

Журнал 15.01.1999 жылдан бастап шығады.
Токсан сайын шығады.

Журнал издаётся с 15.01.1999г.
Выходит ежеквартально.

Қазақстан Республикасының инвестициялар және даму министрлігінде тіркелген
Тіркелу номері: 15710-Ж
Тіркелу күні: 24 қараша 2015ж., Астана қ.
Меншік иесі: «Д.А.Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы» мекемесі
Мақсаты мен міндеттері: академияның және басқа да оқу орындарының профессорлық – оқытушылық құрамының, сонымен қатар тәжірибедегі қызметкерлердің ғылыми мақалаларын жарыққа шығару.

Зарегистрирован в Министерстве по инвестициям и развитию Республики Казахстан.

Регистрационный номер: 15710-Ж.

Дата регистрации: 24 ноября 2015 г., г.Астана.

Собственник: Учреждение «Евразийская юридическая академия им. Д.А. Кунаева».

Цель и задачи: публикация научных статей профессорско-преподавательского состава академии, других учебных заведений, а также практических работников.

Редакция мекен-жайы:

Алматы қ., Құрманғазы, 107.

Телефоны: 8 (727) 292-98-77, 350-78-88

Адрес редакции:

г.Алматы, ул.Курманғазы, 107.

Телефон: 8 (727) 292-98-77, 350-78-88

**ҒЫЛЫМИ-РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС
НАУЧНО-РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ**

Автономов А.С. – заведующий сектором сравнительного правоведения Института государства и права Российской Академии наук, доктор юридических наук, профессор (г.Москва, Российская Федерация).

Булукбаев С.Б. – доктор философских наук, профессор, проректор Казахского Университета международных отношений и мировых языков им.Абылай хана.

Жалаири Ө.Ш. - доктор юридических наук, профессор, ректор Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева. Председатель Совета.

Койгельдиев М.К. – доктор исторических наук, профессор, заведующий кафедрой КазНПУ им.Абая.

Мауленов К.С. – доктор юридических наук, профессор Международного университета информационных технологий .

Рогов И.И. – доктор юридических наук, профессор, председатель Конституционного Совета Республики Казахстан.

Сабден О.С. – доктор экономических наук, профессор, академик НИА РК, руководитель центра экономической политики и глобализации Института экономики КН МОН РК.

**ҒЫЛЫМИ-РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА
НАУЧНО-РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ**

Главный редактор - **Алибаева Г.А.** – доктор юридических наук, профессор, проректор по научно-исследовательской работе Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева.

Айтхожин К.К. – доктор юридических наук, профессор Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева.

Алиева М.Б. – кандидат филологических наук, доцент Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева.

Гинзбург А.Я. – кандидат юридических наук, профессор кафедры уголовного права, криминалистики и правоохранительной деятельности Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева.

Дауылбаев К.Б. – доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой экономических и общеобразовательных дисциплин Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева.

Жайлин Г.А. – кандидат юридических наук, профессор, кафедры гражданско-правовых дисциплин Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева.

Магауова А.С. – доктор педагогических наук, профессор Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева.

Сатова А.К. – доктор психологических наук, профессор Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева.

Утибаев Г.К. – доктор юридических наук, профессор кафедры уголовного права, криминалистики и правоохранительной деятельности Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева.

СОДЕРЖАНИЕ

Алибаева Г.А., Рахимбаев Е.Н. Политико-правовые аспекты развития системы управления в Казахстане и Кыргызстане	4
Бекбаев Е.З., Исабекова С.З. Вопросы высшей школы и юридической науки в статье Н.А. Назарбаева «Семь граней Великой степи»	11
Култасов А.А., Курбиева К.О. 1.6 решение задачи о симметричном изгибе круглой пластины экспоненциального профиля в неоднородном температурном поле.	17
Курманалиева Э.Б. Личное страхование, его разновидности	20
Молдакалыкова Б.Ж., Уристемова Г.Е., Бимолдина Ж.А., Нышанбаева А.С. OLAP - деректерді талдау технологиясы	26
Сапаргалиев Х.У., Нурымбетова Б.И., Иманкулова Б.Б. Роль инфраструктурных инвестиций в развитии экономики	33
Тасыбаева С.К. Еңбек дауларының ұғымы мен оны анықтаудың ерекшеліктері	38
Юсупов У.Ж., Рахимбаев Э.Н. Конституционно-правовые основы рационального использования водных ресурсов в странах Центральной Азии	42
Ярмухамедова К.Г. Концептуальные основы формирования поликультурной языковой личности в процессе иноязычного образования	50

ТРИБУНА МОЛОДОГО УЧЕНОГО

Айдаш Қ.Н. Дамыған мемлекеттердің қоғамдық құқықтық сананы қалыптастыру тәжірибесі	58
Айсарова З.А. Механизмы управления проектами в современных условиях	65
Әлібек А.Т. Қазақстанда инвестициялық жобаларды бағалаудағы әлемдік тәжірибені қолдану ерекшеліктері	74
Байтукбаева Е.Е. Криминалистикадағы трасологияның түсінігі мен жалпы сипаттамасы	80
Бортанов И. Е. Қылмыстың қайталануының түрлеріне байланысты жаза тағайындау	84
Ермекова Е.Е. Дауларды партисипативтік рәсім тәртібімен реттеу	91
Kazyzhanov M.R. Some problems of financial law	98
Калиева Д.Ш. Республика Казахстан – член организации объединенных наций	104
Койшыбаев М.Ә. Әкімшілік-құқықтық мәжбүрлеудің түсінігі туралы мәселеге	108
Колдасов Б.С. Қазақстан Республикасындағы прокуратураның құқық қорғау жүйесін үйлестірудегі қызметі	113
Маукебеков А.Т. Қазақстанда құқықтық сана мен құқықтық мәдениеттің деңгейін көтеру мәселелері	120
Мохаммад Юз Алеф М. Конституционный статус Президента Республики Казахстан: понятие и содержание	125

Мукашева А.Т. Терроризммен күресудің әлемдік мәселелері	128
Музапар Д.Ж. Криминалистикадағы қылмыстық құқық бұзушылық жасау жағдайын анықтаудың кейбір сұрақтары	132
Нұрғожа Н.Ш. Сыбайлас жемқорлық қылмыстылық ұғымы, оның көрініс табу түрлері мен формалары	137
Тохан А.Т. Қазақстан аймақтарындағы инновациялық дамуында шағын және орта бизнесті жағдайын талдау мәселелері	143
Эльжуркаев А.З. К вопросу о понятии административно-правовых режимов	147
Шабанова К.В. Институт сроков давности в уголовном праве	152

Алибаева Г.А.,
доктор юридических наук, профессор,
проректор Евразийской юридической
академии им. Д.А. Кунаева
Рахимбаев Е.Н.

доктор юридических наук, профессор,
Филиала Академии государственного управления при
Президенте Республики Казахстан по Алматинской области

ПОЛИТИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ В КАЗАХСТАНЕ И КЫРГЫЗСТАНЕ

В данной статье рассматриваются вопросы и проблемы формирования эффективной системы управления государством, оптимизации административно-территориального устройства, формирования эффективной системы государственного управления и местного самоуправления в Казахстане и Кыргызстане.

Ключевые слова: управление, развитие, административно-территориальное устройство, функции и полномочия, управление, уровни управления, советская система управления, органы государственного управления, органы местного самоуправления, оптимизация, модернизация.

В статье 3 Конституции Республики Казахстан установлено, что единственным источником государственной власти является народ. Народ осуществляет власть непосредственно через республиканский референдум и свободные выборы, а также делегирует осуществление своей власти государственным органам. Никто не может присваивать власть в Республике Казахстан. Присвоение власти преследуется по закону. Право выступать от имени народа и государства принадлежит Президенту, а также Парламенту Республики в пределах его конституционных полномочий. Правительство Республики и иные государственные органы выступают от имени государства в пределах делегированных им полномочий. Государственная власть в Республике едина, осуществляется на основе Конституции и законов в соответствии с принципом ее разделения на законодательную, исполнительную и судебную ветви и взаимодействия между собой с использованием системы сдержек и противовесов[1,с.55].

Местному государственному управлению и самоуправлению посвящен целый восьмой раздел.

Так, в статьях 85 - 89 Конституции Республики Казахстан установлено, что местное государственное управление осуществляется местными представительными и исполнительными органами, которые ответственны за состояние дел на соответствующей территории.

Местные представительные органы - маслихаты выражают волю населения соответствующих административно-территориальных единиц и с учетом общегосударственных интересов определяют меры, необходимые для ее реализации, контролируют их осуществление.

Маслихаты избираются населением на основе всеобщего, равного, прямого избирательного права при тайном голосовании сроком на пять лет. Депутатом маслихата может быть избран гражданин Республики Казахстан, достигший двадцати лет. Гражданин Республики может быть депутатом только одного маслихата.

Конституцией Республики Казахстан установлено, что к ведению маслихатов относятся:

-
- 1) утверждение планов, экономических и социальных программ развития территории, местного бюджета и отчетов об их исполнении;
  - 2) решение отнесенных к их ведению вопросов местного административно-территориального устройства;
  - 3) рассмотрение отчетов руководителей местных исполнительных органов по вопросам, отнесенным законом к компетенции маслихата;
  - 4) образование постоянных комиссий и иных рабочих органов маслихата, заслушивание отчетов об их деятельности, решение иных вопросов, связанных с организацией работы маслихата;
  - 5) осуществление в соответствии с законодательством Республики иных полномочий по обеспечению прав и законных интересов граждан.

Полномочия маслихата прекращаются досрочно Президентом Республики, а также в случае принятия маслихатом решения о самороспуске. Компетенция маслихатов, порядок их организации и деятельности, правовое положение их депутатов устанавливаются законом.

В статье 87 Конституцией Республики Казахстан установлены нормы, в соответствии с которыми местные исполнительные органы входят в единую систему исполнительных органов Республики Казахстан, обеспечивают проведение общегосударственной политики исполнительной власти в сочетании с интересами и потребностями развития соответствующей территории. К ведению местных исполнительных органов относится:

- разработка планов, экономических и социальных программ развития территории, местного бюджета и обеспечение их исполнения;
- управление коммунальной собственностью;
- назначение на должность и освобождение от должности руководителей местных исполнительных органов, решение иных вопросов, связанных с организацией работы местных исполнительных органов;
- осуществление в интересах местного государственного управления иных полномочий, возлагаемых на местные исполнительные органы законодательством Республики.

Местный исполнительный орган возглавляет аким соответствующей административно-территориальной единицы, являющийся представителем Президента и Правительства Республики.

Акимы областей, городов республиканского значения и столицы назначаются на должность Президентом Республики с согласия маслихатов соответственно областей, городов республиканского значения и столицы. Акимы иных административно-территориальных единиц назначаются или избираются на должность в порядке, определяемом Президентом Республики Казахстан. Президент Республики вправе по своему усмотрению освобождать акимов от должностей. Компетенция местных исполнительных органов, организация и порядок их деятельности устанавливаются законом.

Маслихаты принимают по вопросам своей компетенции решения, а акимы - решения и распоряжения, обязательные для исполнения на территории соответствующей административно-территориальной единицы.

Проекты решений маслихатов, предусматривающие сокращение местных бюджетных доходов или увеличение местных бюджетных расходов, могут быть внесены на рассмотрение лишь при наличии положительного заключения акима. Решения маслихатов, не соответствующие Конституции и законодательству Республики Казахстан, могут быть отменены в судебном порядке. Решения и

распоряжения акимов могут быть отменены, соответственно, Президентом, Правительством Республики Казахстан либо вышестоящим акимом, а также в судебном порядке.

В статье 89 Конституции Республики Казахстан установлено, что в Республике Казахстан признается местное самоуправление, обеспечивающее самостоятельное решение населением вопросов местного значения. Местное самоуправление осуществляется населением непосредственно, а также через маслихаты и другие органы местного самоуправления в местных сообществах, охватывающих территории, на которых компактно проживают группы населения. Органам местного самоуправления в соответствии с законом может делегироваться осуществление государственных функций. Организация и деятельность местного самоуправления в Казахстане регулируются законом. Гарантируется самостоятельность органов местного самоуправления в пределах их полномочий, установленных законом.

Помимо этого, 23 января 2001 года был принят Закон Республики Казахстан «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан», который также регулирует общественные отношения в области местного государственного управления и самоуправления, определяет компетенцию, организацию, порядок деятельности местных представительных и исполнительных органов. А также правовое положение депутатов маслихатов.

На наш взгляд, представляет определенный интерес опыт развития местного самоуправления в Кыргызстане.

Конституция Кыргызской Республики также провозгласила Кыргызстан суверенным, унитарным, демократическим, правовым, социальным государством, и также установила, что народ Кыргызстана является носителем суверенитета и единственным источником государственной власти Кыргызской Республики [2].

Кыргызстан после обретения независимости одним из первых на постсоветском пространстве перешел на формирование местного самоуправления на основе норм Конституции Кыргызской Республики, законов Кыргызстана, с учетом международных правовых актов – Европейской Хартии о местном самоуправлении [3] и Декларации о принципах организации местного самоуправления стран СНГ [4, с.86]. Тем самым взяв курс на демократизацию общества, децентрализацию системы государственной власти и развития местного самоуправления.

Все это имеет очень важное значение в контексте выступления Президента КР С.Ш. Жээнбекова о необходимости развития регионов.

Так, Президент КР С.Ш. Жеенбеков отметил, что, - «Развитие регионов – это мое приоритетное направление». Он отметил, что развитые регионы – это развитая страна. «Это будет приоритетным направлением моей президентской деятельности», - сказал глава государства Сооронбай Жээнбеков на встрече с жителями Лейлекского района, городов Исфана и Сулюкта Баткенской области. Как подчеркнул Президент КР С.Ш. Жээнбеков, основные проблемы в регионах – это строительство социальных объектов, развитие инфраструктуры, ирригации, обеспечение чистой водой, создание рабочих мест и сбыт сельхозпродукции. Поэтому необходимо дать больше возможностей местным властям, вместе с тем повышая их ответственность, отметил Жээнбеков С.Ш [5, с.3].

Ранее в республике неоднократно предпринимались попытки реформирования системы управления государством.

Однако, к сожалению, до сих пор, на наш взгляд, не создана действенная, комплексная модель системы государственного управления и МСУ в республике. Также мы не наблюдаем четкой концепции и программы реформирования системы управления. В результате бессистемных и не доведенных до завершения

административных реформ до сих пор остаются нерешенным целый ряд проблем управления. И сегодня стоит острая потребность в разработке концептуальных основ проведения эффективной административно-территориальной реформы и формированию эффективной системы управления государством.

В целом, анализ ситуации по данному вопросу показывает, что сегодня обозначились и обострились следующие основные проблемы в этом контексте в Кыргызстане: неэффективная законодательная база государственного управления, а также местного самоуправления; неэффективное осуществление децентрализации государственного управления; неэффективная система государственного управления и МСУ, как следствие высокий уровень коррупции; не эффективная 4-х уровневая «советская» система управления в республике; дублирование и параллелизм государственных органов управления; неэффективная система МСУ; не эффективное административно-территориальное устройство; в более чем 80 % сел республики фактически отсутствуют органы управления, население этих сел, на наш взгляд, оказались фактически вне зоны управления; не эффективное финансовое, материально-техническое обеспечение органов МСУ; не эффективное формирование органов МСУ на сельском уровне, недостаточное обеспечение высококвалифицированными и компетентными кадрами; недостаточное информационное и методическое обеспечение органов МСУ; низкий уровень жизни населения – членов местного сообщества; деградация населения, утеря нравственных устоев и национальных традиций и т.д. Местные бюджеты, в большинстве случаев оказались нереальными, местные налоги не дают ожидаемых результатов. Дотационными как были, так и остались более 80 % органов МСУ республики. Не работают базовые законы, регулирующие вопросы финансово-экономического и кадрового обеспечения органов МСУ, социальной мобилизации и т.д.

В этой связи, сегодня остро осознается необходимость проведения административно-территориальной реформы и создания эффективной системы государственного менеджмента, эффективность и качество которой, на наш взгляд, составляет не более 40 %.

Необходимо в Кыргызстане разработать Концепцию оптимизации административно-территориального устройства и модернизации государственного менеджмента, создания инновационной 3-х уровневой системы эффективного управления, поскольку в республике более 20 лет функционирует советская 4-х уровневая система управления (центральный – республиканский, областной, районный и первичный – села и города), на основе перераспределения задач и четкого разграничения функций, посредством избавления излишних, дублирующих и финансово не подкрепленных функций.

Государственное управление и местное самоуправление - это определенная целостная система публичного управления обществом и элементов (органов, учреждений, должностных лиц, государственных и муниципальных служащих).

Необходимо в разы сократить количество республиканских, соответственно и местных органов государственного управления. Нам представляется, что для КР с населением 6 млн. чел. достаточно не более 14-20 республиканских органов государственного управления; на промежуточном уровне сохранить 40 районных государственных администраций, одновременно ликвидировав лишние, дублирующие районные органы государственного управления, а также городские органы государственного управления.

Опыт многих стран мира показывает, что наиболее оптимальное количество министерств или аналогичных структур -12 или 15. Как правило, обязательными являются министерства финансов, иностранных дел, обороны, внутренних дел,

---

здравоохранения, а остальные создаются в зависимости от специфики страны, национальных традиций и тенденций в развитии мировой экономики.

Наиболее высокого уровня государственного управления достигли Исландия, Финляндия, Новая Зеландия, Швейцария, Норвегия и Люксембург, где его эффективность составила 90%.

Уникальный опыт имеет Швейцария, у которой на протяжении почти 200 лет в структуре исполнительной власти насчитывается всего 7 министерств: иностранных дел; внутренних дел; полиции и юстиции; экономики; финансов; транспорта, связи и энергетики; военное министерство. Компактная, оптимальная и рациональная структура государственного управления – важнейший фактор, который позволяет Швейцарии занимать одно из ведущих мест в мире по качеству и эффективности государственного управления и по индексу качества развития институтов.

В октябрьском 2018 года Послании народу Казахстана Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев акцентировал на то, - «... что необходимо обеспечить внедрение новых подходов к территориальному развитию страны, системно развивать региональную и городскую инфраструктуру. Акимам нужно сконцентрироваться на решении наиболее острых проблем в регионах за счет выделяемых средств. Это будет стимулировать укрепление населённых пунктов, повышать эффективность использования выделяемых средств. Подчеркнул, что государственный аппарат должен измениться в условиях нового времени и кардинально повысить эффективность деятельности государственных органов. Отметил, что необходимо приступить к модернизации социальной среды сельских территорий. Этому будет способствовать запуск специального проекта «Ауыл – Ел бесігі»[6]. В этом контексте, Н.А. Назарбаев поручил Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан совместно с Назарбаев Университетом разработать программу «Руководитель новой формации» и спецкурсы переподготовки при назначении на руководящие должности.

В этой связи Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан разработала соответствующие программы и провела на базе Алматинского филиала в ноябре 2018 года целый ряд семинаров для 90 человек - акимов сел, поселков, сельских округов Алматинской области на тему «Трансформация системы местного самоуправления для развития региона».

Следует отметить, что современное государственное управление и местное самоуправление характеризуется быстрыми изменениями, сложностью и необходимостью опережающего развития. Кардинальные реформы реализуются сегодня и в системе местного государственного управления и самоуправления, которые направлены, прежде всего, на формирование самостоятельного бюджета, передачу части коммунальной собственности в ведение органов местного самоуправления.

В этом контексте, особую значимость приобретают вопросы повышения эффективности управленческой деятельности сельских акимов, формирования у них стратегического, инновационного мышления, новой культуры трансформационного лидерства. Необходимо дать соответствующие знания слушателям Академии по таким вопросам как: каков конкретный механизм эффективного управления бюджетом и коммунальной собственностью; каков алгоритм формирования доходной базы сельского бюджета; какими профессиональными компетенциями и практическими навыками должен обладать сельский аким.

Целью семинаров стало усиление потенциала корпуса акимов городов районного значения, сел, поселков и сельских округов по решению современных проблем местного самоуправления. Задачами семинара стали: обучение сельских

акимов по-новому оценивать изменения в стране и мире, развитие нового трансформационного мышления; развитие профессиональных компетенций и практических навыков по механизмам внедрения самостоятельного бюджета и эффективного управления коммунальной собственностью местного самоуправления.

Обучение сельских акимов по данной программе было направлено на формирование и развитие конкретных профессиональных компетенций и практических навыков по успешной реализации реформ местного самоуправления.

В ходе семинаров акимами сел, поселков, сельских округов Алматинской области были рассмотрены: новые подходы в государственном управлении Республики Казахстан; система государственного планирования; стратегические и программные документы: взаимосвязь и реализация; бюджетный процесс: тренды, проблемы и пути их решения; управление коммунальной собственностью; налоги и налогообложение. Порядок наложения административных штрафов; государственные закупки; проектный менеджмент в системе государственного управления.

Занятия проводились в интерактивном формате, с использованием различных методов и форм обучения, в их числе были презентации, работа в группах, мозговой штурм, кейс – стади.

По результатам обучения акимы сел, поселков, сельских округов Алматинской области получили практические навыки по эффективному управлению бюджетным процессом, коммунальной собственностью, формированию доходной базы с учетом налогового потенциала подведомственной административно-территориальной единицы.

Участниками по завершению обучения были разработаны практикоориентированные проекты по решению локальных проблем подведомственной административно-территориальной единицы.

Занятия провели такие опытные специалисты, преподаватели, как Шакишев Казбек Данагулович - к.ю.н, сертифицированный тренер программы PRINCE2® Foundation Certificate in Project Management; Шарипов Аскар Калиевич - д.э.н., профессор; Молдабаев Саркытбек Сарсембаевич – д.ю.н., профессор; Рахимбаев Эркинбек Нурудинович-д.ю.н., профессор; Адамов Аскар Амангельдинович - магистр финансов, ассистент, сертифицированный тренер программы PRINCE2® Foundation Certificate in Project Management; Тулебекова Бакытгуль Акимовна – заместитель руководителя Управления экономики и бюджетного планирования Алматинской области; Байузакова Улпан Мухтаровна – преподаватель – тренер; Шарипов Куаныш Канатович- ведущий специалист отдела камерального контроля Департамента внутреннего госаудита по Алматинской области и др.

По результатам обучения участники семинаров получили практические навыки по эффективному управлению бюджетным процессом, коммунальной собственностью, формированию доходной базы с учетом налогового потенциала подведомственной административно-территориальной единицы.

На наш взгляд, дальнейшая стратегия и программа реализации государственной кадровой политики должна включать в себя систематизированный по направлениям и этапам комплекс практических мер - организационных, правовых, информационных, материально-технических, финансовых и других, - нацеленный на проведение реформы государственного и муниципального управления, государственной и муниципальной службы в Кыргызской Республике, и, прежде всего на повышение компетентности руководящего персонала. Процесс реформирования подразумевает как осуществление на базе программных стратегических и тактических установок, целенаправленных преобразований, результатом которых должна стать инновационная система управления и государственной кадровой политики, как в

Кыргызстане, так и в Казахстане. Программа совершенствования государственной кадровой политики, управления, государственной и муниципальной службы, системы их подготовки, переподготовки и повышения квалификации должна исходить из анализа и практической оценки современного состояния достигнутых успехов и недостатков. На этой основе следует разработать концептуальные основы подготовки и повышения квалификации руководящих кадров.

Список литературы:

1. Конституция Республики Казахстан. Алматы. ТОО «8&8»/- 2018/- 55 с.
2. Конституция Кыргызской Республики [Текст]: Принята референдумом (всенарод. голосованием) Кырг. Респ. Бишкек, 27 июня 2010. – 123 с.
3. Европейская Хартия о местном самоуправлении, Страсбург, 1985 г.
4. Информационный бюллетень Межпарламентской Ассамблеи стран – участников Содружества Независимых Государств. 1995. - № 6.- с. 86.
5. Сильные регионы – опора для страны газета «Кыргыз Туусу» №18 от 08.03.2018 / стр. 3.
6. Указах Президента КР «О Национальной Стратегии «Децентрализация государственного управления и развитие местного самоуправления в Кыргызской Республике до 2010 года» от 17 декабря 2002 года № 381»
7. Указах Президента КР «О концептуальных подходах к реорганизации административно-территориального устройства в Кыргызской Республике» от 4 июня 2007 года № 333;
8. Постановление Правительства КР «О Концепции государственной региональной политики Кыргызской Республики» от 11 марта 2009 года № 171, Концепции административно-территориальной реформы в Кыргызской Республики (2012 г., 2013 г.).
9. Рахимбаев, Э.Н. Конституционно-правовые основы системы народовластия в зарубежных странах и Кыргызской Республике [Текст]: монография / Э.Н. Рахимбаев. – Бишкек: ИД Салам, 2008. – 292 с.
10. Рахимбаев, Э.Н. Конституционно-правовые проблемы системы народовластия [Текст] монография / Э.Н. Рахимбаев. – Бишкек: ИД Салам, 2011. – 327 с.
11. Закон Республики Казахстан «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан» от 23 января 2001 г. № 148- II.- Издательство «Юрист».- 2018.- 56 с.
12. Послание Президента Республики Казахстан – Лидера нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Стратегия Казахстан – 2050. Новый политический курс состоявшегося государства».- Издательство «Юрист».- Алматы. 2014.- 48 с.
13. Указ Президента Республики Казахстан «Об утверждении Концепции развития местного самоуправления в Республике Казахстан» от 28 ноября 2012 г. № 438.
14. Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции» 10 января 2018 г. // book@zakon.kz.
15. Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана 5 октября 2018 года. // book@zakon.kz.

Түйіндеме

Мақалада Қазақстан мен Қырғызстандағы мемлекеттік басқарудың тиімді жүйесін қалыптастыру, әкімшілік-аумақтық құрылымды онтайландыру, мемлекеттік және жергілікті басқарудың тиімді жүйесін қалыптастыру мәселелері мен сұрақтары қарастырылады.

Summary

This thesis work analyzes whether norms of the existing Constitution of the Kazakhstan and Kyrgyz Republic, the story of the Constitutional Convention, Judicial Process in Kyrgyzstan and Kazakhstan.

УДК:378:323(574)

Бекбаев Е.З.,
профессор кафедры Конституционного,
международного права и таможенного дела
Евразийской юридической Академии
им. Д.А. Кунаева, д.ю.н.
Исабекова С.З.,
профессор кафедры Теории и практики
межкультурной коммуникации Казахского
университета международных отношений
и мировых языков им. Абылай-хана, к.ф.н.

ВОПРОСЫ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ И ЮРИДИЧЕСКОЙ НАУКИ В СТАТЬЕ Н.А. НАЗАРБАЕВА «СЕМЬ ГРАНЕЙ ВЕЛИКОЙ СТЕПИ»

Рассматриваются содержание и структура статьи Главы государства Н.А. Назарбаева «Семь граней Великой степи», показывается ее энциклопедический и программный характер. В первой части статьи представлена новейшая философская картина гармонии пространства и времени нашей истории. В программной части статьи, о модернизации исторического сознания, рассматриваются вопросы фундаментальных основ нашего мировоззрения, прошлого, настоящего и будущего народа Казахстана. Краткий обзор и анализ содержания статьи Президента Республики Казахстан, Елбасы Н.А. Назарбаева «Семь граней Великой степи» позволяют утверждать, что в ней заложены убедительные аргументы для роста исторической науки Казахстана на более высокий уровень. Несмотря на то, что в самой статье не названы конкретные исполнители крупных социальных проектов, которые инициирует Глава государства, реализация этих проектов во многом ложится на плечи высшей школы, где сосредоточен основной контингент ученых Казахстана. В этой связи делается вывод о том, что статья Президента Республики Казахстан, Елбасы Н.А. Назарбаева «Семь граней Великой степи» послужит делу дальнейшего развития не только исторической науки Казахстана, но, возможно, станет и стимулом для возрождения профессиональной юридической науки в нашей стране.

Ключевые слова: Золотой человек, историческая наука Казахстана, правовая традиция.

Для высшей школы мультипликативный эффект статьи Президента Республики Казахстан, Елбасы Н.А. Назарбаева «Семь граней Великой степи» вытекает не только из актуальности рассмотренных в ней проблем истории Казахстана, которая является

общей для многих этносов, проживающих на нашей территории длительное время. Следует особо отметить, что статья носит энциклопедический и программный характер [1].

В первой части статьи представлена новейшая философская картина гармонии пространства и времени нашей истории, в целостном единстве взяты и даны известные факты, когда предки казахов не раз кардинально меняли ход политической и экономической истории на обширных пространствах Евразии. В частности, это относится к Казахстану – родине яблок и тюльпанов, всаднической культуре наших предков, в рамках которой произошло одомашнивание лошади человеком на поселении «Ботай», к древней металлургии Великой степи, к Золотому человеку и «звериному стилю» как одной из вершин в мировом искусстве, к колыбели тюркского мира и Великому шелковому пути.

В программной части статьи, о модернизации исторического сознания, рассматриваются вопросы фундаментальных основ нашего мировоззрения, прошлого, настоящего и будущего народа, для осмысления которых должна начинаться работа по нескольким крупным проектам. Предусматриваются серьезные фундаментальные исследования в отечественных и зарубежных архивах, начиная с античности и кончая современностью, позволяющие сфокусировать поисково-исследовательскую работу специальных групп историков, архивистов, культурологов на системном и долгосрочном взаимодействии с отечественными и крупнейшими зарубежными хранилищами.

По мнению Главы государства, следует создать учебно-образовательный Парк-энциклопедию «Великие имена Великой степи». Далее, путем организации целевого государственного заказа необходимо инициировать формирование актуальной галереи образов великих мыслителей, поэтов и правителей, а также активизировать деятельность по созданию и распространению научно-популярной серии «Выдающиеся личности Великой степи» – «Ұлы Дала тұлғалары», охватив широкий исторический горизонт. В статье также указывается на необходимость запустить специальный проект «Тюркская цивилизация: от истоков к современности», в рамках которого можно организовать Всемирный конгресс тюркологов в Астане в 2019 году и Дни культуры тюркских этносов.

Особый раздел статьи посвящен созданию Музея древнего искусства и технологий Великой степи «Ұлы дала», в котором можно собрать образцы высокого искусства и технологий, развернуть экспозиции ценных археологических находок и археологических комплексов, найденных на территории Казахстана, которые отражают процесс развития различных отраслей хозяйства на территории нашей страны в те или иные исторические эпохи. Сюда же относится идея о создании Общенационального клуба исторических реконструкций «Великие цивилизации Великой степи», с проведением на его основе в Астане и регионах Казахстана фестивалей по следующим тематикам: древние саки, гунны, эпоха великих тюркских каганов.

В области истории фольклора и музыкальной культуры предусматривается создать «Антологию степного фольклора», выпустить сборник «Древние мотивы Великой степи» – коллекцию значимых произведений, созданных для традиционных казахских музыкальных инструментов: кобыза, домбры, сыбызгы, сазсырная и других. Предлагается запустить в производство специальный цикл документально-постановочных фильмов, телевизионных сериалов и полнометражных художественных картин, демонстрирующих непрерывность цивилизационной истории Казахстана, уделив особое внимание подрастающему поколению, которое

остро нуждается в качественных детских фильмах и мультипликационных сериалах, способных сформировать культ национальных супергероев.

Указанные в статье «Семь граней Великой степи» проекты Глава государства рассматривает как продолжение программы «Рухани жаңғыру». Эти новые, дополнительные компоненты общенациональной программы «Рухани жаңғыру» позволят актуализировать многовековое наследие наших предков, сделав его понятным и востребованным в условиях цифровой цивилизации. В заключении своей статьи Глава государства особо отмечает, что у народа, который помнит, ценит, гордится своей историей, - великое будущее. При этом залогом успеха нашей страны Президент видит - гордость за прошлое, прагматичную оценку настоящего и позитивный взгляд в будущее.

Таким образом, даже весьма краткий обзор содержания и структуры статьи Президента Республики Казахстан, Елбасы Н.А. Назарбаева «Семь граней Великой степи» позволяет со всей очевидностью утверждать, что в ней заложены убедительные аргументы для дальнейшего роста исторической науки Казахстана на более высокий уровень. При этом следует признать, что несмотря на то, что в самой статье не названы конкретные исполнители проектов, которые Глава государства инициирует, реализация проектов во многом ложится также на плечи высшей школы, где сосредоточен в настоящее время основной контингент ученых Казахстана.

В 1991 году Казахстан провозгласил свою независимость и чаяния казахского народа о свободе, демократии стали воплощаться в жизнь. Прошедшие с тех пор годы наполнены большими свершениями и достижениями, которые стали возможны благодаря взвешенной и многовекторной политике Первого Президента, Лидера нации – Елбасы Н.А. Назарбаева. В первые годы становления независимого Казахстана была принята Стратегия «Казахстан-2030», которая была досрочно реализована за 15 лет. Далее в 2012 году принята следующая стратегия развития страны – «Казахстан-2050»: Новый политический курс состоявшегося государства», в которой поставлена задача войти в число 30 развитых стран мира [2].

Для дальнейшего успешного и поступательного развития Казахстана в 2015 году принят План нации «100 конкретных шагов: современное государство для всех» [3]. Под руководством Первого Президента, Лидера нации – Елбасы, Казахстану удалось сформировать эффективную экономику, привлечь масштабные инвестиции, создать собственную, казахстанскую модель межэтнического и межрелигиозного согласия.

Как отметил Н.А. Назарбаев на торжественном собрании, посвященном 550-летию Казахского ханства 15 сентября 2015 года, «...мы воздаём должное памяти и деяниям наших предков, помня о том, что история нашей священной земли насчитывает несколько тысячелетий. Она искусно вплетена своим уникальным орнаментом в соцветье минувших и нынешних цивилизаций Евразии. Мы строим новый Казахстан с невероятно новыми возможностями и перспективами, которых никогда не было у наших предков. Наша земля со многими тысячелетиями истории меняется на глазах. Небеса над нами - свидетели перемен, происходящих в каждом ауле и городе современного Казахстана. Степное солнце освещает наши благие дела. Небо и солнце – цвета нашего флага» [4].

В указанной связи государственный секретарь Республики Казахстан М. Тажин в своем выступлении на расширенном заседании Межведомственной рабочей группы по изучению национальной истории в Евразийском национальном университете имени Л.Н. Гумилева сообщил, что Глава государства Н. А. Назарбаев, давно и предметно занимающийся вопросами национальной истории, предложил разработать специальную программу исторических исследований под названием «Народ в потоке истории» [5]. Главной целью данной программы является создание условий для

качественного скачка исторической науки Казахстана на базе передовой методологии и методики; расширение горизонтов национальной истории казахов, формирование нового исторического мировоззрения нации; осмысление новейшей истории Казахстана.

При этом Государственный секретарь Республики Казахстан в своем выступлении уточнил, что «мы должны на системной, научной базе понять главные смыслы своей современной текущей истории. Пошло третье десятилетие в жизни независимого суверенного государства. За эти годы действительно пройден путь равный столетиям. Пришло время обобщения. В чем были особенности транзита Казахстана, в чем смысл состоявшегося государства, каковы основные этапы реальной независимости, каких опасностей мы избежали, как была построена экономическая, политическая и культурная система общества? Ответить на эти вопросы в аргументированной и ясной форме – задача исторического профессионального сообщества».

Особо была выделена одна из основополагающих составляющих казахстанской модели государственного управления – роль лидера, где необходимо с научных позиций проанализировать ряд аспектов в деятельности лидера Казахстана, а также высказана мысль о несводимости истории казахов только по данным литературных источников и архивов. «Неужели можно без критического анализа принимать свидетельства насквозь пропитанных европоцентризмом иностранных купцов, разведчиков, военных или географов, о казахской истории в качестве истины последней инстанции. Мы должны серьезно переосмыслить все эти источники, понимая с высоты современной науки, что они часто не выдерживают никакой критики по стандартам сегодняшнего дня» [5]. Среди задач, выдвинутых Президентом Республики Казахстан Н.А. Назарбаевым в области истории Казахстана, определенное место занимает история государственности Казахстана, пятьсот пятидесятилетие которого отмечалось в 20015 году. В продолжение и развитие этой темы на заседании круглого стола "Правовые традиции Великой степи и конституционные ценности независимого Казахстана", организованного 21 декабря 2018 года Евразийской юридической академией имени Д. А. Кунаева совместно с Конституционным советом Республики Казахстан и Фондом Первого Президента Республики Казахстан, в рамках обсуждения статьи Н.А. Назарбаева «Семь граней Великой степи» и рассмотрения путей осуществления выдвинутых в ней идей, участниками неоднократно поднималась проблема возрождения и использования традиций, например, суда биев в судебной системе современного Казахстана [6]. С точки зрения возрождения правовых традиций в рамках реализации идей, выдвинутых в статье Н. А. Назарбаева «Семь граней Великой степи», нужно обратить внимание на проблему возрождения профессиональной юридической науки в Казахстане. После того, как был упразднен Институт государства и права Национальной академии наук Республики Казахстан, у нас оказалась ликвидированной организационная база профессиональной юридической науки. Большинство юристов, которые имеют ученые степени и звания, сегодня находятся на государственной службе или же преподают в высших учебных заведениях. Они пытаются заниматься научными исследованиями в свободное от основной работы время, однако свободного времени фактически не имеют. Тем самым юридическая наука в стране перестала быть одной из самостоятельных профессий и оплачиваемых работ. При этом тезис о том, что «на западе все наукой открыто, а нам нужно эффективно использовать уже известное», применительно к юридической науке, которая имеет и политическую составляющую, является неточным. В ряде случаев никакой иностранный ученый не в состоянии адекватно отразить специфику правоотношений чужой страны и выработать наиболее эффективные рекомендации по

их совершенствованию. Казахстан является единственным среди стран СНГ государством, где отсутствует, к сожалению, свой научно-исследовательский институт в области юридических наук. Следует, конечно, признать, что у нас вот уже более десяти лет успешно работает государственное учреждение «Институт истории государства» Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан, целью которого является научно-аналитическое и экспертное обеспечение процесса формирования в стране государственного и исторического самосознания, системное и теоретическое обоснование современной истории Казахстана. В соответствии с Уставом, основными задачами деятельности Института является формирование в казахстанском обществе государственной идеологии и самосознания, отвечающего задачам стратегии государства; анализ исторического наследия казахского народа; изучение новейшей истории становления Республики Казахстан; информационно-аналитическое и научно-методологическое обеспечение процесса формирования государственного исторического самосознания; выработка теоретико-методологических параметров и оснований исследования отечественной истории; историческое обоснование государственной идеологии; координация фундаментальных исследований и прикладных исследований в области истории; осуществление образовательной деятельности; участие в повышении качества исторического образования в стране; участие в экспертизе крупных социально-экономических, гуманитарных и научно-исследовательских программ и проектов, издательская деятельность[7].

Однако для возрождения профессиональной юридической науки деятельность Института должна быть дополнена исследованиями в области истории права Казахстана, поскольку история государства Казахстана неразрывна и едина с историей права Казахстана. В этой связи можно выразить надежду, что статья Президента Республики Казахстан, Елбасы Н.А. Назарбаева «Семь граней Великой степи» послужит делу дальнейшего развития не только исторической науки Казахстана, но станет также стимулом для возрождения профессиональной юридической науки в стране.

Список литературы:

1. Назарбаев Н.А. «Семь граней Великой степи». Официальный сайт Президента Республики Казахстан. http://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/press_conferences/statya-glavy-gosudarstva-sem-granei-velikoi-stepi.
2. «Казахстан-2050»: Новый политический курс состоявшегося государства. Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана. 14 декабря 2012 года. Официальный сайт Президента Республики Казахстан. http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nazarbaeva-narodu-kazahstana-14-dekabrya-2012-g.
3. План нации - 100 конкретных шагов. Программа Президента Республики Казахстан от 20 мая 2015 года. Сайт Информационно-правовой системы "Адилет" ("Адилет").
4. <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000100>.
5. Выступление Президента Казахстана Н. А. Назарбаева на торжественном собрании, посвященном 550-летию Казахского ханства. Официальный сайт Президента Республики Казахстан.
6. http://www.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/vystuplenie-prezidenta-kazahstana-nazarbaeva-na-torzhestvennom-sobranii-posvyashchennom-550-letiyu-kazahskogo-hanstva.
7. Выступление Государственного секретаря Марата Тажина на

расширенном заседании Межведомственной рабочей группы по изучению национальной истории в Евразийском национальном университете имени Л.Н. Гумилева. <https://www.altyn-orda.kz/55124/>.

8. Новости Алматы - Вечерний Алматы. Сайт газеты «Вечерний Алматы». vecher.kz/incity/212020999819452554.

9. Институт истории государства. Устав Государственного учреждения «Институт истории государства» Комитета науки. Сайт Института истории государства. <http://history-state.kz/ru/about/charter/>.

Түйіндеме

Мемлекет Басшысы Н.А. Назарбаевтың "Жеті қырлы Ұлы дала" мақаласының мазмұны мен құрылымы қаралады, оның энциклопедиялық және бағдарламалық сипаты көрсетіледі. Мақаланың бірінші бөлігінде ұлт **тарихындағы кеңістік пен уақыттың** қазіргі замандағы философиялық көрінісі ұсынылған. Мақаланың бағдарламалық, тарихи сананы жаңғыртуыға арналған бөлігінде, біздің көзқарасымыз негіздерінің іргелі мәселелері қаралады, Қазақстан халқының өткен, осы және болашақ тарихына сәйкес.

Қазақстан Республикасының Президенті, Елбасы Н.А. Назарбаевтың "Жеті қырлы Ұлы дала" мақаласына қысқаша шолу және оның мазмұнын талдау, мақалада Қазақстанның тарих ғылымы одан жоғары деңгейге өсуі үшін айқын дәлелдер қаланған, деп айтуға мүмкіндік береді.

Мақаланың өзінде мемлекет Басшысы бастамаланған ірі әлеуметтік жобалардың нақты орындаушылары аталмағанына қарамастан, осы жобаларды іске асыру көбінесе, Қазақстан ғалымдарының негізгі құрамы шоғырланған, жоғары мектепке жүктелінеді.

Осыған байланысты Қазақстан Республикасының Президенті, Елбасы Н.А. Назарбаевтың "Жеті қырлы Ұлы дала" мақаласы тарихи ғылымды одан әрі дамыту ғана емес, кәсіби заң ғылымын біздің елде жаңғырту үшін себеп болады деп қорытынды жасалады.

Summary

Content and structure of the article of country's Leader N.A. Nazarbaev "Seven verges of Great steppe" are examined, her encyclopaedic and programmatic character is shown. The newest philosophical picture of harmony of space and time of our history is presented in the first part of the article. In programmatic part of the article about modernisation of historical consciousness, the questions of fundamental bases of our world view, past, real and future people of Kazakhstan are examined. Brief review and analysis of content of the article of President of Republic of Kazakhstan, N.A. Nazarbaev "Seven verges of Great steppe" allow to assert, that in her persuasive arguments are stopped up for the height of historical science of Kazakhstan on a higher level. In spite of the fact that the certain performers of large social projects that is initiated by Head of the state are not named in the article, realization of these projects in a great deal lies down on the shoulders of higher school, where the basic contingent of scientists of Kazakhstan is concentrated. In this connection drawn conclusion that the article of President of Republic of Kazakhstan, N.A. Nazarbaev "Seven verges of Great steppe" will serve to the matter of further development not only of historical science of Kazakhstan, but, maybe, will become and by a stimulus for the revival of professional legal science in our country.

Култасов А.А.
Кандидат физико-математических наук,
и. о. доцента Алматинского
технологического университета
Курбиева К.О.
Старший преподаватель
Алматинского технологического
университета

1.6 РЕШЕНИЕ ЗАДАЧИ О СИММЕТРИЧНОМ ИЗГИБЕ КРУГЛОЙ ПЛАСТИНЫ ЭКСПОНЕНЦИАЛЬНОГО ПРОФИЛЯ В НЕОДНОРОДНОМ ТЕМПЕРАТУРНОМ ПОЛЕ.

В этой статье рассматривается новое решение задачи о симметричном изгибе круглой пластины экспоненциального профиля в неоднородном температурном поле.

Ключевые слова: изгиб, круглая пластина, экспоненциальный профиль, температура

Рассматривается симметричный изгиб круглой неоднородной упругой пластины в неравномерном температурном поле. Соответствующее дифференциальное уравнение имеет вид.

$$\frac{d^2 \mathcal{G}}{dr^2} + \left(\frac{1}{r} - \frac{1}{D_M} \frac{dD_M}{dr} \right) \frac{d\mathcal{G}}{dr} + \left(\frac{\nu}{rD_M} \frac{dD_M}{dr} - \frac{1}{r^2} \right) \mathcal{G} + \frac{1}{rD_M} (q_r r dr - c) - \frac{1 + \nu}{D_M} \frac{d}{dr} (\chi_T D_M) = 0 \quad (1.53)$$

В общем случае характер неоднородности зависит от переменности жесткости D_M коэффициенты Пуассона ν , рассматриваемой пластины и характеристик температурного поля χ_T .

Для получения решения задачи проводится частичная дискретизация уравнения с привлечением аппарата теории обобщенных функции [110-130].

Такого рода задачи для отдельных законов изменения толщины пластины решаются с использованием теорий гипергеометрических функций, однако такое решение исключительно трудоемко [29].

Пусть граничные условия задачи об изгибе заданы в виде.

$$\left. \begin{aligned} M_r(r_2) &= 0 \\ \mathcal{G}(r_1) &= 0 \end{aligned} \right\} \quad (1.54)$$

Пусть пластина подвергается неравномерному нагреву. При линейном изменении теплового относительного изменения $\alpha_T T$ по толщине пластины тепловую деформацию допустимо аппроксимировать законом при $q_z = 0$

$$\chi_T = \frac{1}{h} \sum_{j=0}^n \Delta \varepsilon_j r^j \quad (1.55)$$

Общее решение уравнения (1.53) при произвольном законе изменения толщины пластины будет

$$\vartheta = B + A \int e^{-\int \xi(r) dr} dr + \int e^{-\int \xi(r) dr} \left(\int [\eta(r) + \zeta(r) + \varphi(r)] e^{-\int \xi(r) dr} dr \right) dr \quad (1.56)$$

где

$$\eta(r) = -\nu \sum \left[\ln \frac{D_N(r_k)}{D_{ON}} \frac{\vartheta(r_{k-1})}{r_{k-1}} \delta(r - r_{k-1}) - \ln \frac{D_M(r_k)}{D_{ON}} \frac{\vartheta(r_k)}{r_{k+1}} \delta(r - r_k) \right] - \sum \left[\left(\frac{1}{r_k} \right) \vartheta(r_{k-1}) \delta(r - r_{k-1}) - \left(\frac{1}{r_k} \right) \vartheta(r_k) \delta(r - r_k) \right]; \quad (1.57)$$

$$\xi(r) = \frac{1}{r} + \frac{1}{D_M} \frac{dD_M}{dr}; \quad \varphi(r) = -\frac{1+\nu}{D_M} \frac{d}{dr} (\chi_T D_M); \quad (1.58)$$

Произвольные коэффициенты A и B легко получить из условий (1.54)

Решим задачу при учете трех первых членов в (1.55).

Тогда общее решение уравнения (1.53) для принятого закона жесткости пластины будет

$$\vartheta(r) = -3.2633 \frac{r_0}{h_0} \Delta \varepsilon_0 + 5.07757 \frac{r_0^2}{h_0} \Delta \varepsilon_1 - (1.8552 \frac{\Delta \varepsilon_0}{h_0} + 3.034 \frac{r_0}{h_0} \Delta \varepsilon_1) + Ar_0 \left(\ln \frac{r}{r_0} + \frac{r}{r_0} + \frac{r^2}{4r_0^2} + \frac{r^3}{18r_0^3} + \frac{r^4}{96r_0^4} + \frac{r^5}{600r_0^5} + \dots \right) + \frac{(1+\nu)r_0^2}{h_0}$$

$$\left\{ \Delta \varepsilon_1 \left[e^{-\frac{r}{3r_0}} \left(3 \frac{r}{r_0} - \frac{9}{2} \right) + \frac{9}{4} \left(\ln \frac{r}{r_0} + \frac{r}{3r_0} + \frac{r^2}{36r_0^2} + \frac{r^3}{486r_0^3} + \dots \right) \right] + \frac{\Delta \varepsilon_0}{r_0} \left[3e^{\frac{4}{3r_0}} + \frac{9}{2} \left(\ln \frac{r}{r_0} + \frac{r}{3r_0} - \frac{r^2}{36r_0^2} + \frac{r^3}{486r_0^3} + \dots \right) \right] \right\} - J_1(r) \left\{ v \sum \left[\ln \frac{D_M(r_k)}{D_{OM}} \frac{\vartheta(r_{k-1})}{r_0} e^{-\frac{r_{k-1}}{r_0}} H(r - r_{k-1}) - \right. \right. \quad (1.59)$$

$$\left. \left. - \ln \frac{D_M(r_k)}{D_{OM}} \frac{\vartheta(r_k)}{r_0} e^{-\frac{r_k}{r_0}} H(r - r_k) \right] + \sum \left[\left(\frac{1}{r_k} \right) \vartheta(r_{k-1}) \frac{r_{k-1}}{r_0} e^{-\frac{r_{k-1}}{r_0}} H(r - r_{k-1}) - \left(-\frac{1}{r_k} \right) \vartheta(r_k) e^{-\frac{r_k}{r_0}} H(r - r_k) \right] \right\}$$

Изгибающие моменты будут иметь выражения

$$\left. \begin{aligned} M_r &= D_M \left[\frac{d\vartheta}{dr} + \frac{v}{r} \vartheta - (1+v)\chi_T \right] \\ M_\theta &= D_M \left[v \frac{d\vartheta}{dr} + \frac{1}{r} \vartheta - (1+v)\chi_T \right] \end{aligned} \right\} \quad (1.60)$$

Кривые изменения M_r при $\nu = 0,3$ $0 < r < r_0$ приведена на рисунке.

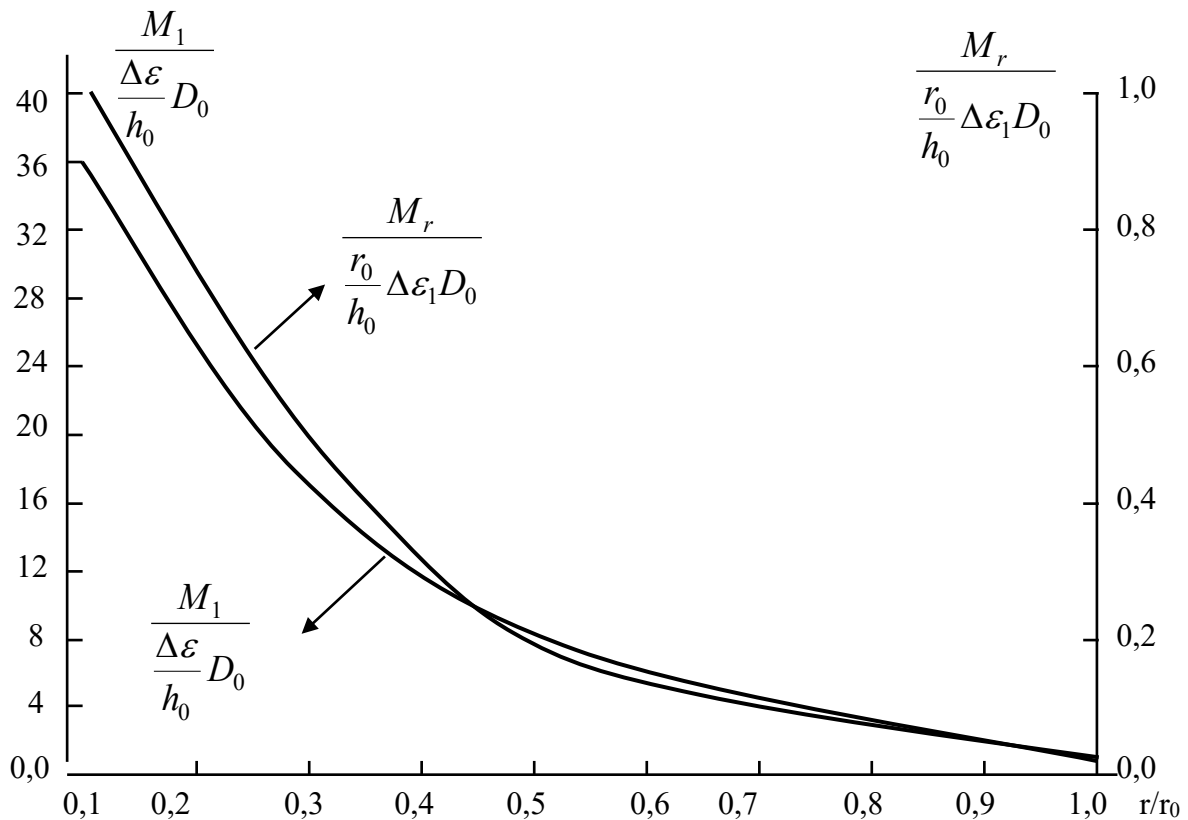

Рисунок 7 – Изгибающие моменты M_r пластины экспоненциального профиля подвергающемуся неравномерному нагреву.

На рисунке 7 показаны закономерности кривых радиального изгибающего момента пластины относительно различных законов неоднородности температурного поля. Не трудно видеть, что при помощи рассматриваемого метода решение задачи не представляет особой сложности получения решения для произвольного закона

изменения температурного поля. Из результатов, полученных в задаче следует, что можно получить аналитическое решение задачи об изгибе пластины, подвергающейся неравномерному нагреву, когда тепловую деформацию допустимо аппроксимировать любым законом в зависимости от r .

Список литературы:

1. Тюреходжаев А.Н., Касабеков С.И. Метод исследования термоупругих напряжений в неоднородных круглых пластинах, сплошных и полых цилиндрах, оболочках вращения. Тезисы докладов международной научной конференции «Современные проблемы механики горных пород», Алматы с 127-128.
2. Бажанов В.Л., Гольденблат И.И. и другие. Расчет конструкций на тепловые воздействия. М., изд. «Машиностроение», 1969.
3. Костюк А.Г., К определению температурного поля и температурных напряжений в турбинных дисках, теплоэнергетика, №3 1956-С.91-95
4. Тюреходжаев А.Н., Касабеков С.И., Култасов К.А. Новое решение задачи о напряженно – деформированном состоянии заряда твердо-топлевных реактивных двигателей. , Вестник Каз НТУ № 1-2 1997-с.2-9

Түйіндеме

Бұл мақалада экспоненциалды пішінді дөңгелек пластинаның бір текті емес температуралық өрістегі иілуінің жаңа шешімі қарастырылады.

Summary

This article discusses the new solution of the bending of an extensional form of a round plate in a non-homogeneous temperature field.

УДК:368(574)

Курманалиева Э.Б.
к.ю.н., доцент

ЛИЧНОЕ СТРАХОВАНИЕ, ЕГО РАЗНОВИДНОСТИ

В данной научной статье отмечается, что личное страхование, и в особенности страхование жизни, - сформированная и экономически важная область страхования в европейских государствах, а последующим и в азиатских государствах. Также указывается, что в Казахстане имеется несколько трудностей, в развитии формировании данного вида страхования. Трудности с формированием страхования жизни поясняются тем, что в казахстанской практике оно зачастую применяется как метод оптимизации в налоговой сфере и недостаточно сопряжено с защитой интересов страхователей.

Ключевые слова: личное страхование, договор, медицинское страхование.

Страхование – это система взаимоотношений между страховщиками и лицами-страхователями, которая позволяет снизить имущественные риски, застраховавав от возможных неблагоприятных событий. Компенсация потерь

выполняется с денег страхового фонда, который пребывает в ведении страховой компании (страховщика). Страхование способно реализоваться в неотъемлемой (в силу закона) и добровольной (равно как обоюдное желание сторон) конфигурациях. Согласно предмету страхования отличают личное, имущественное и страхование ответственности.

Личное страхование – концепция взаимоотношений между страхователями и страховщиками согласно предложению страховой услуги, если защита интересов сопряжена с жизнью, самочувствием, трудоспособностью и пенсионным предоставлением страхователей либо застрахованных. Страхователями согласно личному страхованию имеют все шансы представлять равно как физические, так и юридические лица, а застрахованными – только лишь физические лица. В согласовании с систематизацией типов страхования, личное страхование содержит в себе: страхование жизни; пенсионное страхование; страхование от несчастных случаев и болезней; медицинское страхование.

Договор личного страхования - это гражданско-правовая сделка, согласно которой страховщик обязуется с помощью получения им страховых вкладов, в случае наступления страхового случая, компенсировать в отмеченные сроки причиненный вред либо осуществить расплату страхового капитала, ренты либо иных предустановленных выплат.

Жизнь либо смерть равно как форма существования никак не способно справедливо оценена. Застрахованный способен только попробовать избежать эти материальные проблемы, с какими столкнется в случае смерти либо инвалидности.

Страховка принадлежит к личности равно как к объекту, который подвергается риску, располагается в взаимосвязи с его жизнью, физиологической полноценностью либо самочувствием. Равно как результат заявленного застрахованный обязан являться конкретной личностью либо должен установлен объект, подвергающийся риску.

Страховые средства никак не предполагают собою стоимость нанесенных вещественных потерь либо вреда, которые не имеют шансы являться объективно выражены, а формируются в согласовании с пожеланиями страхователя отталкиваясь с его материальных возможностей.

Договор личного страхования способен быть обязательным (неотъемлемым) либо добровольным (равно как обоюдное желание сторон, т.е. страхователя и страховой компании), долгосрочным либо краткосрочным. Согласно любому типу личного страхования составляют надлежащие договоры.

Определенные разновидности личного страхования, в частности страхования жизни, имеют все шансы являться уделены равно как особенно длительные, в некоторых случаях рассчитанные в целую жизнедеятельность застрахованного. Присутствие страхования собственности обыкновенная продолжительность воздействия соглашения - один год, разумющий ежегодное его восстановление и вероятность расторжения соглашения каждой сторон в надлежащей форме. Временная страховка жизни, равно как и страховка в вариант пенсии и т.д., состоит как правило в продолжительный период, в протяжении которого страховая компания не обладает полномочия аннулировать договор.

Страхование жизни. Страхование жизни, равно как каждый тип страхования, формируется соглашением, согласно который один из сторон, страховщик, приобретает обязанность с помощью извлечения им страховых премий, уплачиваемых страхователем, уплатить предопределенную страховую необходимую сумму, в случае если в протяжении времени воздействия страхования случится предустановленный

страховой случай в жизни застрахованного. Страховым случаем является смерть либо дящаяся жизнедеятельность - дожития застрахованного.

Страхование жизни в случае смерти, дожития вплоть до конкретного года либо времени или прихода другого действия; страхование жизни с обстоятельством периодических страховых выплат (ренды, аннуитетов) и с заинтересованностью страхователя в инвестиционном заработке страховой компании.

Пенсионное страхование - тип личного страхования, при котором страхователь одновременно либо в рассрочку уплачивает страховой вклад, а страховая компания приобретает в себе обязанность время от времени оплачивать застрахованному пенсию. Отличают временную и пожизненную пенсии.

Страховка с несчастных ситуаций и заболеваний учитывает плату страховой суммы (целиком либо частично) в взаимосвязи с приходом негативных явлений (либо их результатов), сопряженных с жизнью и самочувствием страхователя (застрахованного).

Медицинское страхование. Цель мед. страхования считается возмещение (абсолютная либо неполная) добавочных затрат застрахованного, которые обусловлены его призывом в мед организация за врачебными предложениями, введенными в план мед страхования. Страховым эпизодом тут считается заявление спасенного в мед организация с целью извлечения целебной, консалтинговой либо другой поддержки.

Обоюдные обещания страхователя и страховой компании регулирует договор страхования. Согласно соглашению страхования одна область (страховая компания) обязуется за predetermined соглашением оплату (страховую премию), уплачиваемую иной обходным путем (страхователем), уплатить одновременно либо оплачивать время от времени predetermined соглашением необходимую сумму (страховую необходимую сумму) в случае прихода predetermined соглашением действия (страхового случая).

Страховая сумма предполагает собою стоимость нанесенных вещественных потерь либо вреда, которые не имеют все шансы являться справедливо выражены, а формируются в согласовании с пожеланиями страхователя отталкиваясь с его вещественных способностей.

Страховка, и в особенности страховка жизни, в нынешнем мире представляет значительную значимость в функционировании экономики и помощи жизненного уровня жителей. По этой причине в государствах Западной Европы, Соединенных Штатов Америки и Японии страховка жизни - наиболее известный тип страхования. Представляя значимым средоточием сосредоточения денежных средств, страховка считается стратегически значимой областью экономики, снабжая запрещающую долю вложений в её формирование и освобождая государственные финансовые затраты с затрат компенсаций потерь с внезапных происшествий. Главной значимостью личного страхования считается увеличение общественной безопасности жителей посредством выплат валютных компенсаций в случае утраты здоровья, жизни либо способности трудится, увеличение размера пенсий из результата выплат рента (аннуитетов), предоставление жителей высококачественным врачебным сервисом и почти все иное. В собственную очередность, значительная общественная безопасность жителей содействует увеличению доверия к правительству, стабилизации общественно-политической ситуации, то что возможно рассматривать общественно-политической значимостью личного страхования.

Страховка, равно как способ управления рисками, содействует охране интереса людей, их защищенности. Значимость страхования в особенности значима в контексте финансовых реформ, так как оно побуждает формирование рыночных

взаимоотношений и официальный деятельный, делает лучше инвестиционный фон. Важность страхования значительно увеличивается в промежуток перехода к рынку и поддержания личного имущества. В отличие с планово-управленческой концепции, правительство перестает переносить обязанность компенсации вреда в случае негативных происшествий, естественных несчастий и аварий. В свою очередь, и это содействует развитию спроса в страховые обслуживания.

Финансовая значимость личного страхования состоит в том, что страховые выплаты согласно соглашениям личного страхования сокращают растрчиваемую долю правительственного бюджета в общественные проекты, а финансовые ресурсы, аккумулируемые страховыми фирмами, имеют шансы быть основой существенных долговременных вложений в экономику страны. В Казахстане данное обладает особенную роль в взаимосвязи с упадком пенсионной концепции и негативными демографическими тенденциями. В обстоятельствах недостатка инвестиционных ресурсов вовлечение с поддержкой страховых технологий сбережений жителей способно быть значимым компонентом общегосударственной экономической политике деятели и содействовать уменьшению наружных заимствований.

Уровень формирования страхового рынка отображает способности финансового увеличения государства. Содействуя перераспределению рисков среди финансовыми субъектами и воздаянию потерь из результатов накапливания, страховка дает возможность увеличить результативность экономики, по этой причине формирование государственной концепции страхования – один из значимых хитрых вопросов в сфере формирования инфраструктуры рынка.

Отталкиваясь с навыка западных государств, можно сделать вывод то, что долгосрочная страховка жизни считается более многообещающим и многочисленным типом страхования: в его часть требуется с 40% вплоть до 80% целой сосредоточиваемой страховой премии. С целью стремительного формирования данного типа страхования необходимо наличие как минимум 2-ух обстоятельств: необходимо сохранять долгосрочную безопасность и стабильность экономической концепции в полном объеме, то что гарантирует безопасность инвестиций; прибыльность накопительного страхования обязана являться сравнимой с иными инвестиционными приборами присутствие сравнимом степени риска.

Один с ключевых трудностей в формировании страхования жизни - небольшие стимулы к накапливанию, в этом количестве и налогового нрава. На сегодняшний день налоговое право определяет почти запретительные препятствия в линии формирования этого типа страхования. К примеру, накопительное страхование из денег работодателя облагается: 1) общим общественным налогом, 2) подоходным налогом в страховые вклады (кроме того в выплаты, в случае если они выполняются), 3) налогом в доход, в случае если совокупность вкладов превосходит 12% с средства затрат в плату работы. Помимо этого, применяемая прибыльность вложений способно быть гарантирована только лишь присутствие продолжительных сроках воздействия соглашений - с 10 лет больше. Но подобные контракты никак не используют у страхователей спросом из-за значительной рискованности долговременных инвестиций.

Главными условиями, содействующими формированию концепции страхования в целом и личном в частности, считаются: присутствие страхового интереса, реального спроса, результативных каналов торговли, подходящего налогового климата, общественно-политической и финансовой устойчивости, доверия жителей к правительству и финансовым учреждениям, развитие рыночного взаимоотношения к проблемам общественной охраны.

Возможности формирования страхового торга в Казахстане сложно предвидеть, таким образом они находятся в зависимости с капиталом экономики государства, степени её формирования, благополучия и страховой культуры населения. Очевидно то, что в государстве с непредвиденным финансовым направлением жители, проживающее нуждами 1-го дня, не станет беспокоиться о накоплении с любым однодневным обесценивающимся капиталом. В подобных финансовых обстоятельствах долговременные накопительные страховые проекты не функционируют.

В абсолютно всех экономически цивилизованных государствах страхование считается хитрым сектором экономики. Размер запасов и сроки, в которых располагаются ресурсы, превращают страховые фирмы в наисильнейшие экономические кредитующие учреждения. С помощью собственной работы они сосредотачивают в собственных руках большую экономическую силу. По этой причине видно, то что область страхования следует совершенствовать и то что её ожидает огромная перспектива.

У рынка страхования жизни огромные возможности. Согласно реакционным мониторингам, в 2006-2010 годах биржа традиционного накопительного страхования жизни в Казахстане станет увеличиваться в обычном в 30-40% в время и к 2010 г. составит \$1-1,5 миллиардов. Главной движущей мощью формирования торга страхования существования будут коллективные покупатели, а более увлекательным провиантом - разнородная страховка жизни. Непосредственно в данный тип страхования производят ставку основные страховые компании.

Настоящее состояние страхования в экономической концепции Казахстана не отвечает задачам, которые обязаны находиться перед страховой областью. Страховка - данное исключительный тип финансовой работы, который сопутствует лица целую жизнедеятельность: ещё вплоть до его появления на свет и в том числе и уже после его смерти. Это проекты мед страхования, накопительного страхования жизни, страхования странствующих, в таком случае имеется все без исключения с беременности вплоть до выплат уже после кончины застрахованного. В государствах с сформированной рыночной экономикой хроника страхования имеет ранее двухсот лет. В Казахстане ведь, необходимо принять, страхование располагается сейчас в самом истоке собственного формирования.

С целью страхования, равно как своеобразного тенденции предпринимательской работы, необходимо несколько обстоятельств её реализации. Первое, обязано быть разнообразие специальных компаний, которые напрямую увлекаются страхованием и второе, обязан действовать огромная область физических и юр. лиц, которые обладают необходимостью в страховании, гармоничные принимать участие в формировании страхового фонда (т.е. оплачивать страховые платежи), для того чтобы гарантировать себя надлежащую компенсацию потерь в вариантах, предустановленных договором. Помимо этого, крайне обширно количество людей государства, которые, никак не участвуя в формировании страхового фонда напрямую, заинтересованы в его присутствии и получении выплат в базе соглашения страхования в их выгоду присутствие пришествии конкретных случаев.

Таким образом, неотъемлемым обстоятельством жизни страхового торга считается присутствие социальной необходимости в страховом обслуживании и присутствие страховых компаний, способные угодить все необходимости.

Страхование - стратегически значимый компонент финансовой концепции. Оно дает возможность формировать большие вложение средства, правительственный госбюджет избавляет от потребности воздаяния потерь от внезапных происшествий, увеличивает общественную безопасность людей. Личное страхование осуществляет

немаловажную общественную функцию, так как касается круг интересов любого лица. По этой причине формированию и поддержанию личного страхования следует выделить особенный интерес. Рынок личного страхования обладает огромные возможности. Личное страхование может быть важным компонентом роста экономики.

Список литературы:

1. А.И. Худяков. Страхование право Республики Казахстан. Учебник. – Алматы, 2012. – 540 с.
2. О.О.Скрябин. Страхование. М., 2005. – 360 с.
3. Ю. Фогельсон М. Введение в страховое право. Просто о сложном: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. – 776 с.
4. В.В. Шахов, Ю.Т.Ахвледиани. Страхование. Алматы. 2007. – 214 с.
5. Гражданское право. Ч. 2: Обязательственное право Гл.7 Исковая давность. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть). Комментарий (постатейный). В 2 кн. – 3 –е изд., испр. и доп., с использованием судебной практики / Отв.ред. М.К. Сулейменов. – Алматы. 2007. Кн.1 – 584 с.

Түйіндеме

Аталмыш мақалада жеке сақтандыру, әсіресе өмірді сақтандыру, еуропалық мемлекеттерде, содан кейін Азия елдерінде қалыптасқан және экономикалық жағынан маңызды сақтандыру саласы болып табылады. Сондай-ақ Қазақстанда сақтандырудың осы түрін қалыптастыруда бірнеше қиындықтар бар екендігі көрсетілді. Өмірді сақтандыруды қалыптастыру дағы қиындықтар қазақстандық тәжірибеде салық саласы бойынша оңтайландыру әдісі ретінде жиі пайдаланылады және полис ұстаушылардың мүдделерін қорғауға жеткілікті түрде байланысты емес.

Summary

This scientific article notes that personal insurance, and especially life insurance, is a formed and economically important area of insurance in European states, and then in Asian states. It is also indicated that in Kazakhstan there are several difficulties in the development of the formation of this type of insurance. Difficulties with the formation of life insurance are explained by the fact that in Kazakhstan practice it is often used as a method of optimization in the tax sphere and is not sufficiently associated with the protection of the interests of policyholders.

OLAP – ДЕРЕКТЕРДІ ТАЛДАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Қазіргі кезде әрбір үлкенді-кішілі жекеменшік немесе мемлекеттік компаниялар, кәсіпорындар, мекемелер т.б. өз қызметтерінде ақпараттық жүйелерді қолданады, әрі көптеген кәсіпорындар тек бір жылдық қана емес ұзақ жылдар бойы жинақталған үлкен көлемдегі деректерге ие, әрі бұл деректер өз кезегінде маңызды құндылықтарға ие болады. Соңғы жылдары криминалды нарықта тимді тауар ретінде қаралатын корпоративті деректердің баспасөзде таралуына көп көңіл аударыла бастады.

Кілт сөздер: Ақпараттық жүйе, деректер, OLAP-жүйелері, талдау.

Корпоративтік деректердің құндылығы тек қана жеке жазбалардың жалпы құнымен ғана емес қайта бір немесе бірнеше жазбалардың негізінде алынбайтын, анағұрлым жоғары құнға ие қосымша ақпарат көзі сияқты жинақталған деректер, белгіленген бизнес шешімдер қабылдауда қолданылатын заңдар, тенденциялар, немесе қандайда бір өзара тәуелді деректер туралы деректер құндылығымен қортындыланады.

Сол себепті, қазіргі заманғы кәсіпорындарды, банктік ақпараттық жүйелерді, бизнес қосымшаларын басқару құралдарының құрамына, тек деректерді енгізу мен редакциялау құралдары ғана емес, қайта оларды белгілі әдіспен аналитикалық өңдеп, деректердегі заңдылықтармен тенденцияларды айқындап, ұсынуға мүмкіндік беретін құралдарда қамтылады. Ондай құралдар бүгінгі күнде әр алуан. Олар деректер таңдауда жоғары жылдамдықпен сұраныстар орындауға мүмкіндік беретін, арнайы жобаланған, реляциялық деректер қоймасын құруға қолданылатын аспаптарды қамтиды яғни олар көпөлшемді деректер қоймаларын құрудың клиент және серверлік құралдары, реляциялық емес құрлымдағы агрегаттік деректер(суммалар, орташа мәндер), реляциялық және көпөлшемді деректер қоймаларына қатысты қолданушылар интерфейсінің клиенттік қосымшалары, реляциялық және көпөлшемді деректер қоймаларын талдау негізінде шешімдер құру, есеп берулерді генерациялау құралдары.

Деректер қоймасы (Data Warehouse) – әдетте деректер қоры деп те аталады, негізгі мақсаты деректер таңдауда аналитикалық сұраныстар орындау. Деректер қоймасы реляциялық және көпөлшемді болып келеді.

Деректер қоймасы концепциясының бірден бір авторы Ральф Кимбалл (Ralph Kimball), Ол деректер қоймасын былайша сипаттады. « адамдар өз деректеріне, рұқсат алатын орын».

Ол деректер қоймасына қойылатын, негізгі талаптарды төмендегідей қағидаларға келтірді:

- деректер қоймасынан жоғары жылдамдықпен деректер алуы қамтамасыз ету;
- деректердің ішкі қарама-қайшылығын болдырмауды қолдау;
- деректердің кесінділерін, алу және салыстыру мүмкіндігі (slice and dice);
- қоймадағы мәліметтерді көрудің, қолайлы утилиттері бар болуы;
- сақталған деректердің, толықтығы мен нақтылығы;
- деректерді толықтырудың сапалы процесін қолдау.

Осы айтылған барлық талаптарды, бірғана өнімнің орындауымен жүзеге аспайды, сол себепті деректер қоймасын жүзеге асыру үшін бірнеше өнімдер керек, олардың біреуі деректер қоймасының сақтау құралы ретінде, ал екіншісі көру немесе шешіу құралы ретінде, үшіншісі оларды толықтыру құралы ретінде т.с.с қолданылады.

OLAP (Online Analytical Processing) – шешім қабылдау процестерін қолдау мақсатында жинау, сақтау және талдау үшін әдістер мен құралдарды пайдаланатын деректердің оперативтік талдамалы өңдеу технологиясы.

OLAP-жүйелерінің негізгі белгіленуі – пайдаланушылар талдаушылардың талдамалы қызметін, еркін сұраныстарын қолдау. OLAP-талдаудың мақсаты – пайда болған гипотезаларды тексеру болып табылады.

Көп өлшемді деректер қоймалары, кешенді көп өлшемді деректерді анализдеу үшін OLAP (On-Line Analytical Processing, нақты уақытта аналитикалық өңдеу) құралы негізінде құралады. OLAP концепциясын 1993 жылы «деректердің реляциялық моделінің» авторы Э.Ф.Коддом сипаттаған.

Кейін оның анықтамасы OLAP-қосымшасының бөлінетін көпөлшемді ақпараттың тез талдауына мүмкіндік беруін талап ететін, FASMI деп аталатын тестке өңделген болатын.

Fast (Тез) – талдау, ақпараттың барлық аспектілері бойынша бірдей тез жасалынуы тиіс. Жауап беру уақыты – 5 немесе одан да төмен.

Analysis (Талдау) – қосымшаны әзірлеушісімен алдын ала анықталған немесе пайдаланушымен еркін анықталатын сандық және статистикалық талдаудың негізгі типтерін жүзеге асыру мүмкіндігі болуы тиіс.

Shared (Бөлінетін) – пайдаланушылардың көп саны Деректерге қол жеткізе алуы керек, бұл ретте құпия ақпаратқа қол жеткізуді бақылау қажет.

Multidimensional (Көпөлшемді) – бұл OLAP-тың негізгі, айрықша маңызды сипаттамасы.

Information (Ақпарат) – қосымшаның кез келген қажетті ақпаратқа, оның көлемі мен сақталу орнына тәуелсіз пайдалану мүмкіндігі болуы тиіс.

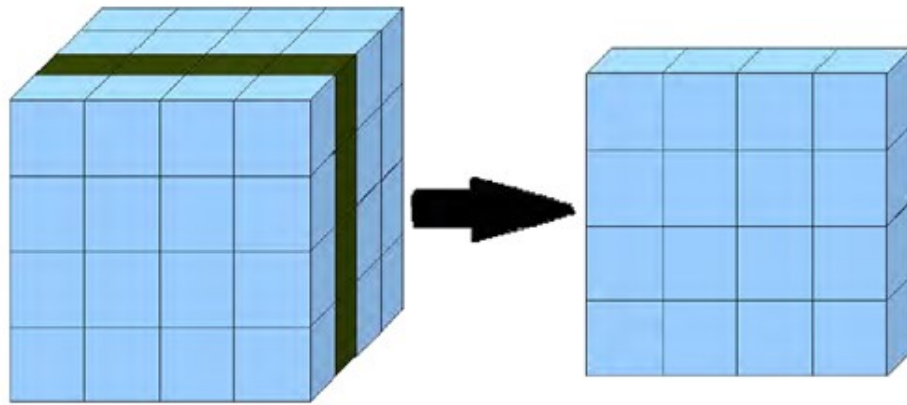
OLAP = көпөлшемді көрсетілу = Куб

OLAP іскерлік ақпаратқа қол жеткізу, көру және талдаудың ыңғайлы тез әрекет ететін құралдарын ұсынады. Пайдаланушы Деректердің кәдімгі, интуитивтік түсінікті моделін алады, оларды көпөлшемді кубтар (Cubes) түрінде ұйымдастырады. Талданатын бизнес-процестің атрибуттары координаталардың көпөлшемді жүйесінің осьтері ретінде қызметін атқарады. Мысалы, сатулар үшін бұл тауар, аймақ, сатушы типі болуы мүмкін. Өлшеулердің бірі ретінде уақыт пайдаланылады. Өстердің қиылысуында – (Dimensions) өлшеулерінде – (Measures) өлшемдер – процесін сандық сипаттайтын деректер бар. Бұл даналарда немесе ақшалай тұлғада сату көлемдері, қоймадағы қалдықтар, шығындар және т.б. болуы мүмкін. Ақпаратты талдайтын пайдаланушы кубты әр түрлі бағыттар бойынша «кесіп», жиынтық (мысалы, жылдар бойынша) немесе керісінше, егжей-тегжейлі (апталар бойынша) деректерді алады және талдау процесінде пайда болатын басқа да манипуляцияларды жүзеге асыра алады.

Гиперкубпен орындалатын операциялар

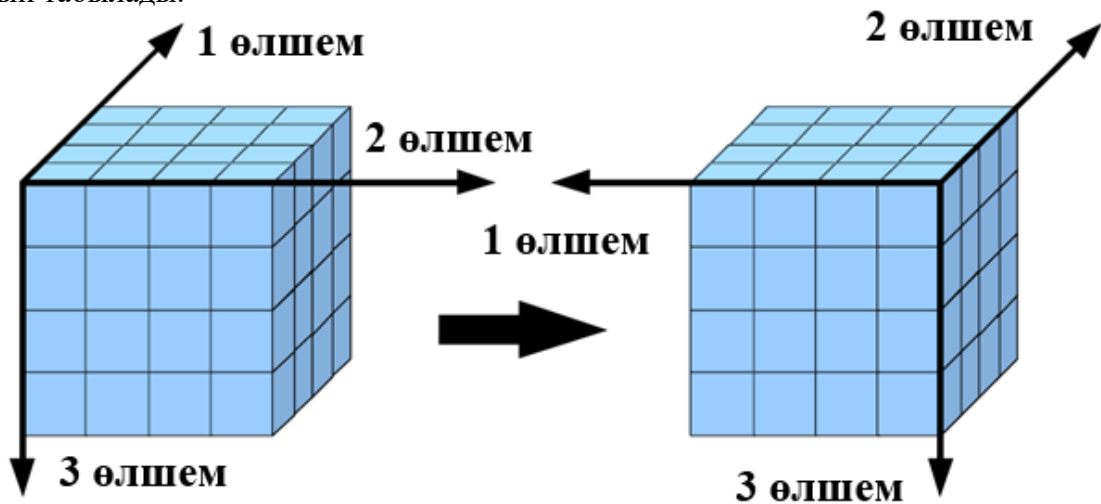
Гиперкубпен келесі операциялар орындалады:

Деректердің көпөлшемді массивінің қосалқы жиынтығы қалыптасады және осы жиынтыққа кірмейтін өлшеулердің бір немесе бірнеше элементтерінің бір ғана мәніне сәйкес келеді.

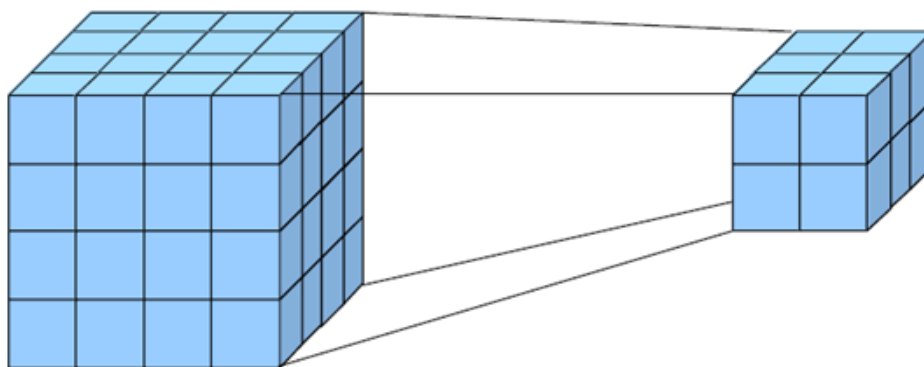
1.5 сурет – Қиық

Есепте немесе көрсетілетін бетте ұсынылған өлшеулер орналасуының өзгеруі. Мысалы, айналу операциясы кесте жолдары мен бағандарын ауыстыруда пайда болуы мүмкін. Одан бөлек, деректер кубының айналуы – кестеден тыс өлшеулердің көрсетілетін беттерде ұсынылған өлшеулер орнына ауысуы немесе керісінше әрекеті болып табылады.

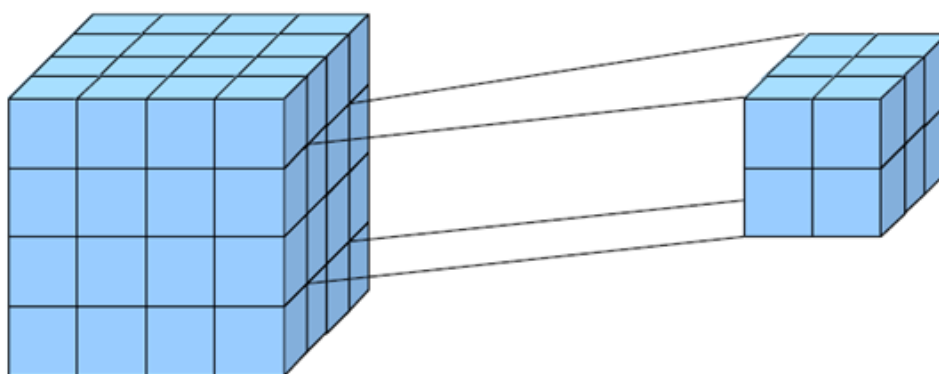

1.6 сурет – айналу

– консолидациялау, 1.7-суретте көрсетілген, 1.8-суретте детализациялау көрсетілген – деректерді детальді көрсетуден агрегирленген немесе керісінше, сәйкес бағытымен жоғары өтуін анықтайтын операциялар. Детализациялау (жалпылау) бағыты жеке өлшеулер иерархиясымен де, өлшеулер шеңберінде немесе өлшеулер арасында орнатылған басқа да қатынастармен болуы мүмкін.

1.7 сурет – Консолидациялау

1.8 сурет – Детализациялау

Мысалы, Солтүстік Америкада сатулар туралы деректерді талдау кезінде «Аймақ» өлшеуі үшін детализациялау операциясын орындау қажет болса, онда «Канада», «АҚШ-тың шығыс штаттары» және «АҚШ-тың батыс штаттары» сияқты элементтер көрінеді. «Канада» элементтерін ары қарай детализациялау нәтижесінде «Торонто», «Ванкувер» және т.с.с. элементтері көрсетіледі.

Фактілер кестесі — деректерді сақтау қоймасының негізгі кестесі болып табылады. Онда объектілер немесе оқиғалар туралы деректер бар, олардың жиынтығы ары қарай талданады. Көбінесе, ең көп кездесетін фактілердің төртеуі туралы айтылады. Оларға жатады:

– транзакциялармен байланысты фактілер (Transaction facts). Олар жеке оқиғаларға негізделген (мысалы, телефондық қоңырау немесе банкомат көмегімен есеп-шоттан ақша алу);

– «мезеттік суреттермен» байланысты фактілер (Snapshot facts). Уақыттың белгілі бір сәттеріндегі объектінің күйіне негізделген, мысалы ай немесе күннің соңында. Осындай фактілердің типтік мысалдары күніне сатулар көлемдері немесе бір күндік табыс болып табылады;

– құжат элементтерімен байланысты фактілер (Line-item facts). Ол немесе басқа құжатқа (мысалы, тауарлар немесе қызмет көрсетулердің есеп-шотына) негізделген және осы құжаттың элементтері туралы (мысалы, саны, бағасы, пайызы, жеңілдіктері) туралы толық ақпарат болады;

– оқиғалармен немесе объектінің күйімен байланысты объектілер (Event or state facts). Оқиғаның ол туралы толық деректерсіз пайда болуы (мысалы, толық деректерсіз жай ғана сату немесе жоқ болу фактісі).

Фактілер кестесінің өлшеулер кестелерінің алғашқы кілттерін біріктіретін құрама кілті болады. Көбінесе, бұл бүтін санды немесе «күн/уақыт» типті мәндер – себебі, фактілер кестесінде жүздеген мың немесе тіпті, миллион жазбалар болуы мүмкін, және онда қайталанатын мәтіндік сипаттарды сақтау тиімді емес – ең жақсысы, оларды көлемі бойынша аз кестелерге орналастыру. Осында кілттік өрістер де, кілттік емес өрістер де OLAP-кубтың болашақ өлшеулеріне сәйкес келуі тиіс. Сонымен қатар, фактілер кестесінде бір немесе бірнеше сандық өрістер болады, олардың негізінде кейін агрегаттық деректер алынады.

Көпөлшемді талдау үшін толық деректері бар (яғни, сәйкес өлшеулердің иерархиясының төменгі деңгей мүшелеріне сәйкес болатын), фактілер кестелері жарамды. Берілген жағдайда, негіз ретінде бәрібір OLAP-құралмен есептелетін, түрлі мемлекеттер үшін сатулар сомаларын емес, жеке тапсырыс берушілерге тауарларды сату фактілерін алған дұрыс.

Фактілер кестесінде агрегаттық есептеулерде жазбаларды қалай топтау керек туралы деректер әлі жоқ. Мысалы, онда өнімдер немесе клиенттер идентификаторлары бар, бірақ берілген өнім қандай категорияға жатады немесе берілген клиент қай қалада екендігі жөнінде ақпарат жоқ. Ары қарай куб өлшеулерінде иерархияларды құру үшін пайдаланылатын бұл деректер өлшеулер кестелерінің құрамында бар.

Қорытындылай келе, осы заманғы мәліметтерді аналитикалық өңдеу әдістерін және жүйелерін, технологияларын зерттеу арқылы үлкен мәліметтер қорларында мәліметтерді аналитикалық өндеудің артықшылықтарын, кемшіліктерін терең түсінуге мүмкіндік беретініне көз жеткізуге болады. Сонымен қатар, күнделікті қоғамдағы ақпараттардың жылдам қарқынмен көбеюінен және жиналған ақпараттардың ішінен өте маңыздыларын немесе белгілі бір жұмыстарға керекті ақпараттарды өндеуге тура келеді, яғни сол жиналған ақпараттарды өзіне пайда әкелуге жұмсауға тырысады. Мұндай жағдайларда оларға OLAP технологиясы көмектеседі, яғни пайдаланушының шешім шығаруына көмекші құрал бола алатынына көз жеткізілді.

Деректерді өндеуге қолданатын OLAP технологиялар негізінде жұмыс істейтін деректер қорына қойылатын талаптар анықталды.

OLAP технологиясына қолдайтын талаптар топтамасы келтірілді:

- Деректерге өндеу жасау үшін қолданылатын технологияға таңдау жасалынды;
- Көпөлшемді мәліметтерді көзбен шолуға мүмкіндік туды.

OLAP-серверлер соңғы пайдаланушыдан көпөлшемді модельдің жүзеге асыру әдісін жасырады. Олар гиперкубты құрайды, онымен пайдаланушылар OLAP-клиентінің көмегімен мәліметтерді талдап, қажетті манипуляцияларды орындайды. Алайда жүзеге асыру тәсілі маңызды, себебі одан шешім өнімділігі және керекті ресурстар тәуелді болып есептелді. Және де мәліметтерді өндеу тәсілдері көп екенінде көре алдық. Оларға мыналарды жатқыза алдық. Төменде көпөлшемді модельдің жүзеге асырылуының үш MOLAP, ROLAP, HOLAP негізгі әдістері жан жақты қарастырылды.

Жалпы алғанда, OLAP іскерлік ақпаратқа қол жеткізу, көру және талдаудың ыңғайлы тез әрекет ететін құралдарын ұсынады. Пайдаланушы Деректердің кәдімгі, интуитивтік түсінікті моделін алады, оларды көпөлшемді кубтар (Cubes) түрінде ұйымдастырады. Талданатын бизнес-процестің атрибуттары координаталардың көпөлшемді жүйесінің осьтері ретінде қызметін атқарады. Мысалы, сатулар үшін бұл тауар, аймақ, сатушы типі болуы мүмкін.

MOLAP (Multidimensional OLAP)- көпөлшемді моделдің жүзеге асырылуы үшін көпөлшемді МК пайдаланылады. Осымен мәліметтер реттелген көпөлшемді массивтер ретінде сақталатыны түсінікті болды:

ROLAP- жүйелер оңтайлы шешім болып табылады, себебі, оларда мұндай модификациялар МК-ның физикалық қайта ұйымдастырылуын талап етпейтіндігі түсінікті болды.

HOLAP (Hybrid OLAP) – көпөлшемді модельді жүзеге асыру үшін көпөлшемді де, реляциялық та МК пайдаланылады. HOLAP-серверлер ROLAP пен MOLAP технологияларын біріктіретін гибридік архитектураны пайдаланады. Жаксырақ жұмыс істейтін MOLAP-қа қарағанда, мәліметтер тығыз болғанда ROLAP серверлері мәліметтер жеткілікті түрде сиретілген болғанда ең жақсы параметрлер көрсететіндігі түсіндірілді. Клиенттердің деректер қорында орны көрсетілді. Клиенттік OLAP-құралдар- агрегаттық мәліметтердің есептелуін (сомаларын орташа шамаларын, максималды және минималды мәндерін) және көрсетілуін жүзеге асыратын қосымшалар болып саналады, бұл ретте агрегаттық мәліметтер осындай OLAP-құралының атаулы кеңістігінің ішінде болды.

«Тауар-satu» деректер қорында өте көптеген мәліметтер болды. Бұл деректер қоры дата, клиент, тауар, интернет-сату және жаратылыстық ортасы сынды кестелерден тұратын көп көлемдегі әлемдік «Тауар-satu» деректер қоры болып табылады. Мұнда кез келген клиент өзінің тауарын өмірде болсын немесе интернет арқылы болсын қалаған уақытта тапсырыс беріп сатып алады. Мұндай кең көлемдегі деректер қорында клиенттердің қай уақытта қандай тауар алды, ол кезде тұтынушыларға қажетті тауардың бағасы қалай болды, клиенттерге қандай жеңілдіктер болды т.б.сұрақтар туады. Осы мәліметтердің бәрін сақтап отыратын деректер қоры, сонымен қатар осы мәліметтерді деректер қорынан тез сұрыптап беретін технология керек болды. Сол үшін де OLAP технологиясы таңдап алынды. OLAP технологиясының көмегімен қысқа уақыттың ішінде қолданушыларға қажетті мәліметтерді алынды, және OLAP технологиясының көптеген артықшылықтары мен мүмкіндіктері қарастырылып, көптеген нәтижелер алынды.

Агрегация механизмін қалыптастыру тапсырманы, желілік оптимизация есебіне келтіруге мүмкіндік берді. Алынған модельде басқа да модельдер сияқты белгіленген шектеулермен жорамалдар бар, дегенмен бұл, үлкен өндірістік OLAP-кубтарының дөңгелек кеңістігінде агрегаттарды сақтау көлемінің өсу мәселесін шешуге мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, Data Mining-нің негізгі артықшылығы және қолданылу саласы толықтай қарастырылды. Data Mining (discovery-driven data mining) қазіргі технологияларына деректерде көп аспектілі өзара қатынастардың *үзінділерін (фрагменттерін)* көрсететін шаблондар (паттерндер) негіз етіп алынған. Бұл шаблондар адамға түсінікті түрде тұтас білдірілетін, деректердің іріктеулеріне тән заңдылықтар болып саналады. Data Mining-ті пайдалану саласы ештеңемен шектелмеген – ол қандай да бір дерек бар жердің бәрінде. Бірақ, бүгінгі таңда Data Mining әдістері ең алдымен, деректерді ақпараттық сақтау қоймаларының (Data Warehousing) негізінде жобаларын өрістететін коммерциялық кәсіпорындарды қызықтырды.

Жалпы барлық жүйе көптен бері сақталынып келе жатқан мәліметтер қорының қызметімен байланысты. Қазіргі кезде адамзат өмірінің барлық саласында есептеу жүйелері мен кешендер базасында ақпараттық жүйелерді ендіру елеулі қашықтықтарда деректерді өңдеудің қажеттілігі туындайды және де есептеу жүйелерінің түйіндерінің арасындағы деректер алмастырудың тиімділігін жоғарылату жолында өнімділікті арттырады. Ақпараттық жүйелерді құру процесінде заманауи

бағдарламалаудың аспаптық құралдары, деректер базасының басқару жүйелері, жобалаудың автоматтық жүйелері, зерттемелермен басқару, жасанды интеллект элементтері және есептеуіш желілердің түрлі деңгейіндегі заманауи техникалық базасы қолданылады.

Кез келген қоғамның ақпараттандыру деңгейі ақпараттық қызметтің даму дәрежесімен және онымен айналысып қызмет көрсететін мамандардың санымен, біліктілігімен анықталады. Сондай-ақ ақпараттандыру, қазіргі ақпараттық технологияларды көп мөлшерде шығарумен оларды соңғы уақыттарда жиі пайдаланып жүрген телекоммуникациялы жүйелерге қосу мәселелерін шешуді қарастырады және де оның алдағы уақыттарда дамуын болжайды. Әрине, бұл жағдайларда ақпарат жүйелері экономикадағы басқарудың қажетті таптырмас құралына айналады. Қазіргі уақыттарда ақпарат жүйелері есептеу техникасынсыз қолмен жасалатын ақпарат жүйелері және автоматтандырылған ақпарат жүйелері болып жіктеледі.

Әдебиеттер тізімі:

1. Технологии анализа данных. Data Mining, Visual Mining, Text Mining, OLAP Барсегян А.А., Куприянов М.С., Степаненко В.В., Холод И.И., 2015
2. By Ralph Kimball, Laura Reeves, Margy Ross, Warren Thornthwaite, 2010.
3. Oracle Data Warehousing Unleashed (Unleashed), by Bonnie K. O'Neil (Editor), Michael Schrader, John Dakin, Kieron Hardy, 2010.
4. Тарасов С. В. СУБД для программиста. Базы данных изнутри. — М.: СОЛОН-Пресс, 2015.

Резюме

В статье подробно описаны базовые принципы работы с OLAP-технологиями, демонстрирует ключевые особенности по сравнению с традиционными системами отчетности. Проведена упрощенная структура OLAP-куба для анализа себестоимости разных продукции.

Summary

Currently, every large or small private or state-owned company, enterprise, institution, etc. Their services use information systems, and many companies have large amounts of data not only for one year, but also for many years, and this data in turn, have significant meanings. In recent years, more and more attention is paid to the dissemination of corporate data in the criminal market, which is considered as a commodity.

Сапаргалиев Х.У.
доцент кафедры «ЭиООД»
ст препод. Нурымбетова Б.И.,
ст препод. Иманкулова Б.Б.

РОЛЬ ИНФРАСТРУКТУРНЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ

Статья посвящена инфраструктурным инвестициям в Республике Казахстан на современном этапе. Рассматривается роль инфраструктурных инвестиций в экономике страны.

Ключевые слова: экономика, инфраструктура, инвестиции, недвижимость, компоненты инфраструктуры.

Чрезмерное внимание к реализации рыночных процессов в современной экономике, в значительной степени заслонило проблемы развития инфраструктурных отраслей на современном этапе. По оценкам экспертного института «Глобального Института» международной консалтинговой компании McKinsey, потребности мировой экономики в инфраструктурных инвестициях на период до 2030 гг. составят примерно от 57 до 67 трлн долл. США.

Эффективное использование инвестиции в инфраструктуру окажет мультипликативное влияние на экономику страны, рост торговли, развитие межхозяйственных отношений, развитие рыночной инфраструктуры, снижение расходов, что приведет к повышению ценовой конкурентоспособности отечественных товаров и услуг, снижение энергоемкости экономики, по мере совершенствования инфраструктуры увеличивается эффективность расходования ресурсов, необходимых для производства определенного количества экономических благ, на общую факторную производительность

Поскольку инвестиции в инфраструктуру способствуют общему экономическому развитию стран, то и такой показатель как конкурентоспособность национальной экономики испытывает влияние этого макроэкономического фактора. Так, развитые страны имеют высокий уровень инфраструктурной оснащенности, в связи с чем инвестиционная стратегия строится на идее модернизации инфраструктуры, в то время как в развивающихся странах инвестиции направлены на процесс создания системообразующей инфраструктуры, то есть в основном первичного наращивания инфраструктурного фонда [1.с.455].

В экономической литературе рассматривают инфраструктуру с точки зрения макро - и микроуровней. В макроэкономическом аспекте инфраструктура представляет собой совокупность экономических и социальных условий, обеспечивающих развитие материального производства, удовлетворения потребностей населения в целом, и вызвана необходимостью в комплексном развитии коммуникаций транспорта, связи, электроэнергетики, материально-технического снабжения, а также науки, образования, здравоохранения С точки зрения микроэкономического аспекта, инфраструктура — комплекс объектов конкретной отраслевой направленности. Например, транспортная инфраструктура и вся совокупность способствующих 16 функционированию всей отрасли объектов, как-то: мосты, тоннели, железные дороги, аэропорты, системы управления и т.д. [2. с.54].

Основным источником обеспечения инвестиционными ресурсами процесса создания инфраструктуры являются государственные расходы Пол Самуэльсон, утверждал, что правительство обязано часть своих расходов направлять на увеличение

общественного капитала, так как эти инвестиции чрезвычайно ценны, они создают неосязаемые выгоды, от которых нельзя ожидать денежных прибылей для частных инвесторов; масштабы некоторых из них слишком велики для ограниченных рынков частного капитала, а другие будут окупаться в течение слишком длительного срока, чтобы частные инвесторы очень ими интересовались. [3. с.324].

Сочетание государственных и частных вложений в инфраструктуру. Более 40% инвестиций в инфраструктуру развитых стран поступают из частных источников, в ряде случаев проекты инфраструктуры имеют смешанные источники финансирования, а в результате имеют смешанную форму собственности. В последние годы организация работы отраслей общественных услуг, на которые приходится 2/3 ВВП развитых стран и 80% европейских активов, на рыночных принципах стала считаться более эффективной, чем традиционная. [4. с.78]. В этом контексте Республика Казахстан на данный момент значительно отстает от других стран как по объему вложений в инфраструктурные проекты в процентах от ВВП, так и по уровню участия в них частного капитала. Доля частного сектора в общем объеме инфраструктурных инвестиций в США составил 29%, в Индии — 40%, в ЕС — 44% для новых членов и 64% — для старых, в Чили — 66%. [5].

Иностранные и частные компании достаточно охотно идут в проекты, связанные с недропользованием, такие как магистральные газопроводы, нефтепроводы. К примеру, это газопровод Бейнеу-Бозой-Шымкент, совместный с китайцами. Или крупные проекты в энергетике, как Балхашская ТЭЦ, создаваемая совместно с корейским инвестором. Большой интерес у иностранных компаний вызвал объявленный конкурс по выбору концессионера на строительство Большой Алматинской кольцевой автомобильной дороги (БАКАД), Международная компания Veolia и другие проявляют интерес к сектору водоснабжения, однако условия тарифообразования, которые достаточно жестко регулируются со стороны государства, пока не обеспечивают инвестиционной привлекательности этому сектору. Много зависит от того, как будет структурирован проект, какие меры поддержки предоставит государство – в виде предоставления определенных гарантий, субсидий, льгот, преференций и т.п., какие условия заимствования удастся подобрать, какие тарифы согласовать и так далее. [6].

Если частные инвесторы готовы вкладывать свои собственные средства в значительных количествах в долгосрочные проекты инфраструктуры, то это определенным образом говорит о «безопасности» подобных вложений.

Для формирования инфраструктурных проектов, финансируемых в рамках ГЧП, механизмы такого партнерства необходимо более активно использовать как на республиканском, так и на региональном уровне, расширяя экспертную базу и повышая эффективность подбора и подготовки проектов.

Инфраструктура оказывает как прямое воздействие на темпы и качество экономического роста, так и косвенное. Однако, среди всех отраслей инфраструктуры наиболее существенную роль, на наш взгляд, играет транспортная инфраструктура. Данное утверждение подкрепляется следующей аргументацией: – комплекс транспортной инфраструктуры обслуживает и способствует непосредственному развитию международной торговли. Так, по данным Всемирной торговой организации объем международной торговли товарами и услугами на конец 2014 года составил около 23,2 трлн долларов США. [7. с.24-25]. Поэтому 26 ноября 2013 г. была принята госпрограмма развития инфраструктуры транспортной системы до 2020 г.

Основными задачами госпрограммы являются создание на территории Казахстана современной транспортно-логистической системы, обеспечивающей высокую и эффективную транспортную связность внутри страны, увеличение

грузопотоков по территории республики и координация работы всех видов наземного, морского и воздушного транспорта. Кроме того, планируется развить местную транспортную инфраструктуру в регионах, а также обеспечить интеграцию в мировую транспортную систему.

В результате реализация госпрограммы позволит осуществить реконструкцию и ремонт 30 тыс. км автомобильных дорог и 8,2 тыс. км железнодорожных линий. Ожидается, что к 2020 году состояние 81% железнодорожных путей будет оцениваться как хорошее, 19% – удовлетворительное. Кроме того, планируется обновить 650 локомотивов, более 20 тысяч грузовых вагонов и 1 тысячу 138 пассажирских вагонов. Также согласно Программе до 2020 года в стране запланирован капитальный ремонт всех 302 железнодорожных вокзалов. Программой также предусмотрены меры по увеличению регулярных автобусных маршрутов. В настоящий момент работой регулярных автобусных маршрутов охвачено 75% сельских населенных пунктов численностью свыше 100 человек. К 2020 году планируется обеспечить 100% охват путем открытия 300 дополнительных маршрутов. Кроме того, планируется привести все автовокзалы и автостанции в соответствие требованиям национальных стандартов. В рамках развития сети аэропортов в стране будут реконструированы 11 из 18 существующих аэропортов: в 5 из них запланирована реконструкция ВПП и пассажирских терминалов, в 6 – реконструкция только пассажирских терминалов. Помимо этого, до 2020 года будет дополнительно открыто 75 новых международных воздушных сообщений. Мощности морских портов к 2020 году увеличатся на 40%, достигнув 20,5 млн. тонн. Достижение указанных показателей позволит увеличить грузооборот в 1,6 раза, пассажирооборот в 1,5 раза, а объем транзитных грузов в 2 раза. При этом Казахстан в индексе эффективности логистики LPI поднимется с 86-го до 40-го места. [8].

Открытие транспортного коридора в направлении Север-Юг, с выходом на Персидский залив, создаст мощный импульс для дальнейшего развития транзита грузов через Казахстан, а также для расширения экспортного потенциала нашей страны. Планируется, что перевалка грузов вырастет с 3 до 10 млн тонн в год. Стоимость строительства составила 65 млрд. тенге. Казахское содержание составило 80%. На период строительства было создано более 2 тыс. рабочих мест. После ввода дороги в эксплуатацию более 800 казахстанцев получат работу и жилье на новой дороге. [9].

В результате создания конкурентоспособных тарифных ставок и скоординированных действий со странами-партнерами к 2020 году объем контейнерных перевозок в транзитном сообщении планируется увеличить в 10 раз (до 2 млн ДФЭ). Только в 2017 году транзитом по территории Казахстана на автотранспорте перевезен рекордный за последние 5 лет объем груза — 2,1 млн тонн (в 2013 г. — 1,56 млн, в 2014 г. — 1,49 млн, в 2015 г. — 1,2 млн, в 2016 г. — 1,4 млн), и рост в сравнении с 2016 годом составил 50%. В 2018 году в рамках 23 проектов „Нұрлы жол“ строительством и реконструкцией одновременно во всех регионах было охвачено 4,2 тыс. км дорог. К 2020 году свыше 90% автодорог республиканского значения будет приведено в хорошее и удовлетворительное состояние, а доля дорог I и II технических категорий увеличится до 50%. При этом основное внимание будет уделено проведению среднего ремонта. Для этого планируется увеличить финансирование до 150 млрд тенге, что позволит охватить ремонтными работами порядка 5 тыс. км и к 2025 году улучшить состояние 85% местной сети (текущий показатель — 67%).

Современным трендом в нашей стране стало строительство дорожных развязок в городах. Так, год за годом в южном мегаполисе появились 28 развязок. На самом

оживленном участке, Рыскулова-Саина, введена в строй многоуровневая развязка. На сегодняшний день это самый мощный транспортный узел в Алматы. Его пропускная способность 200 тысяч автомобилей в сутки. Трехъярусная развязка способна выдержать землетрясение силой 9 баллов. Разгрузить дороги поможет и общественный транспорт. По техническому оснащению и архитектуре первый в Казахстане метрополитен обогнал многие крупные города мира. Сейчас подземка имеет 7 станций и соединяет центр со спальными районами. Ежедневно этим видом транспорта пользуются 45 тысяч пассажиров. А когда линия дойдет до западной окраины, эта цифра вырастет в 2,5 раза. До 2020 года власти мегаполиса планируют довести протяженность выделенных для общественного транспорта полос до 220 километров, а количество платных парковочных мест до 40 тысяч. Конечная цель - сделать центр Алматы зоной не частного, а общественного транспорта.

Среди крупных инфраструктурных проектов с привлечением финансирования от ЕБРР можно назвать проект на реконструкцию и модернизацию участка автодороги протяженностью 62 км от Шымкента до границы с Узбекистаном, под который был выдан кредит Правительству Казахстана в размере 196,5 млн долл. США.

Проект является частью модернизации международного транспортного коридора Западная Европа — Западный Китай, соединяющего Европу с КНР. Работы по всему коридору 46 финансируются и другими МФИ, среди которых Всемирный банк, АБР и Исламский банк развития (ИБР). Особенность проектов инфраструктуры, финансируемых ЕБРР в развивающихся странах, заключается в том, что реализация проекта имеет колоссальный социальноэкономический эффект для целого региона, который проявляется в активизации международной торговли, создании новых рабочих мест и т.д. В частности, вышеупомянутый проект имеет стратегическое значение для Казахстана, так как страна не имеет выхода к морю, поэтому автомобильные дороги важны для полноценного развития торговых и инвестиционных отношений с другими государствами, в том числе и стран-членов ЕАЭС. С другой стороны, по мнению экспертов, транспортный коридор «Западная Европа — Западный Китай» после завершения станет кратчайшим путем между рынками Европы и Центральной Азии, что послужит дальнейшему развитию международных торговых отношений между странами двух континентов. С начала своей деятельности в Казахстане ЕБРР инвестировал 5,9 млрд долл. США.

Современные проблемы инвестирования в недвижимость в казахстанских условиях, связаны с мультипликативным эффектом инвестирования в объекты недвижимости и его влиянием на занятость населения, экономический рост и повышение качества жизни основной массы населения страны. В 2018 году в жилищное строительство инвестировано 1,2 трлн. тенге. Это больше 2017 года на 8,1%. Основную долю инвестиций - 86% занимают инвестиции частных застройщиков и населения. На 1 тенге государственных средств было привлечено 6 тенге частных инвестиций. По итогам 2018 года введено в эксплуатацию 12,5 млн. кв. м жилья, что выше прошлогоднего уровня на 12,1%. Жилищные условия улучшили более 113 тыс. семей. В рамках программы "Нұрлы жер" по направлению "Строительство арендного жилья без выкупа" с начала реализации программы обеспечены арендным жильем более 6 тыс. семей социально уязвимых слоев населения. В 2019 году планируется построить еще 4 тыс. квартир. По направлению "Строительство кредитного жилья" с начала реализации программы было реализовано свыше 27 тыс. квартир. В 2019 году планируется построить порядка 10,5 тыс. квартир.

Импульс развитию жилищного строительства придала запущенная по поручению Главы Государства ипотечная программа "7-20-25". С начала ее реализации поступило порядка 7 тыс. заявлений от граждан на получение льготных займов на 82 млрд. тенге.

Для эффективной реализации программы "7-20-25" были внесены поправки в программу "Нұрлы жер". Предусмотрели одновременную реализацию построенного акиматами жилья по программе "Нұрлы жер" участникам программы "7-20-25" и вкладчикам Жилстройсбербанка. Также повысили доступность займов Жилстройсбербанка для участников госпрограммы "Нұрлы жер", снизив размер первоначального взноса с 30% до 20%", Кроме того, ипотечная организация "Баспана" готова финансировать акиматы на 150 млрд. тенге для строительства кредитного жилья, соответствующего параметрам программы "7-20-25". С начала реализации программы подведены инженерные коммуникации к 110 тыс. земельным участкам, выделяемых под строительство индивидуального жилья. Это положительно повлияло на рост строительства индивидуального жилья населением. В 2018 году населением было введено жилья на 35,5% больше чем в 2017 году (39 тыс. жилищ/ 27 тыс. жилищ). В 2019 году сетями будет обеспечено еще порядка 40 тыс. земельных участков.

Учитывая стремительный рост количества пользователей глобальной сети интернет, следует отметить, роль телекоммуникации, интернет торговли и соответствующей инфраструктуры будут стремительно расти. По некоторым данным, объем торговли превысит 6 трлн долларов к 2020 году, что будет составлять около 25% в структуре международной торговли промышленной продукции. Объем мирового рынка электронной коммерции B2B к 2020 г. достигнет 6,7 трлн долл. США

В Казахстане к наиболее рентабельным относится сфера телекоммуникаций. Например, Казахтелеком протянул оптоволоконные линии связи по всей территории страны, которые уже окупались, причем самые первые линии, которые были созданы, когда мы подсоединились к мировой сети, окупались уже несколько раз. Если рассматривать среднюю длительность возврата вложений в проекты этих сфер, то в торговле составляет это в среднем 3-5 лет. В телекоммуникационной отрасли это 5-6 лет. В сфере телекоммуникаций проекты окупались за счет того, что спрос на услуги постоянно возрастает, вследствие ускоренного развития технологий

Ведущими игроками в сегменте электронной торговли являются Китай и США. Электронная торговля является лишь частью структуры глобальной электронной коммерции, которая также включает в себя соответствующую инфраструктуру для осуществления процессов международного движения капиталов, обмена информацией, предоставления банковских, страховых и прочих финансовых услуг. Таким образом, традиционная классификация отраслей инфраструктуры дополняется элементами 17 узконаправленной инфраструктуры, в том числе электронной.

В современных условиях к основным экономическим инфраструктурным проблемам отнесены недостаточная эффективность развития и неэффективное использование привлеченной ресурсной базы. К маркетинговым необходимостью оперативного учета изменений с целью влияния на спрос и предложение инфраструктурного обслуживания. К основным сервисным проблемам отнесены : поддержка со стороны властей и бизнеса, информационное сопровождение услуг, трансфер технологий и коммерциализации новшеств.

Список литературы:

1. Мохамед, А.С. Развитие инфраструктуры как фактор конкурентоспособности / А.С. Мохамед // Экономика и предпринимательство. — 2015. — № 19. — С. 454–457. с. 455].
2. Кузнецова, А.И. Инфраструктура: вопросы теории, методологии и прикладные аспекты современного инфраструктурного обустройства с. 54].
3. Самуэльсон, П. Э. Экономика / П. Э. Самуэльсон. — М.: АЛГОН, ВНИИСИ «Машиностроение», 1994. — Т.2. — 415 с. с. 324].

-
4. Клинова, М.В. Глобализация и инфраструктура: новые тенденции во взаимоотношениях государства и бизнеса / М.В. Клинова // Вопросы экономики. — 2008. — №8. — С. 78–90. с. 78].
  5. <https://www.ey.com/.../ey-road-to-2030-infrastructure-development-in-russia-viewpoi...>
  6. Дмитрий Мазоренко, Как окупаются инфраструктурные проекты в Казахстане? – Власть
  7. World trade report 2015 [Электронный ресурс] // World Trade organization. — URL: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/world_trade_report15_e.pdf (дата обращения: 09.09.2015).с. 24–25],
  8. Программа развития и интеграции инфраструктуры транспортной системы до 2020 года. akorda.kz/].
  9. <http://www.primeminister.kz/>].

Түйіндеме

Мақала Қазақстан Республикасының қазіргі кездегі инфрақұрылымдық инвестицияларына арналған. Мақалада ел экономикасының инфрақұрылымдағы инвестициялардың рөлі қарастырылады.

Summary

The article is devoted to infrastructure investments in the Republic of Kazakhstan at the present stage. The role of infrastructure investments in the country's economy is considered.

ОӘЖ:349.2:331.109(574)

Тасыбаева С.К.
құқық магистрі,
аға оқытушы

ЕҢБЕК ДАУЛАРЫНЫҢ ҰҒЫМЫ МЕН ОНЫ АНЫҚТАУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мақалада Еңбек дауларының ұғымы мен оны анықтаудың ерекшеліктері қарастырылады. Өзектілігі: Қазақстан Республикасының жаңа Еңбек Кодексінің талдаудан пайда болатын міндеттерінде қоғамның заманауи дамуы кезеңінде еңбек қатынастардың сипаты мен ерекшеліктерін жан-жақты зерттелуі және оның негізінде еңбек заңнамасын және оны қолдану тәжірибесін кейінгі жетілдіру бойынша ұсыныстарды құрастыру ерекше өзектілікке ие болуы болып табылады.

Кілт сөздер: еңбек, еңбек даулары, жеке еңбек даулары, еңбек субъектілері, дауды шешу мәселелері.

Заң ғылымында «еңбек даулары» термині ретінде еңбек құқығы нормаларын қолдану мен еңбек жағдайларын бекіту салдарындағы қайшылықтарды түсінуге болады. Осындай қайшылықтарды шешу тәртібі заңнамамен бекітіледі.

Еңбек құқығы ғылымы әрқашан еңбек дауларын шешу мәселелеріне қажетті көңіл бөлген. Бірқатар жұмыстарда еңбек дауларын шешу жүйесін сипаттайтын негізгі қағидалары негізделген және қалыптасқан, еңбек дауларын тудыратын

себептер зерттелген, еңбек дауларын шешетін органдар қызметінің тәртібін дәйекті зерттеу жүргізілген және т.б.

Сонымен қатар көптеген жұмыстарда еңбек даулары түсінігі туралы мәселе көтерілмейді және көп зерттелмегеніне көңіл бөлмеуге болмайды. А.Е.Пашерстниктың жұмыстарын, соның ішінде «Еңбек дауларын қарастыру» жұмысын ерекше атап өтуге болады. А.Е.Пашерстник әр түрлі инстанцияларда еңбеу дауларын шешу тәртібіне терең талдау берді және істердің көптеген санаттары бойынша еңбек дауларын шешу тәжірибесін жинақтады. Бірақ автор ешқандай жұмыстарында еңбеу даулары түсінігі, оның мазмұны қандай екендігіне байланысты сұрақ қоймады [1, 5 б.].

Н.Г. Александровтың кеңестік еңбек құқығы бойынша оқу құралында еңбек дауларын қарастыру тәртібіне байланысты көптеген мәселелер қарастырылғандығымен, бірақ онда да еңбек даулары түсінігіне анықтама жоқ. Бұл тек қана аталған оқу құралға ғана тән емес. Бұрын шығарылған еңбек құралы бойынша оқулықтарда «еңбек даулары дегеніміз не?», деген сұраққа жауап қарастырылмаған [2, 22 б.]. Осылай, ЖОО үшін «Кеңес еңбек құқығы» оқулығында – тараудың авторы Д.В.Швейцер еңбек дауларын шешу тәртібі бойынша жақсы түсініктеме берді, бірақ, еңбек дауы дегеніміз не деген сұраққа жауап жоқ. Осы сұрақ қойылғанда, қысқаша түрде еңбек даулары - қолданыстағы нормативтік актілерді қолдану немесе еңбектің жаңа жағдайларын бекіту мәселелері бойынша әкімшілік пен жұмысшылар мен қызметкерлер арасында пайда болатын қарама-қайшылықтар болып табылады. Мұны басқа да бірқатар жұмыстар туралы айтуға болады.

Даудың диагностикалық функциясын пайдалана білсе, ұжымдағы наразылық деңгейінің өршуі мен өндірістегі әлеуметтік шиеленіс нышандарынан-ақ ереуіл қаупін сезіп, оның алдын алуға болар еді. Өндірістің мүддесіне де, еңбек ұжымының пайдасына да осы оңтайлы әрі ол ешқандай қосымша күш-жігер мен материалдық шығынды да қажет етпейді. Тек мәселеге байыпты, керек десе, ғылыми тұрғыдан қарау қажет. Ал ғылыми ой-пікір ұжымдық еңбек дауын оның ереуіл кезеңіне жеткізбей, әлеуметтік шиеленіс белең ала бастағанда-ақ шешу керектігін айтады.

Ұжымдық еңбек дауларының өндіріске және тұтастай қоғамға тигізетін әлеуметтік-экономикалық залалын мүмкіндігінше кеміту мақсатымен, олардың алдын алу байыптамасына бағыт ұстағанда, еңбек нарығындағы шиеленісті жағдаяттарды дер кезінде объективті тұрғыдан бағалау, оларды реттеудің оңтайлы тәсілдерін тауып, пайдалану қажеттігі туады.

Дүниежүзілік ғылыми әдебиетте еңбек дауы ұғымына түбегейлі анықтама берілген емес. Бұл тақырыпта бірсыпыра теориялық зерттеулер бар екендігіне қарамастан, күні бүгінге дейін еңбек дауын, соның ішінде ұжымдық дауды басқару процесін сипаттайтын категориялардың сындарлы ғылыми жүйесі жасалған жоқ. Еңбек даулары жөніндегі зерттеулердің басым көпшілігі сол дауларды реттеудің неғұрлым тиімді жолдарын табуға арналған. Мәселен, ресейлік ғалым Е. В. Александрова: "... еңбек дауларын реттеу деп оларды неғұрлым пәрменді түрде шешуге немесе әлдебір жол мен жағымсыз салдарын азайтуға мүмкіндік беретін тәсілдер мен амалдар жүйесін айтады",- дейді. Біздің ойымызша, осы пікір ғылыми шындыққа неғұрлым жанасымды сияқты.

Еңбек дауын аяқтаудың, оны реттеудің дәстүрлі екі тәсілі бар. Өткен ғасырдың алғашқы жартысында, екінші дүниежүзілік соғысқа дейінгі кезеңде дауларды реттеу, содан соң - оларды шешу байыптамасына баса назар аударылатын. Ал қазір көбінесе еңбек нарығындағы даулардың алдын-алу байыптамасы белең алды.

Еңбек дауларына деген көзқарас және оларды реттеу әдістері белгілі бір елдегі және белгілі бір аймақтағы әлеуметтік-экономикалық жағдайларға, еңбек

катынастарының сипатына және әлеуметтік әріптестік саясатының мазмұнына тікелей байланысты.

Индустриялық жағынан озық елдерде еңбек дауын реттеудің мол, әрі алуан түрлі тәжірибесі қалыптасқан. Еңбек нарығындағы табиғи және жалпыға ортақ көрініс ретіндегі еңбек дауларына ғылыми көзқарас, шиеленісті реттеудің әр елдерде жинақталған бай тәжірибесін байыпты түрде іріктеп, біздің елде жаңа қалыптаса бастаған, әлеуметтік-экономикалық қатынастарға тиімді қолдануға мүмкіндік береді.

Еңбек дауларын реттеудің ұйымдық-құрылымдық тәсілдері ұдайы тәжірибе жүзінен өтіп келе жатқаны белгілі. Сондықтан да оның баршаға ортақ халықаралық негіздері, ережелері, рәсімдері, әдістері мен нысандары тұжырымдалып үлгірген. Еңбек қатынастары мен дауларын реттеу, сондай-ақ ымыраластыру рәсімдері мен еңбек төрелігі ортақ қағидаларға сүйенеді, әйткенмен рәсімдерді қолдану амалдары дауларды реттеу процесін орнықтырудың ұзақ мерзімдік даму нәтижесі болып табылады.

Қандай да болсын жағымсыз құбылыстың алдын алу нәтижелі болатыны сияқты, дауды да еңбектің ішкі нарығында неғұрлым ерте шешкен дұрыс. Карам-қарсылық диагностикасының мақсаты да - осы; оған дау ұстаушы тараптардың әрекетіне себепші болған жайларды анықтау, жай-күйге талдау жасау, даудың бет алысы мен салдарын болжау сияқты міндеттер кіреді. Осының бәрін көлденең біреулерге (ара ағайын есепті) сеніп қана қоймай, оларды орындауға дау субъектілерінің өздері араласуы керек, сонда олар қалыптасқан жағдайды бағамдай келіп, ортақ шешім алу қажеттігін неғұрлым тез және айқын түсінетін болады.

Мұндай әдіс «әлеуметтік аудит» әдісі деп аталады және бұл ұжымдағы әлеуметтік шиеленісті үлгілеу негізінде әлеуметтік-еңбек дауларын реттеудің ең тиімді жолдарының бірі.

Қазіргі қолданыстағы еңбек дауларын қарастыру тәртібі туралы заңнама еңбек дауларын талап қойылатын мен талап қойылмайтын деп бөлуді қарастырмайды. Бұл еңбек даулары бойынша комиссия мен соттар тек қолданыстағы құқық нормаларын қолдануымен байланысты еңбеу даулары ғана, яғни, талап қойылатын дауларды ғана қарастыра алатындағынан туындайды.

Н.Г.Александров барлық еңбек дауларын екі негізгі санатқа бөледі: жеке даулар мен ұжымдық даулар. Жеке мағынадағы даулардың мазмұнының пәні «жеке нақты тұлғаның» жеке еңбек құқықтарын тану немесе қалпына келтіру болып табылады. Н.Г.Александровтың айтуынша, «Даулардың екінші санатын еңбек жағдайларын өзгерту немесе бекіту негізінде пайда болатын, ұжымдық мағынадағы сирек даулар құрайды», яғни, мұнда да талап қойылатын және талап қойылмайтын даулар туралы сөз айтылады.

Егер Н.Г.Александров жаңа еңбек жағдайларын бекіту немесе қолданыстағыларды өзгертумен байланысты дауларды екінші топқа жатқызса, В.Н.Толкунова бұл санаттағы еңбек дауларын бірінші орынға қояды. В.Н.Толкунова заманауи жағдайларда еңбек дауларын екі топқа бөлу қажеттігін атап өтеді: 1) заңдармен немесе басқа актілермен реттелмеген еңбектің жаңа жағдайларын орнату туралы даулар; 2) нақты қоғамдық қатынастарға еңбек заңнамасының нормаларын қолдану туралы даулар [3, 83 б.].

Зерттеу мәліметтері көрсеткендей, еңбек дауларының басым бөлігін талап қойылмайтын сипаттағы даулар құрастырады. Талап қойылмайтын сипаттағы даулар немесе оларды Н.Г.Александров атағандай ұжымдық сипаттағы даулар, еңбек жағдайларын өзгертуімен немесе бекітуімен байланысты, бұл - сирек құбылыс.

Еңбек дауларына анықтама берер алдында, біз еңбек дауларын пайда болу сәтін бекіту талпынысын жасадық.

Еңбек дауларының пайда болуына әкімшілік пен жұмысшылар арасында, әдетте, еңбек құқығы нормаларын қолдану бойынша пайда болатын қарама-қайшылықтар әкеледі. Бірақ бірқатар жағдайларда еңбек даулары қызметкердің әкімшілікпен еңбектің жаңа жағдайларын бекіту туралы мәселелер бойынша пайда болады. Жалдаушы мен мүдделі қызметкер арасында қарама-қайшылықтардың пайда болуы кезінде өзара келісімдер жүргізіледі. Егер де қызметкер мен жалдаушының тікелей келісімі барысында қайшылықтар реттеле алмаса, еңбек дауының туындауы үшін негіз құрылады.

Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексі бойынша, егер жұмыскер жұмыс берушімен (жалдаушымен) тікелей келісім жолымен қайшылықтарды реттей алмаған жағдайда даулар еңбек даулары бойынша комиссияның қаралуы тиіс [4].

Еңбек даулары мен қайшылықтарды ажырату үшін жалпы және маңыздысы - еңбек дауларын шешу тәртібі мемлекетпен бекітіледі және сәйкес ережелермен, нормативтік актілермен реттеледі, ал осы қайшылықтарды шешу осы тәртіпте жүргізіледі. Жеке жұмыскер мен жұмыс берушінің арасында пайда болатын қайшылықтар олардың арасындағы тікелей келісім сөздер жолымен шешіледі, ал еңбек даулары тараптар арасындағы тікелей келісім сөздері қайшылықтарды реттеуге әкелмесе, қатаң белгілі тәртіпте – бекітілген ережелер бойынша және сәйкес органдармен қарастырылады.

Еңбек туралы заңнаманы бұзу жиі жұмыс беруші тарабынан жасалады. Еңбек туралы заңнаманың бұзылу фактілері еңбек дауларын тудыратын негізгі себеп болып табылады. Осыған байланысты еңбек қатынастарында заңдылықты бекіту мәселелері ерекше маңызды мағынаға ие.

Әдебиеттер тізімі:

1. А. Е. Пашерстник. Рассмотрение трудовых споров. М.: Госюриздат, 2007. - 214 б.
1. Александров Н.Г. Трудовое правоотношение.- М.: «Юриздат», 2005. – 337 б.
2. Толкунова В.Н. Трудовые споры и порядок их разрешения.- М.: Юристъ, 2003.- 235 б.
3. Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексі. - 2015 ж. 23 қарашадағы № 414-V ҚРЗ

Резюме

В статье рассматривается понятие трудовых споров и уникальность его определения. Актуальность: Комплексный анализ характера и особенностей трудовых отношений в контексте развития современного общества в задачах, вытекающих из анализа нового Трудового кодекса Республики Казахстан, и разработка рекомендаций по дальнейшему совершенствованию трудового законодательства и практики его применения.

Summary

The article discusses the concept of labor disputes and the uniqueness of its definition. Relevance: Comprehensive analysis of the nature and characteristics of labor relations in the context of the development of modern society in the tasks arising from the analysis of the new Labor Code of the Republic of Kazakhstan, and the development of recommendations for further improvement of labor legislation and its application.

Юсупов У.Ж.,
проректор по международным связям
Академии права, бизнеса и образования,
кандидат юридических наук, доцент (г. Джалал-Абад)
Рахимбаев Э.Н.,
доктор юридических наук, профессор
Филиала Академии государственного управления при
Президенте Республики Казахстан по Алматинской области

КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ РАЦИОНАЛЬНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ В СТРАНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

В данной статье рассматриваются правовые аспекты экологического состояния и рационального использования водных ресурсов в Кыргызской Республике, странах Центральной Азии, вопросы и проблемы управления водными ресурсами, формирования эффективной системы управления водными ресурсами.

Ключевые слова: Кыргызстан, Центральная Азия, экология, водные ресурсы, водные отношения, охрана и развитие водных ресурсов, охраны окружающей среды, рациональное развитие водного фонда, система управления, формирование, модернизация, система использования водных ресурсов.

Общеизвестно, что вода является необходимым условием существования всех живых организмов. Вся хозяйственная деятельность человека, сама жизнь неразрывно связаны с использованием водных ресурсов. Водные ресурсы стали одним из главных лимитирующих факторов экономического развития многих стран и отдельных регионов, поскольку рост мирового потребления воды, наряду с увеличивающимся уровнем ее загрязнения, приводит к росту числа стран, в которых снижается доступность водных ресурсов. Климатические изменения также усиливают контрасты, в особенности засухи и наводнения. Все это порождает новые конфликты вокруг воды как внутренние, так и международные[1,С.100-112].

В XXI веке Земля, с населением более 6 миллиардов человек и ее многочисленными и многообразными формами жизни, столкнулась с серьезным кризисом водных ресурсов. По прогнозам ООН и других международных организаций ситуация и в дальнейшем будет ухудшаться, если не принять соответствующих мер для ее исправления[2]. Человеческий прогресс всегда зависел от доступа к чистой воде и от способности обществ использовать потенциал воды в качестве производительного ресурса.

В современных условиях развитие системы управления осуществляется путем совершенствования экономического механизма, представляющего собой систему методов, средств, действий, обеспечивающих функционирование рыночных регуляторов водопользования, рационального использования водных ресурсов. Система экономических действий должна обеспечить эффективность управления и рациональное водопользование, способствовать в условиях поступательного развития совершенствованию уже имеющихся его элементов и разработке адекватных сложившейся экономической ситуации инноваций.

Водообеспеченность является одним из показателей состояния водных ресурсов, и имеет свои особенности в разных странах, отдельных регионах. Особого внимания затрагивают вопросы и проблемы загрязнения водных объектов токсичными

веществами, обыкновенным мусором, целлофаном, пластиковыми бутылками и т.д. Рациональное использование водных ресурсов, это основной путь эффективного управления водохозяйственными объектами, преодоления дефицита воды, сохранения экологии.

В XXI веке Земля, с населением более 6 миллиардов человек и ее многочисленными и многообразными формами жизни, столкнулась с серьезным кризисом водных ресурсов. По прогнозам ООН и других международных организаций ситуация и в дальнейшем будет ухудшаться, если не принять соответствующих мер для ее исправления[3]. Человеческий прогресс всегда зависел от доступа к чистой воде и от способности обществ использовать потенциал воды в качестве производительного ресурса.

В Конституции Кыргызской Республики установлено, что – «Земля, ее недра, воздушное пространство, воды, леса являются исключительной собственностью Кыргызской Республики, используются в целях сохранения единой экологической системы как основы жизни и деятельности народа Кыргызстана и находятся под особой охраной государства»[4]. Таким образом, данная норма подчеркивает особую роль воды как основы жизнедеятельности народа, что обуславливает и особый порядок ее использования.

Аналогичная норма содержится и в Конституции Республики Таджикистан, где отмечается, что - «Земля, ее недра, вода ... являются исключительной собственностью государства и государство гарантирует эффективное их использование в интересах народа» (ст. 13)[5].

В Конституции Республики Узбекистан также установлено, что - «Земля, ее недра, воды, растительный и животный мир и другие природные ресурсы являются общенациональным богатством, подлежат рациональному использованию и охраняются государством» (ст. 55)[6].

В целях регулирования водных отношений в сфере использования, охраны и развития водных ресурсов для гарантированного, достаточного и безопасного снабжения водой населения Кыргызской Республики, охраны окружающей среды и обеспечения рационального развития водного фонда 12 января 2012 года был принят Водный Кодекс Кыргызской Республики[7].

Закон Кыргызской Республики «О воде» принят 14 января 1994 года в целях регулирования отношений в сфере использования и охраны водных ресурсов, предотвращение экологически вредного воздействия хозяйственной и иной деятельности на водные объекты и водохозяйственные сооружения, и улучшение их состояния, укрепление законности в области водных отношений[8].

Принципы и основные направления государственной политики Кыргызской Республики по межгосударственному использованию водных объектов, водных ресурсов и водохозяйственных сооружений Кыргызской Республики регулирует Закон Кыргызской Республики «О межгосударственном использовании водных объектов, водных ресурсов и водохозяйственных сооружений Кыргызской Республики», принятый 23 июля 2001 года[9].

Закон Кыргызской Республики «О питьевой воде» от 25 марта 1999 года регулирует отношения, связанные с питьевой водой[10]. Питьевая вода является основой жизни и деятельности населения Кыргызской Республики, имеет стратегическое, практическое и экономическое значение, является товаром отмечается в данном Законе.

Закон Кыргызской Республики "Об охране окружающей среды" от 16 июня 1999 года №53 определяет политику и регулирует правовые отношения в области природопользования и охраны окружающей среды в Кыргызской Республике.

Природа и ее компоненты являются национальным достоянием Кыргызской Республики, одними из основных факторов ее устойчивого социально-экономического развития отмечается в данном Законе[11].

В рамках указанных и других законодательных актов 31 марта 2017 года было принято Постановление Правительства Кыргызской Республики «Об утверждении Концепции региональной политики Кыргызской Республики на период 2018 – 2022 годы»[12]. Данная Концепция была принята в целях разработки единой государственной политики по социально-экономическому развитию регионов, направленной на формирование региональных экономических центров развития.

В Концепции подчеркивается, что за годы независимости республики, несмотря на проводимую политику, направленную на децентрализацию управления и усиление регионов, происходили процессы, которые привели к концентрации в экономическом и политическом центре страны всех ресурсов, включая финансовые и человеческие.

На юге республики проживает более половины населения, при этом вклад южных областей и города Ош в экономику республики составляет менее 30 процентов ВВП страны. Юг республики экономически остается наименее развитым.

На севере республики производится около 60 процентов ВВП всей страны. Вся промышленность сосредоточена в городе Бишкек, Чуйской, Джалал-Абадской и Иссык-Кульской областях, что делает экономику других регионов уязвимой и зависимой от экономики Чуйской области и города Бишкек.

По итогам социально-экономического развития регионов за 2015 год, в общем объеме промышленного производства республики наибольший удельный вес составили Чуйская область (39,1%), Иссык-Кульская область (24,4%), город Бишкек (18%) и Джалал-Абадская область (10,2%). Незначительная доля Баткенской области (2,8%), Ошской области (2,2%), Нарынской области (1,0%), города Ош (1,9%), Таласской области (0,5%).

Основные инструменты государственного регулирования экономики республики не ориентированы на цели развития территорий. Имеют устойчивую тенденцию к сокращению доходов, самостоятельно собираемые местными бюджетами, объемы которых стали меньше трансфертов, получаемых из республиканского бюджета. Зависимость территорий от распределительной политики «центра» усиливается. Значительная часть налоговых доходов государственного бюджета обеспечивается городом Бишкек.

Сложившееся различие в развитии регионов требует разные подходы государственной политики.

Анализ данных последних двадцати лет показывает, что в республике отсутствует эффективно действующий консолидированный и комплексный подход к развитию регионов, на местах неэффективно решаются задачи развития и улучшения социальной жизни населения.

В Концепции региональной политики Кыргызской Республики на период 2018 – 2022 годы, отмечается, что ключевыми проблемами развития регионов Кыргызстана являются: неэффективность управления развитием регионов; деградация инфраструктуры; неэффективность системы государственного управления; проблемы органов местного самоуправления; неэффективность инвестиционной политики в регионах; проблемы развития малого и среднего бизнеса; проблемы развития государственно-частного партнерства. Высокая уязвимость к чрезвычайным ситуациям.

В государственной политике доминируют отраслевой и проектный подходы к социально-экономическому развитию республики. Анализ отраслевых и региональных стратегий развития показал, что традиционный подход к развитию

регионов при отсутствии реальных финансовых возможностей не приводит к ожидаемым результатам.

Помимо вышеуказанного, в настоящее время в Кыргызстане существует острая потребность в рассмотрении экологического состояния и проблем водных ресурсов республики Кыргызстан, их эффективное использование, возможности решения проблем межгосударственного вододеления, которое имеет ключевое значение для устойчивого развития горных экосистем региона. Мы полагаем, что необходимо добиться рационального использования водных ресурсов с применением современных технологий, движении к единой стратегии экологического и экономического сотрудничества. Мы осознаем наличие экологических проблем водных ресурсов Кыргызстана, необходимость выработки стратегии по улучшению ситуации на уровне государственных органов и личного участия.

На территории Центральной Азии около 5600 озёр. Их общая площадь 12197 км². Их абсолютное большинство представлено малыми водоемами с площадью менее 1 км² (95% общего числа и 4% площади).

Кыргызстан единственная страна Центральной Азии, водные ресурсы которой почти полностью формируются на собственной территории. 30 тысяч рек и ручьев 20 тысяч длиной более 10 км. С гор стекает около 49 км³ воды в год (25% от этого объема используется).

В Кыргызстане существует более 33 водохранилищ и свыше 5787 километров каналов. За 2015 год отремонтированы 795 водохозяйственных сооружений, 760 водоизмерительных постов, 91 насосная станция и 396,5 км крупных каналов.

На территории Кыргызстана насчитывается 7628 ледников, занимающих площадь 8107 км². Роль ледников исключительно многогранна: они переформируют рельеф, сглаживая коренные породы, выпахивая долины, образуя кары (цирки) и моренные холмы; влияют на климат, понижая температуру воздуха и увеличивая осадки; они являются объектом спортивного и рекреационного использования. Но наибольшее значение ледники приобретают как источники формирования стока.

Котловины горных озёр Кыргызстана подразделяются на 4 основные группы: тектонические, гляциальные, гидрогенные и завальные. Завальные озера, образованные тектоническим путем Сары-Челек – долинное озеро Иссык-Кёль – береговое озеро Чатыр-Кёль. Среди озёр, происхождения которых связано с ледниками, интересно по своему режиму озеро Мерцбахера. Все реки делятся по бассейнам Аральского моря, озёр Иссык-Куль и Чатыр-Кёль, реки Тарим, реки Чу и Талас.

Основной водной артерией является река Нарын, которая образуется от слияния Большого и Малого Нарына. Главная река Северного Кыргызстана - Чу, сток которой формируется в Кочкорской впадине от слияния рек Джуанарык и Кочкор. В пределах межгорной Таласской впадины формируется река Талас с притоками. По типу питания большинство рек относится к ледниково-снеговому и снегово-ледниковому, для некоторых рек превалирующую роль играет ледниковое питание, что говорит о значимости ледников, “вечных” снежников и сезонных осадков, накопившихся в горах в течение холодного периода. Пик Манаса Пик Ленина Ледники - одно из природных богатств республики.

Не менее важное значение для поверхностного стока рек имеют подземные воды. В Кыргызстане подземные воды имеют место в западной части Чуйского, северо-западной Таласского бассейнов подземных вод. Карта «Распространение подземных вод в Кыргызстане». Для целей более полного и рационального использования водных ресурсов на многих реках созданы водохранилища

многолетнего и сезонного регулирования, гидротехнические узлы и отстойники. Наряду с таковыми есть водохранилища ирригационно-энергетического и только энергетического назначения. Водоохранилища регулируют сток, изменяют его распределение внутри года и по сезонам в нужном для хозяйственных целей режиме.

Несмотря на распространенность водных ресурсов по территории республики, необходимо осознать, что водные ресурсы ограничены и нуждаются в надлежащем и эффективном управлении, чтобы достичь максимальной выгоды от существующего количества. Важно сохранить чистую воду для населения, ледники, как источники формирования стока рек. Предотвратить возможное обезвоживание водных бассейнов. Помнить, вода - самый важный для региона дефицитный природный ресурс и проблемы, связанные с водными ресурсами и их использованием, имеют наивысший приоритет для любого государства.

Экологическое благополучие окружающей среды является важнейшим фактором, определяющим качество жизни. В Кыргызстане присутствует весь спектр водно-экологических проблем. Эксперты указывают на высокий уровень загрязнения водоемов. В открытых водоемах наблюдается химическое и микробиологическое загрязнение.

На химический состав рек и водоемов существенное влияние оказывают загрязненные сточные воды промышленных и сельскохозяйственных объектов, сбросные воды орошаемых полей, насыщенные продуктами распада минеральных удобрений и ядохимикатов, а также хозяйственная деятельность людей, а также многочисленные отвалы и хвостохранилища отходов горнодобывающих предприятий, где утилизированы радиоактивные вещества, цианосодержащие вещества, соли тяжелых металлов.

Реки, стекающие с гор Тянь-Шаня и Памиро-Алая, обеспечивают водными ресурсами не только Кыргызстан, но и сопредельные государства: Узбекистан, Таджикистан, Казахстан и юго-восточный Китай. Кыргызстан сегодня не испытывает недостатка воды. Он ответственен за большую часть водных ресурсов Центральной Азии, но зависит от поддержки соседних стран в вопросах управления вододелием. Но важно осознавать, что водные ресурсы в Центральной Азии не только не безграничны, но имеют тенденцию к уменьшению. Защита водных ресурсов должна осуществляться путём сдержанного и экономного использования для обеспечения устойчивого экономического, политического и экологического развития страны. Улучшение распределения и управления водными ресурсами должно быть организовано и применено на уровне как речных, так и водораздельных бассейнов.

Главная проблема водных ресурсов - неэффективное управление водными ресурсами в горных районах. В системе доставки и распределения воды происходят большие потери в связи с отсутствием обслуживания и ремонта. Более 90% горных водных ресурсов используется для орошения земель Кыргызстана и соседних стран. Потери воды в ирригационной системе составляют около 40%.

Существующая неравномерность распределения водных ресурсов, высокая плотность населения в регионе Центральной Азии обуславливает различную водообеспеченность, его горной, предгорной и равнинной зон. Во времена Советского Союза вопросы и проблемы дефицита водных ресурсов, обеспечения водой населения и хозяйств региона решались в основном за счет строительства и эксплуатации водохранилищ на территории Кыргызской Республики. Для некоторых республик региона регулирование речного стока было необходимым условием обеспечения безопасности жизнедеятельности населения, существования и эффективности работы аграрного сектора экономики.

Все еще отсутствует действенный региональный механизм компенсаций за оказываемые услуги, согласованные принципы совместного водопользования, обострив конфликт национальных интересов в области использования разделяемых водных ресурсов. Сегодня весьма актуальна задача обоснования подходов, принципов, концепций гидроэкологической безопасности региона, в которой решение водохозяйственных, экологических и иных проблем увязано с оптимизацией работы существующих и планируемых к созданию водохранилищ Кыргызской Республики. Все это должно решаться на стыке различных научных дисциплин, поскольку требует обобщения разнообразной информации, подходов к учету комплекса гидрологических, водохозяйственных, экономических, экологических, юридических вопросов оптимизации совместного использования водных ресурсов.

Возникновение проблемы рационального управления водными ресурсами в значительной мере связано с образованием независимых государств из бывших республик Советского Союза. До образования СНГ проблемы развития и управления водохозяйственными системами носили преимущественно внутригосударственный характер. С момента образования Содружества Независимых государств возникли многочисленные проблемы регулирования водных отношений на межгосударственном уровне. Причиной возникновения этих проблем являются, высокий уровень безвозвратного водопотребления, загрязнение водных объектов, формированием национальных концепций развития и реформирования водохозяйственного сектора экономик стран Центральной Азии.

Возникла проблема системного и комплексного использования и охраны водных ресурсов единого речного бассейна, появились многочисленные, трудноразрешимые противоречия между государствами по поводу количества и режимов забора воды на территории суверенных государств, несоответствия количественных и качественных характеристик вод в пограничных (межгосударственных) створах. Постоянно возникающие противоречия в области межгосударственных водных отношений инициировало подписание рядом стран СНГ соглашений о совместном использовании и охране водных объектов в бассейнах трансграничных рек, определяющих основные принципы совместного управления использованием водных ресурсов. Возникла необходимость разработки и внедрения в процесс управления трансграничными водными объектами информационно-технологической основы, базирующейся на применении математических, информационных моделей и методов, действенной системы межгосударственного обмена данными, обеспечивающих повышение информированности сторон, прозрачность и прогнозируемость решений, принимаемых каждой из сторон, возможность координации усилий при подготовке согласованных планов управления водными ресурсами с целью получения максимального эффекта от выбранной политики управления.

Возникла потребность в тщательном изучении и разработке эффективной системы водохозяйствования, процесса управления водными ресурсами в условиях трансграничного речного бассейна. Настало время развития методологии управления водными ресурсами в условиях трансграничного речного бассейна, создание действенной системы поддержки процесса подготовки управляющих решений и модели системы межгосударственного обмена данными в странах Центральной Азии.

Настало время решения таких задач, как: систематизация и теоретическое обобщение опыта, накопленного в области управления трансграничными водными объектами; осуществление анализа современного состояния водохозяйственной систем; разработка системы моделей, алгоритмов и программ, обеспечивающих возможность подготовки и согласования решений по управлению водными ресурсами

в условиях трансграничного речного бассейна; создание и внедрение на уровне национальных бассейновых водных служб модели системы межгосударственного обмена данными о состоянии и использовании водных ресурсов для эффективного управления водными ресурсами.

На основе теоретических обобщений и исследований, необходимо разработать и предложить соответствующие технологические принципы разработки согласованного плана управления водными ресурсами в условиях трансграничного речного бассейна; предложить модель, алгоритм и программы системы поддержки принятия решений для анализа состояния водохозяйственной системы и оперативного управления водными ресурсами стран Центральной Азии. Необходимо предложить модель системы межгосударственного обмена данными о состоянии и использовании водных ресурсов, обеспечивающая информационное взаимодействие национальных бассейновых подразделений водных служб, в процессе управления водными ресурсами трансграничного речного бассейна. В этих целях максимально изучить и использовать действующую нормативно-методическую базы, официальную статистическую информацию о состоянии и использовании водных ресурсов.

Необходимо разработать новые технологические принципы управления водными ресурсами в условиях трансграничного речного бассейна, модели, алгоритмы и программы подготовки управляющих решений. Разработать модель системы межгосударственного обмена информацией о состоянии и использовании водных ресурсов.

Для решения этих проблем необходима разработка согласованных правил и порядка деления водных ресурсов между государствами, поддержания экологического равновесия в бассейнах рек и концевых озерах. При условии интенсификации водного хозяйства резервы воды еще весьма значительны, и эта область межгосударственного сотрудничества может быть очень плодотворной. Межправительственное сотрудничество в области управления качеством воды сможет обеспечить контроль за качеством воды. Проведение охранных мероприятий обеспечит защиту рек от загрязнений с участков рудников и хвостохранилищ.

К возможным путям преодоления проблем относятся: информированность о динамике водных систем и мониторинг водопользования; мониторинг эффекта климатических изменений на ледниках, реках и подземных водных запасах; улучшение методов орошения и системы распределения поливной воды на всей территории Кыргызстана; повышение эффективности общественной системы водоснабжения, принятия мер по внедрению ценообразования по воде.

Кроме того, необходимо осуществление всеобъемлющего национального мониторинга качества водных ресурсов (потребления воды, очистки от промышленных загрязнений, опасности загрязнения в местах захоронения отходов горной промышленности); повторное использование сточных вод в промышленности, в оборотных системах, экономное расходование воды в отраслях хозяйства; обеспечение материально-технической и финансовой, формирование эффективной законодательной базы по эффективному и рациональному использованию водных ресурсов.

Полагаем, что устойчивое развитие предполагает ряд благоприятных изменений в качестве жизни для всех народов Центральной Азии, которые полностью осознают необходимость сохранения экологического баланса региона, получают экономический рост благодаря изменению традиционных способов производства и совершенствованию методов использования природных ресурсов.

Вопросы и проблемы водообеспеченности и совместного использования водных ресурсов трансграничных рек сегодня являются особой проблемой в странах

Центральной Азии[13]. Определенная гидрологическая зависимость между странами региона характеризуется не только большим количеством участников, но также неравномерным характером распределения водных ресурсов. Одним из самых высоких уровней водообеспеченности в масштабе планеты, считается Центральная Азия. Однако неэффективное использование воды, отсутствие при этом современных технологий, необходимость постоянного увеличения производства продовольствия и промышленной продукции для обеспечения быстрорастущего населения, а также износ ирригационных сооружений и водосберегающих систем, уже сегодня породили острую нехватку воды, как в сельской местности и пустынных зонах, так и в промышленных центрах и предгорьях стран Центральной Азии.

Список литературы

1. Доклад ООН о развитии человека «Что кроется за нехваткой воды: Власть, бедность и глобальный кризис водных ресурсов» - М.: «Весь мир» - 2006.
2. Данилов-Данильян В.И. Неизбежны ли водные войны? // Дип.ежегодник 2003. - М.: Науч.кн. - 2004. - С. 112.
3. Конституция Кыргызской Республики [Текст]: Принята референдумом (всенарод. голосованием) Кырг. Респ. Бишкек, 27 июня 2010. Внесены изменения Законом Кыргызской Республики «О внесении изменений в Конституцию Кыргызской Республики» от 28 декабря 2016 года № 218, принятым референдумом (всенародным голосованием) 11 декабря 2016 года.- Издательство «Академия». 2017 – 96 с.
4. Конституции (Сарконуни) Чухмурии Точикистон.- Душанбе «Ирфон» 2009. - 80с.¹
5. Конституция Республики Узбекистан: Принята 8 декабря 1992 года на одиннадцатой сессии Верховного Совета Республики Узбекистан двенадцатого созыва (по результатам всенародного референдума, проведенного 27 января 2002 года).- Ташкент. ИПТД «Узбекистан», 2012.- 40 с.
6. Водный Кодекс Кыргызской Республики от 12 января 2012 года № 8.
7. Закон Кыргызской Республики «О воде» принят 14 января 1994 года № 1422- XII.
8. Закон Кыргызской Республики «О межгосударственном использовании водных объектов, водных ресурсов и водохозяйственных сооружений Кыргызской Республики», от 23 июля 2001 года № 76.
9. Закон Кыргызской Республики «О питьевой воде» от 25 марта 1999 года № 33 (В редакции Законов КР от 29 сентября 2000 года N 81, 28 июня 2003 года № 118, 20 июля 2009 года № 240, 12 ноября 2011 года № 206, 10 октября 2012 года № 170, 18 июля 2014 года № 144).
10. Закон Кыргызской Республики "Об охране окружающей среды" от 16 июня 1999 года № 53.
11. Постановление Правительства Кыргызской Республики «Об утверждении Концепции региональной политики Кыргызской Республики на период 2018 – 2022 годы» от 31 марта 2017 года № 194.
12. Конституция Кыргызской Республики [Текст]: Принята референдумом (всенарод. голосованием) Кырг. Респ. Бишкек, 27 июня 2010. Внесены изменения Законом Кыргызской Республики «О внесении изменений в Конституцию Кыргызской Республики» от 28 декабря 2016 года № 218, принятым референдумом (всенародным голосованием) 11 декабря 2016 года.- Издательство «Академия». 2017 – 96 с.

-
13. Конституции (Сарконуни) Чухмурии Тоҷикистон.- Душанбе «Ирфон» 2009. - 80с.
  14. Айдаралиев А.. Горы Кыргызстана – Бишкек, 2001.
  15. Бакиров Н.Б., Исаев А.И., Осмонов А.О. География Кыргызской республики: учебник для 8-9 кл. – Бишкек, «Мектеп», 2002.
  16. Водохозяйственный словарь /СЭВ – М.,1974.
  17. Воронов Ю. В. Водоотведение и очистка сточных вод: учебник. — изд. 4-е, доп. и перераб.- М.: Изд-во Ассоциации строительных вузов, 2006.

Түйіндеме

Мақалада Қырғыз Республикасы, Орталық Азия мемлекеттерінің су ресурстарын тиімді пайдалануды және экологиялық жағдайларының құқықтық аспектілерін, су ресурстарын басқарудың мәселелері мен сұрақтарын, су ресурстарын басқару жүйесінің тиімді ұйымдастыруды қарастырады.

Summary

The acute problem of water supply in our country. Research master thesis constitute the legal norm of contemporary and earlier national legislation on water resources, on subsonic and subsoil use, on Wednesday, as well as the legislation of the Kyrgyz Republic.

УДК 811.1:378.881

Ярмухамедова К.Г.
ст. преподаватель кафедры
«Экономических и общеобразовательных дисциплин»
Евразийской юридической академии им. Д.А.Кунаева

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПОЛИКУЛЬТУРНОЙ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ В ПРОЦЕССЕ ИНОЯЗЫЧНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В данной статье представлена важность понимания концепта «языковая личность», позволяющего определить уровень, с которого собственно и начинается формирование языковой личности, изучающей иностранный язык. Этот уровень определяется не степенью овладения языковой системой изучаемого языка, а степенью постижения концептуальной системы носителей, изучаемой лингвокультуры, позволяющей проникать в ментальный мир ее представителей, исследуя их знание и понимание явлений окружающей действительности. Исходя из поликультурного характера востребованной в новых условиях языковой личности, мы обращаемся к рассмотрению самого понятия «поликультурная языковая личность», формирование которой рассматривается нами в качестве цели обучения иностранным языкам на современном этапе развития общества.

Ключевые слова: концепт, концептуальная система, языковая личность, поликультурная языковая личность, лингвокультура, концептосфера, языковая картина мира, парадигма, культура, когнитивная лингвистика, толерантность.

Исходя из поликультурного характера востребованной в новых условиях языковой личности, необходимо обратиться к рассмотрению самого понятия «поликультурная языковая личность», формирование которой мы рассматриваем в качестве цели обучения иностранным языкам на современном этапе развития общества.

В качестве общей характеристики поликультурной языковой личности, которая логически выводится из теории вторичной языковой личности, может быть определена ее способность овладевать компонентами *концептуальных систем представителей разных языков и культур*. Однако, для того, чтобы понять сущность термина «поликультурная языковая личность», необходимо исследовать вопрос о том, какими видами концептуальных систем должна владеть эта личность, какие компоненты должны быть в ней сформированы с тем, чтобы она могла легко перемещаться из одной концептуальной системы в другую, соотносить то общее и отличное, что есть между ними. Кроме того, решение этой достаточно сложной задачи требует получения ответов еще на ряд вопросов: какие структурные единицы исследования концептуальных систем наиболее приемлемы в методических целях? при помощи каких лингвистических средств и методов возможно изучение концептуальных систем в методических целях? какой комплекс знаний, умений и способностей должен быть сформирован в структуре поликультурной языковой личности в процессе обучения иностранным языкам?

Ответы на эти вопросы можно получить, обратившись к положениям когнитивной лингвистики и лингвокультурологии, в которых накоплен значительный опыт изучения концептосферы носителей той или иной культуры посредством исследования концептов как единиц сознания человека с помощью лингвистических методов, то есть через языковые средства объективации концептов.

Когнитивная лингвистика изучает концепты через их языковую объективацию, моделируя структуру концепта на основе анализа значений всех объективирующих его языковых единиц. Подобное моделирование есть результат когнитивной интерпретации результатов лингвистического исследования.

Не вызывает сомнения тот факт, что введение в учебный процесс элементов исследования концептов, разработанных в работах по когнитивной лингвистике, будет способствовать овладению концептуальными системами носителей того или иного языка и культуры.

Понятие «концептуальная система» или «концептуальная картина мира» рассматривается в соотношении с понятием «языковая картина мира».

Как было отмечено ранее, сложившаяся в современном языкознании антропологическая парадигма языка выводит на первое место человека, а сам язык рассматривается как важнейший способ формирования и существования знаний человека о мире. Под языковой картиной мира предлагается понимать представление о действительности, отраженное в языковых знаках и их значениях - языковое членение мира, языковое упорядочение предметов и явлений, заложенная в системных значениях слов информация о мире [1, с.19]. Особое внимание при этом обращается на национальный характер языковой картины мира, который подчеркивается тем, что «это «сложившаяся давно и сохранившаяся донныне национальная картина мира, дополненная ассимилированными знаниями, отражающая мировоззрение и мировосприятие народа, зафиксированная в языковых формах, ограниченная рамками консервативной национальной культуры этого народа».

При этом мы рассматриваем само понятие «культура» с точки зрения когнитивной антропологии. В основе когнитивной антропологии лежит представление о культуре как системе символов, специфически человеческом способе познания, организации и ментального структурирования мира. В языке, по мнению сторонников когнитивной

антропологии, заключены все когнитивные категории, лежащие в основе человеческого мышления и составляющие суть культуры.

Культура связана с сознанием, со сложным комплексом небιологических, социально транслируемых знаний и отношений, со стереотипами поведения, в том числе и речевого, с системой знаков и значений, т.е. с языком [2, с.19].

Ключевой фигурой когнитивного подхода в лингвистической антропологии является В. Гудинаф. В его работах находим следующее определение: «... культура общества состоит из того, что каждый должен знать для того, чтобы действовать таким образом, который приемлем для его членов... Культура... не является материальным феноменом; она состоит из вещей, людей, поведения или эмоций. Это, скорее, организация этих вещей. Это формы субстанций, которыми люди обладают в своем мышлении, их модели для восприятия и интерпретации...» [3, с.36]. По мнению сторонников этого подхода, культура - это когнитивная организация концептов материальных и социальных явлений, которая локализуется в когнитивном мире индивидуума.

В соответствии с данным подходом, культурная информация в языковых единицах представлена культурными концептами, которые определяются как многомерные смысловые образования, в которых выделяются ценностная, образная и понятийная стороны (Карасик, 2002 : 129), это обусловленные культурой базовые единицы картины мира, обладающие экзистенциональной значимостью как для отдельной языковой личности, так и для лингвокультурного сообщества в целом.

Наиболее интересным и актуальным для данного исследования является положение когнитивной лингвистики о том, что языковая картина мира - это ограниченная и, к тому же, «наивная» картина мира, она не передает полностью ту картину мира, которая есть в национальном сознании, поскольку язык называет и категоризирует далеко не все, что есть в сознании народа. Более полное представление о категоризации мира содержит концептуальная картина мира, которая составляет основу языковой картины мира. Каждый естественный язык отражает определенный способ концептуализации (восприятия и организации) мира, при этом значения, которые выражаются в языке, формируют единую систему взглядов, представляющую собой некую «коллективную философию», которая навязывается» всем носителям языка в качестве обязательной [4, с.40].

Существует определенное различие в понимании концепта в когнитивной лингвистике и лингвокультурологии, которые оперируют разными терминами: «когнитивный концепт» и «культурный концепт». С позиции когнитивной науки концепт - «оперативная содержательная единица памяти, ментального лексикона, концептуальной системы и языка мозга (*lingua mentalis*), всей картины мира, отраженной в человеческой психике. Это сведения о том, что человек знает, думает, воображает об объектах мира» [5, с.90]. В этом определении подчеркивается сохранение и структурирование в индивидуальном сознании информации о мире и самом себе в виде определенных структур представления знаний и оценок. Акцентируется переработка информации от сенсорных сигналов на входе до ментальных репрезентаций разного типа (образов, пропозиций, фреймов, скриптов, сценариев и т.п.) в сознании человека. Концепты, идеи независимы от языка, не случайно только часть из них находит языковую объективацию, однако самые важные концепты кодируются именно в языке [5, с.92].

Исследованиями культурных концептов в отечественной лингвистике и лингвокультурологии занимаются, прежде всего, такие ученые, как С.Г.Воркачев (2004); В.И. Карасик (1996, 1999, 2002); О.Г. Прохвачева (2000); Г.Г. Слышкин (1999, 2000); Ю.С. Степанов (1997). Анализ работ данных авторов позволяет перечислить

наиболее важные, с точки зрения нашего исследования, положения, связанные с теорией культурных концептов.

Культурный концепт представляют, как ментальные сущности, несущие на себе отпечаток духовного облика человека определенной культуры. Культурный концепт определяется как микромодель культуры, её концентрат, сгусток культуры в сознании человека, основная ячейка культуры в ментальном мире [6, с.41].

Концептуальная система (в другой терминологии «концептосфера») рассматривается следующим образом:

– как совокупность концептов нации, образованную всеми потенциями концептов носителей языка [7, с.282];

– как тот ментальный уровень или та ментальная (психическая) организация, где сосредоточена совокупность всех концептов, данных уму человека, их упорядоченное объединение [5, с.94];

– как система мнений и знаний о мире, отражающая познавательный опыт человека, притом, как на доязыковом, так и на языковом уровне, но несводимой к какой бы то ни было лингвистической сущности. В качестве составляющей концептуальной системы рассматриваются отдельные смыслы, или концепты, сформированные в процессе познания мира и отражающие информацию об этом мире [8].

Исходя из того, что единицей концептосферы является концепт, включающий все ментальные признаки того или иного явления, которые отражены сознанием народа на данном этапе его развития, мы считаем, что **поликультурной** можно будет назвать такую языковую личность, которая посредством анализа языковых средств сможет вычленив особенности концептосферы партнеров по коммуникации и в соответствии с их содержанием выбрать правильные коммуникативные стратегии.

Следовательно, умение исследовать, а в последующем и овладевать концептосферами представителей разных культур рассматривается нами в качестве важнейших компонентов в структуре поликультурной языковой личности. Несмотря на то, что идея о приобщении к концептуальной системе носителей изучаемого языка рассматривалась ранее в теории вторичной языковой личности, необходимо отметить, что она решалась совершенно иначе: на основе анализа пресуппозиций - единиц, лежащих в основе фоновых знаний инокультурной общности, представляющих собой невербальный компонент коммуникации, как сумму условий, предпосылаемых собственно речевому высказыванию и являющихся национально-специфическим индикатором интракультурного общения [9, с.164]. Иначе говоря, задача формирования когнитивного сознания вторичной языковой личности решалась на основе исследования предположений о намерении носителей языка, выраженных языковыми средствами. При этом речь совершенно не велась об исследовании концептов и концептосфер разных уровней.

Конкретизация культурных концептов осуществляется с точки зрения их ценностного компонента. Имеется в виду сопоставление отношения к тем или иным предметам, явлениям, идеям, которые представляют ценность для носителей культуры. Ценности, определяющие поведение людей, составляют наиболее важную часть языковой картины мира. Эти ценности не выражены явно в каком-либо тексте. Лингвистически они могут быть описаны в виде культурных концептов, то есть многомерных, культурно-значимых социопсихических образований в коллективном сознании, опредмеченных в той или иной языковой форме [10, с.139]. Культурный концепт играет роль посредника между культурой и человеком, реализуясь в языке, являющимся средой, в которой происходит понятийная репрезентация общекультурных концептов. Существует множество способов языковой апелляции к

любому культурному концепту («входов в концепт»). К одному и *тому* же концепту можно апеллировать при помощи языковых единиц различных уровней: лексем, фразеологизмов, свободных словосочетаний, предложений. В различных коммуникативных контекстах одна и та же единица языка может стать входом в различные концепты.

Неоспоримая важность данного подхода к пониманию концепта заключается в том, что он признается базовой единицей культуры, её концентратом. В структуру концепта при этом включается все то, что делает его фактом культуры - исходная форма (этимология); сжатая до основных признаков история; современные ассоциации; оценки и т.д. [6, с.41]. Концепты в этом понимании часто соотносятся с наивной картиной мира, противопоставляемой научной картине мира, исследователи при этом говорят о понятиях практической философии, таких, как «истина», «судьба», «добро» и т.д.

В лингвокультурологии (науке о взаимосвязях языка и культуры) используются разные средства, исследующие взаимосвязь языка и культуры: логоэпистема, лингвокультурема, культурный концепт. Если предлагаемая Е.М. Верещагиным и В.Г. Костомаровым логоэпистема [11] является, по сути, элементом значения слова и локализуется в языке, а введенная В.В. Воробьевым лингвокультурема [12] определяется как единица межуровневая, т.е. не имеющая определенной локализации, то концепт находится в сознании. Именно в сознании осуществляется взаимодействие языка и культуры, поэтому любое лингвокультурологическое исследование есть одновременно и когнитивное исследование.

Итак, когнитивные концепты - это индивидуальные содержательные ментальные образования, структурирующие и реструктурирующие окружающую действительность, а *культурные концепты* - это коллективные содержательные ментальные образования, фиксирующие своеобразие соответствующей культуры [1].

Рассмотренные особенности каждого из представленных видов концептов дают нам возможность выбрать для реализации задач данного исследования культурные концепты, так как именно в них отражается специфика культуры изучаемого языка. Исходя из их роли в системе того или иного языка и культуры, можно предположить, что введение культурных концептов в систему обучения иностранным языкам обеспечит формирование ряда важных компетенций в структуре поликультурной языковой личности. Данный вывод сделан на основании того, что через концепт, рассматриваемый как единица культурного знания и связующее звено между культурой и языковой личностью, происходит «вторжение» [13] в структуру самой языковой личности, что дает возможность «управлять» процессом семантического развертывания языковой личности.

Важным для данного исследования является также и положение о способах классифицирования концептов, так как на основе одной из выбранных классификаций будет в дальнейшем осуществляться формирование определенных компонентов в структуре языковой личности.

Культурные концепты могут классифицироваться по различным основаниям. Классифицированные по своим носителям концепты образуют индивидуальные, микрогрупповые, макрогрупповые, национальные, цивилизационные, общечеловеческие концептосферы [7;10]. Классификацию концептов Д.С. Лихачева Н.А. Красавский называет «социологической». В работе Н.А. Красавского говорится следующее: «Классификация концептов Д.С. Лихачёва строится, в нашем понимании, если можно так выразиться, на социологическом критерии, суть которого заключается в охвате той или иной идеи, мысли, концепта определенного количества людей. Обладание тем или иным концептом зависит от такого культурологического фактора,

---

как система предпочтений, ценностей целых этносов, формирующих их стратов (социальных групп) и, наконец, конкретных индивидуумов, владеющих в той или иной степени самой культурой. Именно от степени владения культурой, т.е. уровня образованности, воспитанности, интеллигентности, зависит концепто-сфера конкретного человека» [14, с.55-56].

С точки зрения решения задач данного исследования наиболее актуальной представляется классификация концептов по своим носителям (или по принадлежности тому или иному социальному слою общества), которые в другой терминологии определяются, как: универсальные, этнокультурные, социокультурные и индивидуально-культурные (Карасик, 2002; Красных, 2003). Эту классификацию мы возьмем за основу в целях реализации дальнейших задач данного исследования.

Отсюда следует, что формирование поликультурной языковой личности в процессе обучения иностранным языкам предполагает приобретение обучающимися **знаний** о концептосферах глобального, этнокультурного, социокультурного и индивидуально-культурного уровней, **умений** интерпретировать эти знания, устанавливать трансконцептные связи и отношения, а также **способности** применять эти знания в практической ситуации поликультурной коммуникации. Иначе говоря, недостаточно владеть концептосферами на теоретическом уровне. Необходим выход в практику через компетенции как совокупности знаний, умений и способностей, и через компетентности, как результат развития компетенций.

Таким образом, определение термина «поликультурная языковая личность» в свете акцентуации когнитивного компонента в её структуре средствами культурных концептов разного уровня, будет звучать следующим образом: поликультурная языковая личность - это языковая личность, в структуре которой средствами иностранного языка сформирован такой комплекс компетенций, который позволяет ей ориентироваться в концептосферах универсального, этнокультурного, социокультурного и индивидуально-культурного типов, что способствует развитию её способности к активному позитивному взаимодействию с представителями поликультурного мира.

Формируемая нами личность обладает способностью проникновения в концептосферы разных уровней, что позволяет ей лучше осмысливать миропонимание и поведение людей; свойственная ей поликультурная трансформация способствует развитию таких качеств, как заниженная степень этноцентризма, эмпатия, социокультурная толерантность, умение устанавливать значимые отношения с "чужими", с уважением и пониманием воспринимать представителей любой социокультурной группы.

В целом можно говорить о том, что это такой тип языковой личности, на когнитивном уровне которой произошло расширение базовой концептосферы за счет постижения концептосфер других лингвокультур средствами изучаемого языка, в результате чего сформировалось понимание причин сходств и различий между представителями различных лингвокультур, основанное на исследовании культурных концептов разного уровня: универсального, этнокультурного, социокультурного и индивидуально-личностного. Как результат такого изменения, сформировались способности выбирать соответствующую коммуникативную стратегию и тактику для установления позитивного сотрудничества с представителями других стран и культур в условиях поликультурного мира.

Важным моментом, разрабатываемой нами теории формирования поликультурной языковой личности, является акцентирование идеи о том, что поликультурная языковая личность не представляет собой параллельного личностного построения, но является расширением первичной языковой личности,

---

сформированной посредством овладения родным языком в естественных условиях, т.е. в родном лингво-культурном сообществе. *Поликультурная личность* - это личность не утратившая, а осознавшая собственную культурную идентичность. Поликультурной личности свойственно понимание системы "культура" как в ее глобальном проявлении, в инварианте, так и в национально специфическом варианте. Культурное многообразие, культурный плюрализм воспринимается такой личностью как проявление глубинных основ творческого потенциала и самоопределения человека во времени и пространстве.

В этой связи важным психологическим качеством поликультурной языковой личности является толерантность, определяемая как «личная и общественная характеристика, которая предполагает осознание того, что мир и социальная среда являются многомерными, а значит, и взгляды на этот мир различны и не могут и не должны сводиться к единообразию или в чью-либо пользу» [15, с.12]. Толерантность означает, что та или иная позиция личности или группы признается лишь одной из многих и не может подчинить себе все остальные.

Поликультурная языковая личность - это толерантная личность, способная и готовая допустить это различие, личность, которая может стать сторонником плюрализма.

Список литературы:

- 1 Попова З.Д., Стернин И.А. Полевая модель коцепта // Введение в когнитивную лингвистику: учебное пособие.- Кемерово: Кузбассвузиздат, 2005.- С. 12-45.
- 2 Красных В.В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология.-М.: Гнозис, 2002.-284 с.
- 3 Апресян Ю.Д. Избранные труды, том 2. Интегральное описание языка и системная лексикография. - М.: Школа «Языки русской культуры», 2005.- 767 с.
- 4 Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов. - М.: МГУ, 2006.- 245 с.
- 5 Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс.- Волгоград: Перемена, 2002,- 476 с.
- 6 Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного.- 4-е изд., перераб. И доп. - М.: Русский язык, 1990. - 247 с.
- 7 Красавский Н.А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах. Монография. - Волгоград: «Перемена», 2011. - 495 с.
- 8 Толерантность и культурная традиция: Сб. статей / Под ред. М.Ю. Мартыновой,- М.: Изд-во РУДН, 2002,- 447 с.

Түйіндеме

Осы ұсынылып отырған мақалада маңыздылығын түсіндіру мақсатында "тілдік тұлға", деңгейін анықтау және тілдік тұлға қалыптастыру, шет тілін үйрету. Бұл деңгей анықтау, дәрежесі меңгертуде жоғарғы дәрежесіне жеткізуде тұжырымдамалық жүйесін анықтау бағытында, оқытылатын лингво-мәдениетінің мүмкіндік беретін жолын, менталитетін анықтау мақсатында зерттей келе, оларды білу және түсіну, қоршаған ортаның құбылыстарын анықтау. Негізге ала отырып, көп мәдениетті сипаттағы сұранысқа ие жаңа жағдайында тілдік тұлға, біз де қарауға өзінің ұғымдар "көп мәдениетті тілдік тұлғаны" қалыптастыру, оның қарастыра отырып жетілдіру мақсаты ретінде шет тілдерін оқытудың қазіргі кезеңдегі қоғамдағы алатын орнын дамыту.

Summary

This article presents the importance of understanding the concept of "linguistic personality", which allows to determine the level from which actually begins the formation of the language personality studying of a foreign language. This level is determined not by the degree of mastery of the linguistic system of the target language, but the degree of comprehension of the conceptual system of native speakers, studying culture, allowing to penetrate into the mental world of its representatives, exploring their knowledge and understanding of the phenomena of the surrounding reality. Because of the multicultural nature of demanded in the new conditions of linguistic personality, we turn to the consideration of the concept of "multicultural linguistic personality", the formation of which is considered as a goal of foreign language teaching at the present stage of development of society.

Айдаш Қ.Н.
Сулейман Демирель
Университеті Магистранты
Ғылыми жетекшісі:
з.ғ.к, ассоц. профессор Адилова К.А

ДАМЫҒАН МЕМЛЕКЕТТЕРДІҢ ҚОҒАМДЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ САНАНЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ТӘЖІРИБЕСІ

Бұл баяндамада азаматтық қоғамды қалыптастыруда маңызды элементтердің бірі болып табылатын қоғамдық құқықтық сана жайында болмақ. Батыс және Шығыс Еуропаның дамыған мемлекеттерінің іс тәжірибелерін негізге ала отырып, олардың біркелкі дамуы мақсатында қолданған стратегиялық жоспарларының ішінен ең тиімді жолын анықтау болып табылады.

Кілт сөздер: Азаматтық қоғам, қоғамдық сана, құқықтық сана, құқықтық нигилизм, латенттік қылмыс.

Құқықтық мемлекетті қалыптастыруда басқа мемлекеттердің тәжірибелеріне көз жүгіртіп көрсек. Еуропаның алда дамып келе жатқан мемлекеттерінің құқықтық мәдениетінің тарихи негіздері бар. Олардың құқықтық тәртіптің негізі ежелгі Рим көшелеріне ежелгі римдік XII таблицалық Заңнамаларды бәрінің еркін көріп үйренуі үшін қойылған кезден бастау алады. Еуропа Рим империясының құлдырауынан өзінің мемлекеттілігі мен құқығын қалыптастыруы арқылы осы негіздерді өздеріне сіңіріп алған болатын. Бұл Ежелгі Римнен қалыптасқан заңнамаларды түсіндіру әдісін қолдану негізін көрсетеді. Қазіргі таңда және ХХІ ғасырдан бастап қандай әдістің қолданғанына көз жүгірткеніміз абзал болады.

Әлбетте, Еуропа елдері мен Қазақстанды салыстыра алатын болсақ, олардың құқықтық сауаттылыққа қойылған мәселелері бірнеше ғасырлар бұрын бастау алады. Ал Қазақстан Республикасының осыны қолға алу мәселесі бойынша тәуелсіздік алғаннан бастап қолға алынды. Салыстырмалы талдау жасайтын болсақ, құқықтық нигилизмнің дамуының бірден бір себептеріне жатқызуға болатын репрессиялық заңнамалардың көп болуы, бірнеше ғасырлық тәуелділіктің негізі болған әділеттіліктің жетілдірілмеуі; әкімшілік-басқарушылық тәсілдердің басымдылығының болуы құқықтық сауаттылықтың дамуына тежеу болып келді. Тәуелсіздік алып жаңа мемлекетті құрғанымызға соншама жылдар өткеніне қарамастан бұрынғы проблемалардан арылмадық деуге де болады. Әкімшілік-басқарушылық биліктің тарапынан басымдылықтың (болмаған жағдайда да саналы түрде сақталып қалуы) әлі күнге дейін болуының қазіргі таңдағы көптеген қылмыстардың, заңсыздықтардың бастауына алып келіп отыр.

Сол себепті де азаматтық қоғамның қарқынды дамуына байланысты еліміздің дамуына әкелетін басты мәселе болғандықтан өзге елдердің тәжірибесіне үңілуге итермелейді. Еуропаның дамыған мемлекеттерінің тәжірибесінде азаматтық қоғамның қалыптасуының негізін демократиялық процесспен тығыз байланыстырады. Демократиялық азаматтылық тәрбиелеу (Education for democratic citizenship) – бұл халыққа қоғам арасында әр түрлі құндылықтарға басымдылық беруде бейімділікке үйретуге мақсатталған, әлеуметтік жауаптылы және азаматтық позиция тұрғысынан

белсенділік, демократиялық құқықтарын түсіне білуі, оны қолдана алуына және қорғай алуына үйретуге бағытталған білім берудің әртүрлі болуы (тренингтердің жүргізілуі, ақпараттардың таратылуы, практикалық қызметтердің ұйымдастырылуы).

Ұзақ мерзімдегі Білімді Зерттеудің Ұлттық Фонды жобасының жектекшісі Дэвид Керрдің (David Kerr) ойынша, Европада азаматтық білімге деген қызығушылықтың қарқынды өсуі келесідей факторларға негізделеді:

- ❖ Демократияның жетіспеушілігі
- ❖ Социалистік жүйенің құлдырауы
- ❖ Экстремисттің күшеюі
- ❖ Көпұлттылық пен қауіпсіздіктің қарама-қайшылықтары
- ❖ Экономикалық құлдырау
- ❖ Көші-қоныстың өсу жылдамдығы
- ❖ Евросоюздың кеңеюі
- ❖ Байланыс құралдарының революциясы
- ❖ Әлеуметтік желілерінің пайда болуы [1].

Карлхайнц Дьюэрдің (Dr. Karlheinz Duerr) айтуынша, азаматтық білімнің танымалдылығы және танымал болуының өсуіне келесідей себептерді көрсетеді:

- ❖ Европалықтандыру және глобализация процесстерінің қарқынды дамуынан
- ❖ Ұлттық мемлекеттің жойылуы
- ❖ Ақпараттандырылған қоғамға көшу
- ❖ Жылдам технологиялық (соның ішінде медициналық) және терең әлеуметтік өзгерістердің ұшырауы
- ❖ Еңбек нарығының дағдарысы
- ❖ Саяси өзарабағыныстылықтың артуы
- ❖ Ұзақ мерзімді (жалғаспалы) білімнің концепциясы [2].

Бұл мәселенің маңыздылығын көрсететін ХХІ ғасырдың басында Европа Кеңесінің демократиялық азаматтылық және адам құқығын (Education for Democratic Citizenship and Human Rights) үйретуде ауқымды бағдарламаны ашуы болып табылады. Европа Кеңесінің Басқарушы органымен бірнеше құжаттар қабылданады, олардың ішіндегі маңыздыларының қатарындығылар:

- Адам құқықтары аясындағы білімге ұсыныс (№ 1346, 1997 ж)
- Жеке жауапкершілікті қалыптастыруда ұсыныс (№ 1401, 1999ж)
- «Европа 2000 – жатардың қатысушылығы: азамат ретінде жастардың орны» ұсыныс (№59, 1999 ж)
- Европа Кеңесінің министрлерінің Комитетінің ұсынысы: демократиялық азаматтылықты тәрбиелеу жөнінде (№ 12, 2002 ж)
- Европалық білім министрліктерінің декларациясы: жаңа европалық контексттегі интеллектуалдық білім туралы (2003 ж)
- Мұғалімдердің білімдері арқылы демократиялық мәдениет пен адам құқықтарын дамыту туралы ұсыныс (№ 1849, 2008 ж) және тағы сондай сияқты. [3].

Егер азаматтық білім (Civics education) әлеуметтік ғылымдар білімі ретінде аударылатын болса, яғни тарих, саясаттану және құқық аясында және тағы сондай сияқты білімдерді үйретуде болса, онда азаматтылық (Citizenship education) аясындағы білім азаматтық қасиеттердің қалыптасуы деп түсіндіріледі.

Соған қарамастан европалық авторлар азаматтылықты үйретуде негізгі құндылықтардың бірі ретінде құқықтық білім беру деп көрсетеді. Мысалыға, Солтүстік Ирландияның «Адам құқықтары мен әлеуметтік жауаптылық» концепциясы бағдарламасының ең аз құрылымы келесідей түрде көрсетіледі: «қатысушы келесілерді үйренуге мүмкіндітері болуы қажет:

- Адамдардың негізгі қажеттіліктерін қамтамасыз ету, жеке тұлғаны және адамдар тобын қорғауды қосқандағы заманауи демократиялық қоғамдағы адамның құқықтарының стандарттарын қолдаудағы себептері;

- Адам құқықтары туралы Жалпыға ортақ декларацияда бекітілген, адам құқықтары мен негізгі бостандықтары туралы Европалық конвенция, БҰҰ-ның бала құқықтары туралы конвенциясында бекітілген адамның негізгі құқықтары;

- Қоғамдағы әр-түрлі адам құқықтарының шектелуінің негізі (мысалы, еркін ойын айту еркіндігі, еркін жүріп тұру, қарсылық білдіру еркіндіктері және т.с.с)

- Адам құқықтарының елеулі бұзылуының жергелікті немесе глобалды мысалдары (мысалы, бала еңбегін қолдану, мемлекеттің іс-әрекеті шағымданған немесе өзгертілген ұяттың, жағдайдың тұтқындарының блуы)

- Әлеуметтік жауаптылықтың принциптері және оларды дамытудағы индивидтердің, қоғамның және мемлекеттің алатын орны.

Осындай білім алу түрі, құқықта көрсетілген жалпыға ортақ құндылықтардың бар екендігі және адам құқықтарының халықаралық құралдарының ортақ бейнесі екендігі, сонымен қатар индивидтар мен топтардың демократиялық қоғамдағы жауапкершілігі бар екендігі туралы түсінуге мүмкіндік береді». [4, 96 б].

1993 жылы Шотландияда бастауыш мектептердің қабылданған бағдарламасында балаларды сауаттылық, санау және ғылыммен шектелмей, сондай-ақ сөйлеу қабілетін, сезімдерін және ойларын білдіру, критикалық ойлау, мәселелерді шешу, салауатты өмір сүруді де үйрететіндігін айта кеткен жөн. Ал Ағылшындардың 1999 жылдан бері қолданыстағы бастауыш сыныптардың бұл бағдарламасы бойынша да тек қана сауаттылықты, санауды, ғылымдар негіздерін үйретумен шектеліп қалмай, сондай-ақ рухани, адамгершілік, мәдени, қоғамдық және физикалық даму, сонымен қатар оқушылардың барлық мүмкіндіктерін есепке ала отыра және жауапкершіліктің қалыптасуына итермелейтін практикалық өмірге әзірлейді. [5, 8 б].

Кейбір постсоветтік мемлекеттердің азаматтық білімнің және адам құқықтары аясындағы білімнің дамуының тәжірибесі өте қызық. Енді соларға көз жүгіртіп кетер болсақ.

Ливада 1990 жылдың басында азаматтық тәрбие концепциясының кезең-кезеңмен модернизацияландырылды. Соңғы екі он жылдықта, мемлекеттік деңгейде саяси актілермен бекітілген, сарапшалардың бағалауы бойынша ақылға сиымды қаржыландыру жүргізілген мақсаттандырылған азаматтық білім саясаты жүргізілген болатын. Қазіргі таңда білім саясатын реттейтін адам құқықтары саласындағы азаматтық тәрбие мен білімнің маңыздылығын барлық негізгі құжаттарды көрсетіп кеткен (білім туралы Заңда, білім туралы стратегиясында, құқықтық білімнің бағдарламасында және тағы сондай сияқтыларда).

Бұрын литвалық білім беру орындарында азаматтық тәрбие бағдарламасы көбінесе формальді түрде жүргізілген болса, кейін 2006 жылы азаматтық және ұлттық тәрбие жөніндегі ұзақ мерзімдегі бағдарламаны қабылдағаннан кейін – бұл жүйенің бірден-бір ең маңызды дамытушы құралдарының біріне айнала отыра – әр түрлі сыныптық емес ұйымдарға көбірек мән беріле бастады. Бағдарламада нақты 2007-2011 жылдар аралығындағы нақты әрекеттерді көзделген болатын. 2007 жылы Ғылым және білім министрі әртүрлі іс-шараларды жүзеге асыруға 5 миллион лит (шамамен 1,448 миллион евроны құрайды) бөлген болатын. Осы жылы 132 289 бала және 39 283 ересек адамдардың қатысуымен болған 800-ден астам әр түрлі жобалар жүзеге асырылған болатын. Ал 2008 жылы қаржыландыру көлемі 5,5 миллион литке дейін жетті, ал жобалар саны 1000-нан асқан болатын, ал қатысушылар саны 361 748 бала 76 032 ересек адамдарға дейін жеткенін байқауға болады. [6, 5 б].

Бір ғажайыбы, қазіргі таңда Литвадағы азаматтық тәрбие азаматтардың ұлттық дәстүрді сақтап қалу қабілетін қалыптастыру мен «азаматтық ойлауды» дамытады деп түсініледі. Бүгінгі таңда адам құқықтары және оның әр түрлі формада қолдануды үйретудегі негізгі білім беру платформаларының бірі болып осы азаматтық тәрбие болып табылады. Жалпы білім беру мектептерінің 9-шы және 10-шы сыныптарда «азаматтық тәрбиенің негіздері» атты пәннің өтілуі сақталып қалған. Сонымен қатар, азаматтық тәрбие және адам құқықтарын үйрену басқа да жалпы білім беру пәндерінің мазмұндарында да байланыстырыла бастаған, мысалы тарих, құқықтық сауаттылық, этика пәндерінде көруге болады. Тиісті методологиялық әдебиеттер берілуде, мұғалімдерге білім беру ұйымдастырылуда, соның ішінде педагогтардың біліктілігін арттыруға арналған арнайы курстарды ұйымдаруда. Балалар мен ересектерді оқыту жүйесіне бағытталған Street Law бағдарламасы сәтті бейімделген болатын. Оны жүзеге асыру мақсатында «Бәріне арналған құқық» деген оқулық құрастырылған және жарияланған болатын. UNESCO-мен біріге отыра құрастырылған «адам құқықтарын үйретудегі нұсқаулығы», Л. Дявейкистің және Н. Лятукеннің «адам құқықтарын мектепте үйрету» оқулығын, Европа Кеңесінің «адам құқықтары саласындағы оқытудың мақсаттары» атты басылымдарын мұғалімдер белсенді қолданады. Одан бөлек, балаларды да ересектерді де қамтыған ауқымды бейресми білім беру қызметі жүзеге асырылуда. Ол мектептік өзін-өзі басқаруды, қоғамдық қозғалыстарды, үйірмелердің жұмысын, спортпен айналысу және тағы сондай сияқтыларға қатысуды да қамтиды. Педагогтарға арнайы семинарлар жүргізіледі және мемлекеттік емес ұйымдармен біріге отырып әр түрлі жобаларды жүзеге асыру арқылы өздерін көрсетуге, ашылуға мүмкіндіктер жасап отыр. Азаматтық тәрбие мен адам құқықтары аясында білімнің күшейтілуі Литвадағы демократиялық басқару жүйесінің нығаюына әкеледі және демократиялық құндылықтардың нығая түсуіне сөзсіз септігін тигізері анық. [7, 5 б].

Польшада жастар мен балалардың құқық аясында және адам құқықтары саласында ағарту жұмыстары қоғамдық-саяси өзгеріс термен қатар XX-шы ғасырдың 90-шы жылдары бастау алған болған. Бәрінен бұрын мемлекеттегі структуралық өзгерістердің өзгеруінің және азаматтық қоғамның қалыптасуының тез орын алғанын қалаған ұйымдардың және жеке тұлғалардың бастауымен орын алған болатын. Сол кезеңдегі білім жүйесінің монополисті саналған мемлекеттік әкімшілік те шетте қалған жоқ. Алайда, «Үшінші сектор» деп аталатын ұйымдар азаматтық білім саласында біріншілікті сақтап келген болатын. Олар жастар арасында адам құқықтары мен бостандықтары туралы білімді қолынан келген кез-келген жолымен таратуға тырысты және осыған мұғалімдерді дайындаған болатын. Осы мәселе бойынша оқушылардың көп бөлігі дебатқа шақыру арқылы тартылған болатын. Ең жақсы мектептік конституция байқаулары және қатысушылардың құқықтарын қорғау туралы іс-шаралар ұйымдастырылған болатын, сондай-ақ мектептік өзін-өзі басқару жалы көптеген жобалар жасалған болатын және тағы сондай сияқты іс-шаралар ұйымдастырылып отырылды. 1995 жылға қарай Варшавадағы Азаматтық білім Орталығы бастауыш мектептің (қазір гимназиялар) қатысушыларына арнайы курстар шығарған болатын. Курс бағдарламасы келесі салалардың жұмыс істеу туралы сұрақтарды қамтыған болатын:

1. Құқықтық демократиялық мемлекет
2. Конституционализмдік мәселелер
3. Адамның құқықтары мен бостандықтары
4. Құқықтар мен бостандықтардың қорғалу механизмі
5. Құқықтар мен бостандықтардың қолдануы жайлы практикалар

Білім беруге интерактивті және жұмысқа қызықтырушы әдістер ұсынылған болатын. Келесі бес жылдың ішінде осы бағдарламамен жұмыс істейтін 1500 мұғалімді дайындалды, сондай-ақ оқулықтар мен әдістемелік әдебиеттер әзірленген болатын. 1990-шы жылдардың соңында курсқа алғашқы қадам ретінде орта мектептің қатысушыларына арналған оқулықтар және құқықтық және азаматтық білім туралы бағдарламалар енгізілген болатын. Олардың авторлары болып сол варшавалық Орталықтың ұжымы шыққан болатын.

Қазіргі кезде Польшада мемлекеттік мекемелер, және мемлекеттік емес ұйымдар азаматтық тақырыпта және адам құқықтары туралы көптеп оқылық пен әдістемелік әдебиеттерді шығаруда. Мұғалімдерді оқыту мұғалімдерді жетілдірудің Басты орталығында да, сондай-ақ қоғамдық құрылымдарда да жүргізіле береді. Сондай-ақ алғашқысы кейінгісінің әрекетін жүзеге асырады және онымен бірге іс-әрекет жасайды. Республикалық және жергілікті дәрежеде әрқашан адам құқықтары жайлы әс-шаралар жүргізіліп отырылады. Олар көбінесе:

- Әр түрлі сайыстар
- Фестивальдар
- Олимпиадалар

Мемлекет тарапынан азаматтық тәрбие жайлы ауқымды әрекеттердің кезектілігіне үнемі жәрдемдесіп отырады. Осылайша, адам құқықтары саласындағы Әлемдік білім беру бағдарламасын орындау аясында ұлыттық білім Министрлігі:

- бұл сала аясында әр түрлі үлгідегі мектептерге ауқымды ағарту бағдарламаларының әзірленуіне;
- Әр түрлі бағыттағы құқықтық мәселелерге арналған сабақтар мен курстар жүйесінің;
- Құқық қорғау саласындағы, мектеп жарғысын сараптау, балалар мен жастардың мектептегі құқықтарының сақталуына мониторинг жүргізетін инспекторларға тренингтер ұйымдастырылуына;
- Дауды шешуге арналған құқықтық араласу комиссиясын құруға итермеледі.

320 мектепте сыналған мектептегі оқушылардың құқықтарын зерттеу зерттеу қағидасы қалыптастырылған болатын. Көбінесе құқықтарының бұзылу немесе тапталудың төрт дәрежесін анықтаған болатын. Олар келесідей:

- ✓ Ақпарат алу құқығы;
- ✓ Жеке өмір құқығы;
- ✓ Еркін сөйлеу құқығы;
- ✓ Өз ойын айту құқығы.

Бұл көрсеткіштер, бала құқықтарын қорғау және бұл мәселе бойынша мониторинг жүргізу саласында білімдерін арттыру мақсатында мұғалімдерге тренингтер айналымын ұйымдастыруға итермеледі.

Қазіргі таңда польшалық гимназиялар мен гимназиадан кейінгі мектептерде адам құқықтарына арналған сабақтар қоғамтану курсының бір бөлігі болып табылады. Бұл курс тематикалық бөлімдерге біріктірілген, көптеген сұрақтарды қамтитын сұрақтар шеңберін құрайтын бағдарлама болып табылады. Әрбір мұғалім сол немесе сондай сияқты мәселелерді немесе тақырыптар бөлімін оқуда уақыт мөлшерін жеке өзі анықтайды. Қоғамдық бақылау мен білім беру сараптамасы бойынша, адам құқықтарын талдауда және меңгеруде қоғамтану пәнінің мұғалімдері он мен жиырма сағат көлемінде уақыт бөлетіндіктерін көрсетіп отыр. Бұл азаматтық тәрбиенің сапасына тигізетін елеулі қауіптің көзі ретінде қабылданды.

Қарастырылып отырған бағыттағы Польшаның басқа да үлкен актуальді мәселелерінің сарапшы мамандар бар екенін көрсетіп отыр. Алайда сөздің шыны

керек, адам құқықтары жайлы азаматтық тәрбие қазіргі жастармен мектеп қабырғасындағы жастарға тәрбие беруде, білім бағдарламасын құруда болсын ең маңызды әрі ажырамасы анық, сондай-ақ мектеп қабырғасынан тыс формальді бағытта емес ағартудың да маңызы бар екенін айта кеткен жөн.[8]

Осылай айта келе, Батыс және Шығыс Еуропаның көптеген мемлекеттерінде азаматтық білімді таратуда және қолдауда көптеп күш жұмсалатындығын айтуға болады. Қоғамның демократиялық азаматтылықтың дамуы мемлекеттің тұрақты демократиялық дамуына әкелетіндігін көрсететін факторлардың бірі. Азаматтық білімділіктің аспектілері мемлекеттік байтауыш, орта және жоғарғы оқу орындарының бағдарламасында нық орын алғандығын байқауға болады және оның заманауи талаптардың өзгеруіне байланысты көптеген өзгерістерге ұшырайды. Яғни осы еуропаның жеткен жетістіктеріне сүйене отырып, білім беру жүйесіндегі құқықтық білімнің берілуінің маңыздылығын байқауға болады.

Жоғарыда баяндап кеткеніміздей, тек қана білім беру мектептерінде емес, сонымен қатар бірнеше мемлекеттік және мемлекеттік емес ұйымдар арқылы азаматтық ортаның құқықтық санасын арттыруға мүмкіндердің бар екендігін байқауға болады. Тек білім саласының емес қоғамдық ұйымдардың да қоғам арасындағы құқықтық сананың артуында үлкен істерді атқара алатындығын айта кеткен жөн болар. Қазіргі таңда экономикалық, кәсіпкерлік салалар бойынша арнайы курстардың артқанына қарамастан қоғам арасындағы құқықтық қызығушылықтың артуын байқау қиындыққа әкелуде.

Мемлекеттік және мемлекеттік емес құқық клиникаларының, арнайы курстар, тренингтердің білім арттыруға бағытталған іс-шараладың артуы қоғам арасындағы қызығушылықты арттырудың бір себебі болары анық.

Құқық клиникалары – қоғамға қоғамдық қатынастардағы туындаған кез-келген мәселелерді құқықтық салдарының негізі мен мүмкіншіліктерін, тегін негізде құқықтық көмек көрсету орталықтарының артуы, менің ойымша құқықтық сананың артуына әкеледі деген үміттемін. Қазіргі таңдағы құқықтық көмек көрсету орталықтарының аздығы азаматтардың құқықтық білімсіздігіне әкелуде. Қазіргі таңда жеке өзімнің көруім бойынша, Сулейман Демирель Университетінің құрылымына кіретін мұғалімдер мен студенттердің бастауымен құрылған «SDU Law Clinic» атты жобасының болашақта алатын орны бөлек екеніне сенім көзбен айта аламын. Олардың жарғысы бойынша, бұл – «SDU Law Clinic» коммерциялық ұйым емес және қоғамда туындаған құқықтық мәселелерге жеке тұлғалардың келуімен құқықтық консультация беру арқылы қызметін жүзеге асырады. Бұл тек қана құқықтық сананы арттыру мақсатында емес сонымен қатар студенттердің құқықтық білімдерінің шыңдалуы арқылы мемлекетке сапалы және білімді заңгерлердің дайындалуына үлкен қадамдардың бірі болып саналыды.

Бұл бастау тек мемлекеттің мүддесі емес жеке тұлғалардың, өзге де ұйымдардың қоғам арасындағы құқықтық сананың артуына деген ынтаның бар екендігін байқатады. Сонымен қатар Еуропалық мемлекеттердің тарихи тәжірибесіне тағы бір үңілетін болсақ, адам құқықтарын сол бастауыш сыныптардан бастап үйрете бастағандығын байқауға болады. Құқықтық сана тек қана құқықты білумен шектелмейтіндігін ескере кеткен жөн болар. Құқықтық сананың қалыптасуына адамгершілік сипаттардың басымдылығы мен азаматтық білімнің алатын орны бөлек екенін байқау қиындыққа соқпайды.

Әдебиеттер тізімі:

1. What is Education for Democratic Citizenship and Human Rights? / The official website of the Council of Europe. [e-resource]. URL: http://www.coe.int/t/dg4/education/edc/who/whatis_en.asp (accessed: 1.10.2013).
2. Kerr D., Keating A. and Ireland E. Pupil Assessment in Citizenship Education: Purposes, Practices and Possibilities. Report of a CIDREE Collaborative Project. NFER/CIDREE. 2009.
3. Duerr K. Concepts of Citizenship Education in // Bielefeld University. Europe. [e-resource]. URL: http://www.unibielefeld.de/soz/ag/hedtke/pdf/Concepts-of-CE-in-Europe_Karlheinz-Duerr.pdf (accessed: 1.10.2013).
4. Официальный сайт Совета Европы. [Эл. ресурс]. URL: <http://www.coe.int> (Дата обращения: 1.10.2013).
5. Kerr D., Keating A. and Ireland E. Pupil Assessment in Citizenship Education: Purposes, Practices and Possibilities. Report of a CIDREE Collaborative Project. NFER/CIDREE. 2009.
6. Aims and Values in Primary Education: England and Other Countries. Primary Review Research Survey 1/2. The University of Cambridge. 2008.
7. Образование в сфере прав человека в Литве: краткий обзор / сост. Т. Тамошюнас, И. Тарасевич. Варшава: ОБСЕ/БДИПЧ, 2009.
8. Образование детей и молодежи правам человека в Польше: достижения, выводы и перспективы. Краткий обзор и анализ отдельных проблем / сост. З. Колодзей. Варшава: ОБСЕ/БДИПЧ, 2009.

Резюме

В этом докладе будет идти речь об общественного правового сознания являющегося одним из важных элементов в формировании гражданского общества. Исходя из опыта развитых государств Западной и Восточной Европы, определить наиболее эффективный путь изучая стратегические планы которые они применяли для равномерного развитие.

Summary

This report will focus on the public legal consciousness, which is an important element in the formation of civil society. Based on the experience of developed countries in Western and Eastern Europe, to determine the most effective way of studying the strategic plans that they used for uniform development.

Айсарова З.А.
Магистрант АТУ
научный руководитель:
д.э.н., профессор
Дауылбаев К.Б

МЕХАНИЗМЫ УПРАВЛЕНИЯ ПРОЕКТАМИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В статье рассматриваются механизмы управления проектами в современных условиях.

«Управление проектом», а также происхождение самого явления проекта, развитие и становление управления проектами как отрасли науки. Произведен обзор данной области знаний в мировом масштабе, а также рассмотрена ситуация относительно ближнего зарубежья и Казахстана.

Ключевые слова: управление проектами, управление проектами в Казахстане, эффективность проектного управления.

К настоящему времени в мире уже накоплен значительный опыт по различным методам управления проектами в таких областях, как определение целей, сетевое планирование и управление, планирование и контроль затрат, управление рисками и т. д. Продукты и услуги в научно-методическом секторе управления проектами предлагаются в разнообразных формах — от учебной литературы до специализированных программных средств, от отдельных образовательных программ до сертификации по национальной и международным программам.

По оценкам мировых экспертов на проекты и программы ежегодно к концу 2020 года будет расходоваться около 30% мирового бюджета или \$ 45 трлн. В 2008 году в форме проектов было создано продуктов на сумму \$ 6 трлн., что составляет около 20 % от мирового объема ВВП [1].

Профессиональное мировое сообщество объединяет около 500 тысяч специалистов по управлению проектами, работающих практически во всех сферах проектной деятельности и принадлежащих к глобальной сети национальных и профессиональных международных и национальных организаций 185 стран. Из них 317 тыс. человек являются членами Института проектного менеджмента (PMI), около 95 тыс. человек входят в Международную ассоциацию управления проектами (IPMA), 88 тыс. человек – члены остальных профессиональных организаций. Количество сертифицированных профессионалов в области управления проектами составляет 475 тыс. человек, в том числе 381 тысяча чел. - PMP по программе PMI, 70 тыс.чел. - по четырехуровневой сертификационной программе IPMA и около 24 тыс.чел – по программам японской и австралийской ассоциаций [2].

Данные успешные результаты развития проектной области деятельности имеют короткую, но насыщенную событиями историю. Сегодня более подробное изучение управления проектами проходит именно в развитых странах США, Великобритании, Германии, Японии и др. Возникновение управления проектами как деятельности человека не имеет конкретных дат. Однако, зарождение управления проектами как самостоятельной дисциплины относится к 30-м годам и связывается с разработкой специальных методов координации инжиниринга крупных проектов в США – авиационных в US Air Corporation и нефтегазовых в известной фирме Exxon [3]. Обозначим значимые события, повлиявшие на развитие проектного

управления:

1937 г. – американским ученым Гуликом была осуществлена первая разработка по матричной организации для руководства и осуществления сложных проектов. 1956 г. – компания «Дюпон де Немур» (DuPont de Nemours Co.) образовала группу для разработки методов и средств управления проектами.

1959г. - комитетом Андерсона (NASA) был предложен системный подход к управлению проектом по стадиям его жизненного цикла, в котором особое внимание уделялось предпроектному анализу. Разработанные в 1956-58 гг. методы и техника сетевого планирования дали мощный толчок развитию УП. На данный момент в мире используется более 20 стандартов управления проектами. Несмотря на то, что в каждой стране могут применяться те или иные стандарты, некоторые страны, имеют свою специфику, создают собственные стандарты управления проектами. В таблице 1 отражены наиболее распространенные стандарты управления проектами.

Таблица 1 – Стандарты управления проектами[5]

Название стандарта	Направление использования	Географический охват
1	2	3
PMBOK (Project Management Body Of Knowledge)	Инструментальный менеджмент проектов	В мире
ICB IPMA (International Competence Baseline International Project Management Association)	Инструментальный, операционный, стратегический менеджмент	Евросоюз Великобритания Индия Россия Украина
APMBOK (Association of Project Management Body of Knowledge)	Инструментальный, стратегический менеджмент проектов.	Казахстан Азербайджан
PRINCE2 (PProjects IN Controlled Environments)	Операционный, технический менеджмент проектов.	Великобр.Бельгия Хорватия Польша
BS 6079 (British Standards Institution British Standard 6079)	Операционный менеджмент проектов. BS 6079-3 : 2000 - Управление рисками проектами BS ISO 10006 : 1997 - Управление качеством BS EN 13290-1:1999 – Управление космическими проектами NB 10108 - Управление проектами на производстве	Великобритания
P2M (Project and Program Management for Enterprise Innovation)	Инструментальный, операционный менеджмент инновационных	Япония Южная Корея

Продолжение Таблицы 1

1	2	3
C-PMBOK (Chinese-PMBOK)	Операционный менеджмент проектов.	Китай
DIN 69901 (Deutsches Institut für Normung 69901)	Операционный, инструментальный менеджмент проектов.	Германия
V-Modell (Deutsche standart in project management)	Операционный, технический менеджмент проектов.	Германия
Hermesmethod	Операционный, технический менеджмент	Швейцария Люксембург
ISO 10006:2003 (International Standards Organization)	Инструментальный, операционный, с стратегический менеджмент	Международный
NASA Project Management	Стандарт разработан для управления космическими проектами	США
ANCSPM (Australian National Competence Standards in Project Management)	Инструментальный менеджмент проектов.	Австралия Новая Зеландия Полинезия
OSCEng (Occupational Standards Council for Engineering)	Инструментальный менеджмент проектов.	Великобритания
South African NQF4 (South African National Qualifications Framework)	Инструментальный менеджмент проектов.	ЮАР
GAPPS standard (Global Alliance for Project Performance Standards)	Инструментальный менеджмент проектов.	Международный
СОВНЕТ	Операционный менеджмент проектов.	Россия
Примечание – составлено автором на основе источника [5]		

Данная таблица отражает выше изложенную мысль о постоянном развитии и распространении проектного управления во всех отраслях и областях деятельности. Более того мы видим, что некоторые стандарты направлены на интеграцию проектной деятельности с учетом стратегии предприятия. Это повышает значимость данной дисциплины в контексте общего управления предприятием. Стандарты основываются на экспертной практике и предназначены для участников проекта. Знания, полученные в ходе изучения методов и методики управления проектами, помогают всем членам команды легко интегрироваться в сам процесс.

Огромное разнообразие стандартов, направлений использования и широкий географический охват оказывают огромное влияние на развитие данного рынка, отрасли, и области человеческой деятельности.

Анализируя стандарты управления проектами, мы можем условно разделить их по некоторым классификационным признакам:

Классификация по уровню стандартизации:
 международные; национальные; отраслевые; фирменные (корпоративные).
 Классификация по направленности требований: проекты;
 организации; персонал (стандарты компетенций).

Таблица 2 – Распределение стандартов по классификационным признакам

Урове я	Направленность требований								
	Предприятие			Проект			Проект-менеджер		
	Стратеги	Функци	Процес	Бизнес	Микро	Макро	Инициатор	Команд	Организаци
Отрасле вые				CEP	МBoK				
Национ альные	P2M (Japan)			PMBok (USA)			Sovnet (Russia)		
	OPM3				Gov Ext to PMBoK (USA)		ANCSPM		
			PRINCEP	SEVM			SAQA		
				PSWBS			NVQUK		
				APMBoK					
				BS6079					
				VZPM					
				AFITEP					
				CEPM					
				PROMAT					
Междун ародные				CPMBok (China)					
				ISO 10006					
				ICB IPM					
Виды докумен стандарты	Корпоративные			Регламенты			Инструкции		

Примечание – составлено автором на основе источника [5]

Каждый стандарт уникален, создан для определенных целей и проектов. Каждая страна, исследовав собственные факторы успеха в проектной деятельности, создает собственные стандарты, некоторые в нескольких различных областях. Изучив наиболее популярные стандарты управления проектами, мы сделали сравнительный анализ в виде сводной таблицы, где показываем некоторые основные различия между стандартами (таблица 3).

Рассматриваемые стандарты разработаны в контексте одного из двух подходов, которые условно можно обозначить технократическим и деятельностным. Технократический подход трактует управление проектами как дисциплину для управления согласно временным ограничениям, бюджету и спецификации сложных инженерных проектов.

Анализ развития организаций, создающих стандарты управления проектами, показывает их состоятельность, богатый накопленный опыт и в целом рабочее состояние.

Таблица 3 – Сравнительный анализ стандартов управления проектами

Наименование	Основные стандарты управления проектами				
	PMBoK	P2M	ICB	PRINCE	ISO
Страна	США	Япония	Международны	Великобритани	Международны
Создатель	Институт управления проектами	Ассоциация инновационного развития и	Межд. ассоциация управления	Центральное агентство инф-х технологий и	Межд. организация по стандартизац
Статус	Национальный	Национальный	Официальный международн	Стандарт для государствен	Международный
Парадигма	Технократическая	Деятельностн	Деятельностна	Технократичес	Технократичес
Модель	Процессная модель	Системная модель УП	Системная модель УП	Процессная модель УП	Процессная модель УП
Субъекты управления	Менеджер проекта	Не рассматривается	Спонсор проекта, Менеджер проекта.	Управляющий совет, Ответ-ый рук-ль, Команда УП.	Руководство предприятия в общем смысле
Объекты управления	Проекты, Программы, Организации, Системы	Проекты, Программы	Проект, Подпроект, Программа, Портфель	Проект, Программа	Проект
Связь с деятельностью предпр	Не рассматривается	Средство совершенствован ия организации	Средство выполнения страт-го плана	Не рассматривается	Не рассматривается
Обеспечение	Не рассматривается	Не рассматривается	Не рассматривается	Офис	Не рассматривается
Основная идея	Ориентированность	Ориентированнос	Ориентированнос	Ориентированнос	Ориентированнос

Примечание - составлено автором на основе источника [7]

Постоянное обновление изданий стандартов, а также развитие в области узких направлений проектного управления демонстрируют гибкость и адаптацию под динамически изменчивую окружающую среду. Большинство организаций имеют независимую структуру и не регулируются государственными органами. Таким образом, создаваемые стандарты не подлежат государственной лицензии, но авторитет данных организаций

позволяет принимать создаваемые стандарты даже на уровне управления государственными и международными проектами.

Сравнительный анализ стандартов показывает уникальные стороны каждого, однако по многим параметрам есть схожие черты. Различия подходов к моделям управления лежат в основе национальной специфики управления хозяйством, а также управления человеческими ресурсами. Если взять отдельно взятый параметр связи с деятельностью предприятия, то здесь мы видим что стандарты P2M и ICB показывают тесную связь и направлены на совершенствование и интеграцию систем управления проектами с системой управления предприятием. Это также отражено в параметре основной идеи стандартов. Здесь мы видим взаимосвязь с общей моделью менеджмента различных стран (западная, восточная и т.д.).

Система управления проектами представляет инструмент проектной деятельности, который применяется в рыночных условиях. Более того, проектный

менеджмент означает реализацию определенных специальных задач внутри существующей структуры предприятия или между различными предприятиями. Организация проекта направлена на то, чтобы в рамках существующего предприятия решить одиночную, инновационную, ограниченную во времени и комплексную задачу [28].

Управление проектами – это, прежде всего, взгляд на проект с точки зрения реализации определенных процессов. В совокупности управление проектами - это процессы, созданные для достижения результата. Система управления проектами (СУП) контролирует процессы в рамках организованного плана достижения результата.

Рассматривая и анализируя историю развития проектного управления можно выделить некоторые аспекты и направления развития:

Управление проектами, как и сами проекты, имеют четкость и ограниченность в процессах. Ограниченность в процессах обусловлена рыночной потребностью и необходимостью в повышении эффективности достижения результата, подразумевает сокращение ненужных, лишних и поиск наилучших и эффективных действий.

В локальном контексте управление проектами эффективно для решения краткосрочных и среднесрочных задач в социальном (строительство больниц, школ), политическом (выборы и т.д.), экономическом (строительство трассы, завода) и других аспектах.

Управление проектами - сжатая модель науки менеджмента. Как наука, управление проектами имеет чисто практическую значимость. А это значит постоянная практика и совершенствование инструментов и методов управления проектами. Содержит в себе совокупность менеджмента, финансов, маркетинга и других дисциплин.

Проекты легко управляемы и могут рассматриваться в рамках программы или портфелей, при этом имеют независимость и самостоятельность функционирования.

Данные аспекты, текущая ситуация и мировые тенденции показывают, что, как область применения, управление проектами наиболее интересно как предпринимателям, так и политическим структурам. Как область функционирования, оно постоянно развивается и создает совершенные инструменты и методы, применимые и используемые на практике. Все это говорит о том, что управление проектами, как наука и область деятельности, будет дальше развиваться и привлекать внимание к рассмотрению более узких вопросов данной дисциплины.

Уровень сложности управления проектом определяется из исходной точки определения сложности самого проекта. Данную сложность можно определить благодаря классификации проектов. Многообразие форм, структур, направлений деятельности и сфер применения определяют основания для классификации проектов.

Таким образом, расположение отметки проекта левее к верхнему углу будет показывать уровень сложности - невысокий, и наоборот правее к нижнему углу уровень сложности - высокий.

В некоторых случаях к классификации можно добавить масштаб проекта, такие проекты можно рассматривать в конкретной форме: межгосударственные, международные, национальные, региональные, межотраслевые, корпоративные, ведомственные и т.д.

В соответствии с классификацией и подразделением проектов на виды можно выделить некоторые особенности и типичные условия, позволяющие отличать виды проектов для наиболее эффективного управления ими.

Таблица 5 – Виды проектов и их значения

Вид проекта	Цель, результат	Суть, значение	Сроки	Ресурсы
Инвестиционный	Определенная, явный	Недвижимость, частное	Жесткие	Регулируемые
Исследования и развития	Уточненная (в ходе реализации), явный	Практика, частное	Корректируемые	Фиксированные
Организационный	Определенная, неявный	Событие, частное	Предварительные	Ограниченные
Экономический	Масштабная, неявный	Система, государственное	Корректируемые	Регулируемые
Социальный	Неопределенная, неявный	Обеспечение, национальное	Корректируемые	Ограниченные
Инновационный	Уточненная, явный	Новизна, глобальное	Предварительные	Фиксированные
Коммерческий	Определенная, явный	Прибыль, частное	Жесткие	Фиксированные
Примечание – составлено автором				

Наличие большого инструментария в проектном управлении подтверждает свою надобность и выборочность при принятии решения - каким инструментом пользоваться. Все это осуществляется благодаря дифференцированию самих проектов и области их реализации. В связи с этим можно определить классификацию проектного управления, которая будет включать два параметра: функциональное предназначение, субъект управления и область применения.

Функциональное предназначение определяет функцию управления проектами в бизнес аспекте. Туда мы относим управление проектами, ориентированное на результат и ориентированное на процесс. Субъект управления в данном параметре мы учитываем в качестве инициатора, так как именно данный аспект важен с учетом бизнес среды. Сюда мы включаем единоличное управление, партнерское управление, общественное управление. Область применения можно определить более жестко по сравнению с классификацией проектов.

Особенность применения данной классификации в том, что она общая для всех типов проектов и управления проектами. Расположение внутри самой пирамиды имеет важное значение. К примеру, проектное управление бизнесом определяет круг заинтересованных лиц, в данном случае инициатором может выступать 1 человек/организация, либо на основе партнерских отношений. Таким образом, функциональное значение может быть ориентировано на процесс, удовлетворяющий заинтересованных лиц, либо на результат, удовлетворяющий одного субъекта. К данному классу управления проектов можно отнести большую часть разновидностей проектов: инвестиционный, коммерческий, организационный и т.д.

Проектное управление микросредой определяет границы и масштабы проекта, который изменяет и/или улучшает микросреду предприятия и взаимоотношения между субъектами данной среды. Сюда могут относиться проекты инновационные, технологические, социальные и организационные в том числе и т.д. Макросреда - это больше чем окружение предприятия, сюда относят фундаментальные и прикладные исследования, которые могут повлиять на развитие отрасли и экономики в целом. В мире таких примеров немало, к примеру Интернет, i'phone и т.д.

Определив классы проектного управления, мы обращаем свое внимание на

современные тенденции и развитие понимания внедрения проектного управления. На современном предприятии к вопросу внедрения и/или интеграции проектного управления подходят на уровне систем. То есть на данный момент практически все предприятия имеют системы управления, которые выражены в используемых инструментах, представляющих определенные функции управления. К примеру, система бухгалтерского учета включает в себя методологическую основу расчетов, законодательно-правовую систему контроля и ведения и информационно-технологическую систему анализа и хранения данных. (Понятие система с теоретической точки зрения было рассмотрено в предыдущем параграфе.)

Система управления проектами сама по себе является интегрированной. Предприятия создаются с учетом функциональной деятельности, в связи с чем включают в себя все основные системы управления. Система управления проектами, как и само проектное управление и проект, носит конкретный временный характер. Это не относится к проектно-ориентированным предприятиям. В виду этой особенности система управления проектами включает три основные составляющие, которые тесно взаимосвязаны между собой:

Свойства системы управления проектом вытекают из взаимодействия ее частей, которые не действуют обособленно. Если систему управления проектом организации дезорганизовать, то она утратит возможность к эффективному выполнению поставленных перед нею задач (выполнению своих функций).

Кроме того, при дезорганизации системы управления проектами, ее составляющие тоже потеряют свойства выполнять поставленные перед ними задачи. «Система является целым, которое не может быть разделено на независимые части без потери существенных свойств или качеств» [6]. Развитие системы основано на развитии и улучшении всех ее составных частей и элементов. Таким образом, улучшение отдельных частей и элементов системы приводит к эффективности работы системы, но при этом будут выявляться ошибки при взаимодействии с другими элементами (не улучшенными). Это в свою очередь притормаживает работу системы, более того снижает общую эффективность.

Если существенная часть системы управления проектами организации отсутствует или не функционирует, вся система управления проектами тоже не сможет функционировать. Более того, ни одна из частей системы управления проектами не может развиваться без понимания последствий изменения для системы управления проектами предприятия как целого. Также, необходимо понимание, почему эти последствия являются полезными для функционирования системы управления проектами на предприятии с учетом ее действий, политики, стратегии и т.д.

Система управления проектами (СУП), являясь сложной системой, в свою очередь, сама представляет собой компонент более крупной системы – системы управления организацией, являющейся ее окружающей средой. Внешняя окружающая среда, воспринимаемая как система внешней среды предприятия, включает экономическую, политическую, социальную, технологическую подсистемы, в которых работает предприятие и реализовывает свои проекты. Каждая из подсистем имеет достаточно сложную структуру, причем некоторые ее элементы могут иметь решающее значение для реализации проекта. Исходя из этого, появляется актуальность рассмотрения стратегических вопросов при реализации проекта. Например, такие экономические факторы, как уровень инфляции или уровень безработицы, могут рассматриваться первостепенно, другие, к примеру, динамика мировых цен, второстепенно [6].

В зависимости от типа и класса проекта и проектного управления СУП может быть построена на особых принципах и моделях. Представленная на рисунке 6 модель СУП осуществляет и задействует практически все функции управления проектами, основные модели и блоки являются подсистемами, в которых также протекают собственные действия и связи.

Рассматривая сущность систем управления проектами, мы обосновываем, что по отдельности элементы системы управления проектами могут функционировать, но это снижает ее эффективность и привлекательность для участников проекта. Для этого мы обращаем свое внимание к интеграционным процессам систем управления. Интеграция систем управления проектами – это понятие теории систем, означающее состояние связанности отдельных дифференцированных частей в целое, а также процесс, ведущий к такому состоянию.

Развитие проектного управления будет охватывать все области деятельности человека, для этого необходимо развивать стандарты и расширять функции применения проектного управления в бизнес среде. Используя стандарты как методологическую основу, предприятия могут создавать или использовать разработанные системы управления проектами с учетом собственных потребностей. В данном аспекте, мы повышаем актуальность детального изучения различных стандартов для создания систем, отвечающих потребностям, не только в реализации проектов, но и в целом в рамках деятельности предприятия.

Предложена классификационная модель - матрица проектов и классификация проектного управления. Матричная структура классификации отвечает современным требованиям при постановке задач и концепции управления. Данная классификационная матрица применима в случаях стратегического анализа и графического отображения проектов при портфельном анализе. Подход к формированию матриц по типам и видам проектов может использоваться в СУП в блоке анализа при инициации проектов. Классификация позволяет эффективно настраивать систему управления проектом, отвечающую конкретным целям и задачам.

Система управления проектами может эффективно функционировать как отдельная подсистема системы управления предприятием. Подсистемы и элементы СУП также могут функционировать по отдельности, однако это снижает эффективность работы системы. Все это приводит к тому, что необходимо четко понимать, как интегрировать различные системы, исходя из вышеназванных подходов интеграции: вертикальная, горизонтальная, конгломератная.

Список литературы:

1. [lib.ara.kz/выставки/Проектный менеджмент.pdf](http://lib.ara.kz/выставки/Проектный_менеджмент.pdf)
2. www.e-libo.ru/book/bib/06_management/osnov-proekt.../s6.html
3. capital.kz/expert/20618/v-rk-ne-realizovan-potencial-dlya-proektnogo-menedzhmenta.html
4. capital.kz/expert/20618/v-rk-ne-realizovan-potencial-dlya-proektnogo-menedzhmenta.html
5. Шестопалов П.Л. С первого раза правильно // Бюджет. 2015. № 8. С. 74-77.
6. Ефремов В. С. Проектное управление: модели и методы принятия решений // Менеджмент в России и за рубежом. . № 6.

Түйіндеме

Мақалада қазіргі кездегі жобаларды басқару тетіктері қарастырылған.

"Жобаны басқару", сондай-ақ жобаны ғылым саласы ретінде дамуы мен қалыптасуына ең маңызды құбылыстың шығу тегіндегі жобаларды басқаруға талдаулар жасалған. Ғылыми саласына қатысты жобаларды басқарудағы Қазақстанның және дамыған мемлекеттерді теориялары туралы шолу жасалған.

Summary

In article mechanisms project management in modern conditions are considered by "Project management" and also origin of the phenomenon of the project, development and formation of project management as branches of science. The review of this field of knowledge on a global scale is made and also the situation of rather neighboring countries and Kazakhstan is considered.

ӘОК 332.812 (574)

Әлібек А.Т.
Магистрант АТУ,
научный руководитель:
Э.Ғ.Д.,
К.Б.Дауылбаев

ҚАЗАҚСТАНДА ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ЖОБАЛАРДЫ БАҒАЛАУДАҒЫ ӘЛЕМДІК ТӘЖІРИБЕНІ ҚОЛДАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Инвестициялық жобаның тиімділігін анықтау үшін әлемдік тәжірибеде инвестицияларды бағалаудың бірнеше тәсілдері пайдаланылады. Қазақстанның ұлттық экономикасында қолдануға болатын тәсілді анықтау үшін, қазіргі кезде кең ауқымды пайдаланылатын Portfolio, БКТ матрицасы және МакКинсей матрицасы әдістері. Шетел әдебиетін зерттеу кезінде, инвестициялық салымдардың экономикалық әсеріні инвестициялық жобаның тиімділігін анықтаудың бірнеше түрлерін көруге болады.

Кілт сөздер: Инвестициялық жоба, инвестициялық жобаларды талдау, инвестиция және инновация.

Инвестициялық жобаны таңдау кезінде инвестицияның тиімділігін анықтау қажет. Әлемдік тәжірибеде инвестицияларды бағалаудың бірнеше тәсілдері пайдаланылады. Қазақстанның ұлттық экономикасында қолдануға болатын тәсілді анықтау үшін, қазіргі кезде кең ауқымды пайдаланылатын әдістерді талдау керек. Шетел әдебиетін зерттеу кезінде, инвестициялық салымдардың экономикалық әсерінің тиімділігін анықтаудың бірнеше түрлерін көруге болады. Соңғы кезде шет елдерде және ТМД елдерінде экономикалық әсерді анықтауда ЮНИДО (United Nations Development Organization) ұйымының ұсынатын тәсілдері қолданылады: ағымдағы таза құнды есептеу тәсілі, табыстың ішкі мөлшерлемесін есептеу, өтемділік мерзімін есептеу, пайдалылық индексін есептеу тәсілдер. Ағымдағы таза құнды есептеу тәсілі бастапқы инвестиция деңгейі мен дисконтталған таза ақшалық түсімдердің жалпы сомасын салыстыруға негізделген. Ақша түсімдері уақыт аралығына бөлінгендіктен, ол r коэффициенті арқылы дисконтталады. Бұл коэффициентті салынған капиталдың жылдық пайыздық қайтарылымы негізінде, аналитик өз бетімен тағайындайды. Мысалы, салынған қаржы (IC) n жыл ішінде туындалады деп болжам жасалады,

жылдық пайда $P_1, P_2, \dots, P_n$ – мөлшерде. Дисконтталған пайданың жалпы деңгейі (PV) және таза келтірілген әсер (NPV) келесі белгілі формулалар арқылы есептеледі:

$$PV = \sum_{k=1}^n \frac{P_k}{(1+r)^k} \quad [1]$$

$$NPV = \sum_{k=1}^n \frac{P_k}{(1+r)^k} - IC$$

Егерде: $NPV > 0$, жобаны қабылдау тиіс; $NPV < 0$, жоба қабылданбайды; $NPV = 0$, жоба пайда да әкелмейді, бірақ шығынға да қалдырмайды. Табысты жылдарға болжағанда, мүмкіндігінше, өндірістік және өндірістік емес нысандағы түсімдерді есептеу керек. Егер, жобаның аяқталу кезеңінде жабдықтың жойылу құны түрінде қаржының түсуі немесе айналым қаражатының бөлшегінің босатылып алынуы жобаланса, онда олар белгілі кезеңнің табысы ретінде есептелуі қажет. Инвестициялық жоба бір жолғы емес, керісінше n жыл ішінде үнемі инвестицияны талап ететін болса, онда NPV-ді есептеу үшін келесі формула қолданылады.

$$NPV = \sum_{k=1}^n \frac{P_k}{(1+r)^k} - \sum_{j=1}^m \frac{IC_j}{(1+r)^j} \quad [2]$$

где i — прогнозируемый средний уровень инфляции.

Бұл формула [2.3] өндірісті түрлендірудің тиімділігін есептеу үшін кең қолданылады.

Табыстың ішкі мөлшерлемесін есептеу инвестицияның пайдалылығының көрсеткішіне негізделген. Инвестицияның пайдалылығының көрсеткіші (IRR) деп дисконттау коэффициентінің мағынасын атайды. Бұндай жағдайда NPV нөлге тең:

$$IRR = r, \text{ бұнда } NPV = f(r) = 0$$

Бұл коэффициентті талдаудың маңызы мынада: IRR жобаға жұмсалатын шығындардың ең жоғарғы мүмкін деңгейін көрсетеді. Мысалы, жоба толықтай коммерциялық банктің несиесінен қаржыландырылса, онда IRR банктің пайыздық мөлшерлемесінің ең жоғарғы шегін көрсетеді. Пайыздық мөлшерлеме бұл шектен асса, жоба залалды болады. Тәжірибеде әр өнеркәсіп өзінің әрекетін түрлі көзден қаржыландырады. Өнеркәсіптің іс-әрекетіне жұмсалған қаржылық ресурстарды пайдаланғаны үшін, өнеркәсіп өзінің экономикалық потенциалын сақтау үшін келесі шығындарға ұшырайды: пайыз, дивиденд, сыйақы төлейді. Осы шығындарды көрсететін орташа көрсеткішті авансталған капитал құны (CC) деп алуға болады. Бұл көрсеткіш өнеркәсіпте қалыптасқан, оның әрекетіне салынған капиталдың үстіне қайта оралуының минималды деңгейін анықтайды. Және салмақтанған орта арифметикалық шамамен анықталады. Оның экономикалық маңызы мынада: өнеркәсіп түрлі инвестициялық шешім қабылдай алады, егер пайдалылық деңгейі ағымдағы CC көрсеткішінен кем болмаса. Осы көрсеткішпен белгілі жобаға есептелген IRR көрсеткіші салыстырылады:

Егер: $IRR > CC$, онда жоба қабылданады;

$IRR < CC$, онда жоба қабылданбайды;

$IRR = CC$, онда жоба пайдасыз да, залалсыз да.

Бұл тәсілді тәжірибеде қолдану үшін арнайы қаржылық калькулятор қажет. Сондықтан Қазақстанда бұл тәсіл кеңінен таралмаған. Бұндай жағдайда дисконтталған көбейткіштің кестеленген мағынасын пайдаланған кезекті итерациялар тәсілі қолданылады. Ол үшін кестелер арқылы дисконттау коэффициентінің екі мағынасы тандалады: $r_1 < r_2$, (r_1, r_2) аралықта $NPV=f(r)$ функциясы өзінің мағынасын "+" "-" немесе "-" "+" ауыстыруы қажет. Әрі қарай келесі формула қолданылады:

$$f(r_1)$$

$$IRR = r_1 + \frac{f(r_1) - f(r_2)}{f(r_1) - f(r_2)} \cdot (r_2 - r_1) \quad [3]$$

мұнда r_1 — кестеленген дисконттау коэффициентінің мағынасы, онда $f(r_1) > 0$ ($f(r_1) < 0$); r_2 — кестеленген дисконттау коэффициентінің мағынасы, онда $f(r_2) < 0$ ($f(r_2) > 0$). Есептеу нақтылығы интервал ұзындығына (r_1, r_2) кері пропорционалды, ал ең жақсы кестеленген мағынаның аппроксимациясы, интервал ұзындығы минималды болғанда пайда болады (1% тең), немесе r_1, r_2 – дисконттау коэффициенттері бір-біріне өте жақын болғанда, мұнда: r_1 — NPV – дің оң мағынасын төмендететін кестеленген дисконттау коэффициентінің көрсеткіші, немесе $f(r_1) = \min\{f(r) > 0\}$;

r_2 — NPV – дің оң мағынасын жоғарылататын кестеленген дисконттау коэффициентінің көрсеткіші, немесе $f(r_2) = \max\{f(r) < 0\}$.

Өтелімділік кезеңін есептеу тәсілі - әлемдік талдауда кең ауқымда пайдаланылатын, қолдануға оңай тәсілдерінің бірі. Өтелімділік кезеңін есептеу (PP) алгоритмі инвестициялардан түсетін болжамданған пайданың бір қалыптылығына тәуелді. Егер табыс табыс жылдарға қалыпты бөлінсе, онда өтелімділік мерзімі бір жылғы шығындарды жылдық пайда мөлшеріне бөлу арқылы есептеледі. Бөлшек цифра шыққан кезде ол жақын тұтас көрсеткішке қарай жуықталады. PP есептеу формуласы мынадай:

$$PP = n, \text{ онда } \sum_{k=1}^n P_k > IC \quad [4]$$

Кейбір мамандар PP көрсеткішін есептегенде уақыт аспектісін қолдануды талап етеді. Онда авансталған капитал құны көрсеткішімен дисконтталған ақша ағымдары есептеледі. Сондықтан, өтелімділік мерзімі ұлғаяды. Өтелімділік мерзімін есептеу өте оңай, бірақ бұл тәсілдің бірнеше кемшіліктері бар. Біріншіден, ол соңғы кезеңдердің табысының әсерін қарастырмайды. Екіншіден, бұл тәсіл дисконтталмаған есептеулерге негізделген, сондықтан ол бірдей сомадағы кумулятивті табыс әкелетін жобаларды айыра алмайды. Үшіншіден, аддитивтікке ие емес. Бұл тәсіл келесі жағдайда қолданылады. Егер өнеркәсіп басшылары жобаның пайдалылығы емес, өтімділік мәселесін шешкенде. Салымдар тәуекелділігі өте жоғары болған жағдайда бұл тәсіл кеңінен пайдаланылады. Себебі, жобаның өтімділік мерзімі азайған сайын, тәуекел пайызы да төмендейді. Бұл жағдай жоғары технологиялар саласына тән.

Пайдалылық индексін есептеу әдісі ағымдағы таза құнды есептеу тәсілінің жалғасы болып табылады. Пайдалылық индексі (PI) келесі формуламен есептеледі:

$$PI = \sum_{k=1}^n \frac{P_k}{(1+r)^k} / IC \quad [5]$$

Егер $PI > 1$, онда жоба қабылданады;

$PI < 1$, онда жоба қабылданбайды;

$PI = 1$, онда жоба пайдасыз да, залалсыз да.

Келтірілген әсерге қарағанда, пайдалылық индексі салыстырмалы көрсеткіш. Сондықтан бұл тәсіл NPV көрсеткіші бірдей альтернативті жобаларды бағалауда қолданылады. Немесе NPV сомалы көрсеткіші жоғары инвестиция қоржынын қалыптастыруда қолданылады.

Егер ЮНИДО ұйымының ұсынатын тәсілдерін Қазақстан жағдайында қолдануын қарастырсақ, онда келесі кемшіліктер байқалады. Біріншіден, ЮНИДО тәсілдері тиімді, егер оларды инфляция деңгейі төмен қалыпты экономикада пайдаланса. Қазақстанда жылдық инфляция өсімі жоғары, ал инфляция деңгейі банктік пайызға кіреді, сондықтан банктің пайыз бойынша табысты дисконттау мәнсіз болады.

Екіншіден, өнеркәсіп пайданы тек бар активтерді тиімді пайдаланудан емес, жаңа тауарды пайдаланудан да көреді.

Кесте 1 – Бизнес күшін және нарық тартушылығын бағалау критерийлері

№	нарық тартушылығын бағалау критерийлері	Бизнес күшін бағалау критерийлері
1	2	3
1	Нарық көлемі	Нарық үлесі
2	Бастапқы сегменттер көлемі	Өнеркәсіптің даму қарқыны
3	Нарықтың өсу қарқыны	Тауарлар спектрінің кеңейуі
4	Нарық түрленуі	Өтімділік әсері
5	Сұраныстың мерзімділігі	Сату әсері
6	Сұраныстың циклділігі	Баға бәсекелестігі
7	Нарықтың баға сезімталдығы	Алға басу әсері
8	Мүмкіндіктер	Өндіріс құралдары
9	Бәсекелестік құрылымы	Шикізат құны
10	Кіру, шығу тосқауылдары	Тауардың салыстырмалы сапасы
11	Интеграция деңгейі	Салыстырмалы пайдалылық
12	Жеткізуші күші	Инвестицияларды пайдалану
13	Дистрибьюторлар күші	Тәжірибе әсері
14	Капитал интенсивтілігі	НИОКР интенсивтілігі
15	Өндіріс мүмкіндіктерін пайдалану	Персонала квалификациясы
16	Шикізат	Салыстырмалы нарықтық деңгей
17	Инфляция әсері	Қосылған құн
18	Саяси, әлеуметтік, демографиялық факторлар	
19	Табыс	

Талданған әдістер ішінде Қазақстанда қолдануға ең тиімдісі-қосымша табысты есептегендегі өтемділік мерзімі. Экономикалық тиімділікті есептеу үшін қазақстанда келесі формуланы пайдаланады:

$$\text{Э}=[(\text{Б}-\text{ӨК})-\text{Е}_n*\text{К}]*\text{ӨШ}, [6]$$

онда Б - өнім бағасы;

ӨК - өзіндік құн;

Е_n - нормативті коэффициент ($\text{Е}_n = 0,15$);

К - өнім бірлігіне салынған капитал;

\text{ӨШ} - өнім шығару.

Бұл тәсілді инфляция жағдайында қолдану тиімді. Жобаны таңдау үшін инвестицияның экономикалық тиімділігін анықтаудан басқа да факторлар есептеледі:

- Portfolio-талдау;
- БКТ матрицасы;
- МакКинсей матрицасы;
- Баллдық тәсіл.

Бизнес болашағын белгілі нарықта талдау үшін Portfolio-талдауда көпфакторлы матрицалық модель қолданылады. Матрица келесі координаттарда құрылады: " бизнес күші – нарық тартушылығы", 9 блокқа бөлінеді.

Блоктар үш зона құрайды, олар келесі саладағы стратегиялық шешімдерді талап етеді:

- инвестициялық;
- селективті басқару;
- потенциалдың жойылуына байланысты салада.

Бизнес күшін және нарық тартушылығын бағалау үшін келесі критерийлер қолданылады.

Әр фирма өзіне қатысты критерийлерді таңдап, оларды 9- балдық шкаламен бағалауына болады.

Кесте 2 - Талдаудағы нарық тартушылығын бағалау

нарық тартушылығы критерийі	Салыстырмалы маңызы	Бағалау	Берілген баға
Нарық көлемі	Бизнес күші – нарық тартушылығы матрицасы	9	2,7
Нарық өсімі	0,3	4,5	1,35
Шығу жеңілдігі	2,5	9	2,25
Тауар өмірінің циклын бағалау	0,15	0	0
Барлығы:	1,00		6,3

Тартымдылықты бағалау шкаласының градациясы:

- 9 - өте тартымды;
- 7 - тартымды;
- 4,5 – жаман емес;
- 3 – тартымды емес;
- 0 - өте тартымсыз.

Бизнес күші де осылай бағаланады.

Балдық бағалау әдісі. Жобаның нәтижесіне соғатын критерийлер анықталады және оларға балл беріледі. Осы баллдың жоғарылығына байланысты шешім қабылданады.

Сонымен, келтірілген тәсілдер бір-бірімен тығыз байланысты. Бұлардың комплексті қолданылуы инвестициялық жобаның тиімділігін анықтауда басты рөл атқарады. Қазақстанда инвестициялық жобаны таңдау үшін балдық тәсіл мен өтелімділік мерзімін, ағымдағы таза құнды комплексті қолдану керек. Өтелімділік мерзімін, ағымдағы таза құнды есептеу инвестициялық жобаның экономикалық тиімділігін анықтауға көмектеседі, ал балдық тәсіл инвестордың алдына қойылған стратегиялық мақсатқа жеткізеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. «Инвестиция туралы» ҚР Заңы 08.01.2003ж.
2. Назарбаев Н.А. Новое время - новая экономика // Казахстан и современный мир.-2009.-№ 1.- с. 234-259
3. Назарбаев Н.А. Новое время - новая экономика// Мысль.-2005.-№ 1.- с. 2-21
4. Назарбаев Н.А. Стратегия вхождения Казахстана в число 50 наиболее конкурентоспособных стран мира: Послание Президента народу Казахстана от 1 марта 2006г. // Страна и мир.-2006.-5 марта
5. Назарбаев Н.А. Казахстан -2030. Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев: Послание Президента страны народу Казахстана.
6. Назарбаев Н.А. К конкурентоспособному Казахстану, конкурентоспособной экономике, конкурентоспособной нации! Послание Президента народу Казахстана от 19 марта 2004г.// Казахстанская правда.- 2004.-2 марта.
7. Арыстанбаева А.А. Анализ эффективности привлечения иностранных инвестиций в Республике Казахстан // Банки Казахстана.- 2013.- № 9.- с. 27-31

Резюме

Для определения эффективности инвестиционного проекта в мировой практике используются несколько подходов к оценке инвестиций. Методы матрицы Portfolio, матрицы БКТ и матрицы Маккинсея, широко используемые в настоящее время для определения подхода, применимого в национальной экономике Казахстана. При изучении зарубежной литературы экономический эффект инвестиционных вложений можно увидеть несколько видов определения эффективности инвестиционного проекта.

Summary

For determination of efficiency of investment project in world practice a few going is used near the estimation of investments. Methods of matrix of Portfolio, matrices БКТ and the matrices of Маккинсея, widely used presently for determination of approach applicable in the national economy of Kazakhstan . At the study of foreign literature the economic effect of investment investments can be seen a few types of determination of efficiency of investment project.

Байтукбаева Е.Е.
Д.А.Қонаев атындағы
Еуразиялық заң академиясының
2-курс магистранты
Ғылыми жетекші:
З.Ғ.Д., профессор
Г.А.Қуналиева

КРИМИНАЛИСТИКАДАҒЫ ТРАСОЛОГИЯНЫҢ ТҮСІНГІ МЕН ЖАЛПЫ СИПАТТАМАСЫ

Мақалада трасологияның түсінігі мен жалпы сипаттамасы зерттеледі. Ғалымдардың пікірлеріне талдау жасалады. Трасология - қылмыстық жолмен алынған ақпаратты ашу, тергеу және алдын-алу үшін оларды іздестіру үшін іздерін жинау және зерттеу үшін құралдарды, әдістерді және әдістерді әзірлейтін сот-техника саласы. «Трасология» термині екі сөзден тұрады: француз «La tras» - «із» және грек «логос» - «сөз», «оқыту». Осылайша, трасология - бұл із қалдыру ғылымы.

Кілт сөздер: криминалистика, криминалистік техниканың трасология, із, іздерді зерттеу

Трасология криминалистика ғылымының зерттеу салаларының бірі болып табылады. Қылмыстық құқық бұзушылықтарды ашу мен тергеу кезінде іздер сонау ежелгі заманнан бері қолданылады. Олардың біздің дәуірімізге дейін қолданылғандығын негізінен Ману атты ежелгі үнділік заңдары көрсетеді, оларда қылмыстарды тергеу әрекеті өзінің олжасын қанның іздері бойынша іздеп жүрген аңшының әрекеттеріне ұқсатылады.

Трасологияны едәуір дәрежеде дәл және толық түрде Б.И. Шевченко белгілеген. «Трасология деп заттардың сыртқы құрылысының бейнесі ретінде, сол заттарды сәйкестендіру немесе топтық түрін анықтау мақсатымен, сондай-ақ сол іздердің пайда болуымен байланысты жағдайларды анықтау мақсатымен іздерді зерттейтін криминалистикалық техниканың саласы аталады», - деп жазады [1, 15 б.]. Біздің пікірімізше, трасологияның мұндай анықтамасы қайсыбір дәрежеде трасологияның шекараларын тарылтады, себебі мұнда трасология криминалистік техниканың бір саласы ретінде ғана қарастырылады.

Одан кейінгі жылдары бұл анықтаманы кеңейтіп және нақтылауға әрекеттер жасалған болатын. Мысалы, Л.К. Литвиненко, бейне – іздермен қатар, трасологиялық тұрғыдан алғанда іздерге сондай-ақ «беттердің құрылысының сәйкестігін (жыртылу мен сыну іздері) жатқызған, ондай іздер нақты бір нысанды сәйкестендіріп, бөліктері бойынша тұтас бір затты анықтап немесе күштің жұмсалыу бағытын белгілеуге мүмкіндік береді» [2, 25 б.].

Біздің ойымызша дұрыс анықтаманы Н.А. Селиванов береді, трасологияда нысандардың сыртқы құрылысының іздерде бейнеленуінің заңдылықтары мен түрлі нұсқаларын зерттеу, іздер арқылы іс үшін маңызды болып келетін жағдайлардың әдістемесін – қылмыскердің әрекет ету әдістерін, оның дене бітімінің белгілерін және т.б. зерттеген дұрыс [3, 34 б.].

«Трасология» термині келесі нұсқайды: оның зерттеу тақырыбына іздер (франц. «ла трассе» - із) жатады. Бұл атаудың оқылу әдісі уақыт өте келе өзгеріп отырды: «трассеология» - «трассеология» - «трасология» [4, 61 б.].

Трасология – криминалистік техниканың дәстүрлі саласы болып табылады. Трасология ілімін келесідей ғалымдар ғылыми еңбектерінде жете зерттеген – Е.Г. Жәкішев, Б.И. Шевченко, Г.Л. Грановский, Ю.Г. Корухов, Ю.Г. Василевский, М.В. Салтевский, С.И. Поташник, Ю.П. Голдованский, В.М. Прищепа, Я. Бергер, Л.Н.

Мороз, Г.А. Мозговых, А.А. Исаев, А.Г. Скоморохова және т.б. Сонымен қатар, И.Ф. Крылов, Ф.П. Сова, В.И. Шикановтардың трасология іліміне қатысты еңбектері бар. Трасологияның ғылыми негізде қалыптасуының өзіндік тарихы бар.

Іздерді криминалистикалық зерттеудің негізінде пайда болған негізгі қағидаларға мыналар жатады:

- материалдық дүниедегі объектілердің жекелілігі, соның ішінде объектінің сыртқы құрылысының жекелілігі. Бір топтық объектілердің сыртқы құрылысы жалпы белгілері бойынша сәйкес келуі мүмкін, бірақ олар жеке белгілері (формасы, көлемі, түрі және т.б.) бойынша ерекшеленеді. Трасологиялық жеке белгілерге – іздің сыртқы қабаты бедерінің (ерекшеліктері) немесе із өрнегінің («суретінің») детальдары жатады. Шабу іздеріндегі бедер детальдары балта қырының тегіс емес кедір-бұдыр жерлерімен қалдырылған қыртыс пен көтеріңкі шыққан, арасы шұңқырланған сызықтардан тұрады; қол саусағынан қалған іздерде папиллярлы өрнектің детальдары қалады, автокөлік дөңгелектерінің протектірлерінен қалған іздерде жекеленген ақау белгілері (мысалы: дөңгелек резенкелерінің жырылуы) қалады;

- объектілердің сыртқы құрылысының салыстырмалы тұрақтылығы – бұл белгілі бір уақыт аралығында объектінің өз формасы мен басқа объектілерден бөліп қарастыруға мүмкіндік беретін айрықша белгілерін сақтау қасиеті. Трасологиялық зерттеудің объектісіне тек қана қатты заттар, яғни қасиеттері салыстармалы түрде өзгермейтін объектілер жатады. Із қалдырған объектінің белгілері және ізде көрініс тапқан белгілер белгілі бір уақыт аралығында өзгеріске ұшырамаған жағдайда ғана трасологиялық идентификацияны жүзеге асыруға болады. Қатты заттардың сыртқы құрылысы салыстырмалы тұрақты болғандықтан, олардың іздері ұзақ уақыт аралығында өзгеріске ұшырамайды және зерттеу жүргізу үшін қажетті ақпаратты сақтай алады. Бұл қасиет із қалдырушы мен із қабылдаушы объектілерде әртүрлі көрініс табуы да мүмкін. Мысалы, бұзу құралының бөгетте қалдырған ізі уақыттың өтуіне қарамастан өзгеріске ұшырамайды, ал тістің тағамда (алма, алмұрт) қалдырған ізі аз уақыттың ішінде де өзгеріске ұшырайды.

- объектілердің сыртқы құрылысы, соның ішінде оның жеке белгілері (детальдары), белгілі бір жағдайларда басқа бір объектілерде өз бейнесін дәлме-дәл түсіру қабілетіне ие жеке белгілердің дәлме-дәл, әрі толық көрініс табуы. Жеке белгілердің толық және дәлме-дәл көрініс табуы іздің пайда болу жағдайларына байланысты. Олардың негізгісіне – із қалдырушы мен із қабылдаушы объект материалдарының физикалық қасиеті жатады. Сонымен қатар, объектілердің қарым-қатынасқа түсу механизмі де жатады. Із қабылдаушы объект неғұрлым иілімгіш (созылмалы), құрамдық құрылысы ұсағырақ болса, пайда болатын іздің детальдары соғұрлым нақтырақ, айқынырақ көрініс табады; пайда болатын ізде объектінің сыртқы құрылысының көрініс табуы айналы түрде кері жүретін процестің нәтижесі түрінде қарастыруға болады [5, 167 б.]. Мысалы: дөңес (шығыңқы) объектілер (аяқ киім ұлтаны (табаны) жұмсақ материалдарда: құмда, лай-батпақтарда) көлемді іздерді қалдырады. Іздің пайда болу кезіндегі жағдайларға қатысты басқа да өзгешеліктерді байқауға болады. Мысалы: беткі қабаттың бедерлі болуынан із тырналып түседі.

Әрбір қылмыстық акт қоршаған ортада өзгерістерді тудырады. Қылмыстық іс-әрекеттерді іздер бейнелейді. Трасология негізінен іздерді – соларды қалдырып кеткен нысанның белгілерін көрсететін бейнелерді: қолдың ізін, сыну ізін, доңғалақтың ізін немесе қылмыстың механизмін: қанның ізін, жіптерді зерттейді [6, 229 б.] .

Іздердің криминалистикалық талдауының маңызы тергеліп отырған оқиғаның әртүрлі жағдайларын анықтаудың мүмкіндіктерімен белгіленеді. Бұл ретте басқа да криминалистикалық зерттеулердегідей сәйкестендіру және диагностикалық мәселелер шешіледі. Алғашқыларына нысанды ол қалдырып кеткен іздер бойынша теңестіру және топтық түрін, соның ішінде ортақ

пайда болу көзін анықтау жатады. Диагностикалық мәселелерді шешу кезінде ең алдымен іздердің пайда болу механизмі анықталады: нысандардың іздер пайда болған сәттегі өзара әрекеттесуі. Оқиға орнындағы іздердің сипатын, олардың орналасу ерекшеліктерін зерттеу қылмыстың қалай жасалғандығын көзге елестетуге мүмкіндік береді: тоналған панажайдың есіктері қалайша сындырылған, құлыптары қалай бұзылған және т.б. Осының барлығын зерттеу келешекте осы қоймаларды немесе олардың құлыптарын қылмыскерлер бұза алмайтындай не істеу керектігін алдын-ала көріп, және сол арқылы ықтимал қылмыстардың алдын алуға мүмкіндік береді [7, 33 б.].

Осылайша, трасология дегеніміз – бұл іздің пайда болу механизмін анықтау, із құраушы нысандардың топтық түрін және сәйкестендіру жекедаралығын белгілеу мақсатында бейне-іздерді табудың, тіркеу мен зерттеудің ғылыми-техникалық құралдары мен әдістерін әзірлейтін криминалистикалық техниканың саласы.

Іздерді зерттеу кезінде із түзуші нысан мен тасымалдаушы нысанның қасиеттері ескеріледі және ең алдымен: 1) қатқылдығы, б.а. өзіне жергілікті күш салумен түйісіп әсер ету кезінде қатқыл дененің беткі қабатындағы пішінінің өзгеруіне (майысу мен қирауға) қарсы тұруы; 2) иілгіштігі – қатқыл денелердің жеткілікті дәрежеде үлкен болып келетін сыртқы күштердің әсерімен өзінің пішіні мен өлшемін кері қайтпастай өзгерту қасиеті; 3) иіліп майысу, б.а. өзін тудырған күштер жоғалғаннан кейін жоғалатын майысу [8, 59 б.].

Тергеу және сот практикасында механикалық әсер етудің іздері көбірек кездесіп жатады. Механикалық әсер ету іздерінің қалыптасу барысында осындай әсер етудің шамасы ретінде күш белгілеуші мағынаға ие болады. Ескере кететін нәрсе, бұл процеске қатысатын күштердің шамалары бірдей емес және бағыттары да әртүрлі. Олардың әсерінің нәтижесінде түйіспелік өзара әрекеттесудегі молекулалық ілініс бұзылады. Қатқылдау болып келетін нысандар аз мөлшерде, ал қатқылдығы төмен нысандар – көбірек деформацияланады.

Із қалдырған тұлғаның физикалық қасиеттері туралы көлемді іздің тереңдігі айтады. Із қандай болғанмен, біздің анықтағанымыз, тергеуші мен сотты із тудырушы нысанды сәйкестендіруге бола ма деген мәселе әрдайым қызықтырады. Беттік іздердің пайда болуының да өзіндік заңдылықтары болады. Олардың түзілу процесіне механикалық күштер қатысқанымен, сөйтсе де онда негізгі рөлге адгезия қасиеті, б.а. із тудыратын нысандарға әртүрлі бөгде заттардың жабысып қалуға деген қасиеті ие болады. Бұл жағдайда нысандардың пішімі мен бүтіндігі өзгермейді. Егер өзінде із қалмайтын нысанға қандай да бір бөгде заттардың бөлшектері (мысалы, шаңның, тері-май түзілімдері және т.б.) әкелінсе, сол заттармен тудырылатын қатпар іздер пайда болады. Егер ондай заттар өзінде із қалатын нысанның үстінде болса және сонымен жанасқан кезде із тудыратын нысанға ауысса, алыну іздері қалыптасады [9, 69 б.].

Қатпар-іздер түссіз (тері-май) және боялған болуы (егер қолға қандай да бір бояғыш зат: қан, сия, күйе, бояу және т.б. жағылған болса) мүмкін.

Түсі жоқ іздер саусақтар жанасқан барлық беттерде қалып отырады, алайда оларды тек қана тегіс беттерде (шыны, жиһаз, металл, қағаз және т.б.) анықтап және өңдеуге болады.

Боялған іздерді қылмыскердің өзі оңай тауып және жоя алады, ал саусақтардың түссіз іздерін қылмыскер көрмейді, олар папилярлық сызықтардың ұсақ ерекшеліктерін жақсы көрсетеді, сондықтан аса бағалы болып табылады.

Іздердің көмегімен шешілетін мәселелерді идентификациялық және идентификациялық емес деп екі топқа бөлуге болады. Іздер бойынша анықталатын идентификациялық емес сұрақтарды негізінен тергеуші мен криминалист-маман оқиға болған жерде, тінту кезінде шешеді. Идентификациялық сипаттағы мәселелер әдетте трасологиялық сараптама шеңберінде анықталады. Іздердің көмегімен анықталынатын нақты жағдайларды (идентификациялық және идентификациялық емес) төменде көрсетеміз [10, 114 б.].

Бүгінгі таңда мемлекетімізде қылмыстылық мүлдем жоқ және қоғам қылмыстық қол сұғудан қауіпсіз деп толық көлемде айта алмаймыз. Қылмыстылық – бұл территорияда белгілі уақыт аралығында жасалған қылмыстардың жиынтығы деп айтамыз.

Қылмыстарды ашу мен тергеу барысында іздерді анықтау мен зерттеу әр уақытта алдыңғы қатардағы мәселелер. Осы іздерді анықтау дәлелдемелік ақпараттардың қайнар көзі болып табылады. Тергеудің нәтижелігі қылмыс оқиғасының жағдайын көрсететін іздерді қаншалықты толық көлемде анықтауға, табуға, бекітуге, зерттеуге және қолдануға тікелей байланысты. Жұмыстың мақсаты – оқиға болған жерде табылған іздермен нәтижелі және тиімді жұмыс жүргізудегі тәжірибелік ұсыныстарды ұсынудан тұрады. Қылмыстық оқиға кезінде әртүрлі тұлғалар қоршаған материалдық әлемде қалдырылатын іздердің себепкерлері болады. Оқиға туралы мәліметтердің қайнар көзі болып табылатын іздер, әр адамның қылмысқа қатысу нысанын, кінә деңгейін, жауапкершілік дәрежесін және қылмыстың мән-жайларын айта алады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Шевченко Б.И. Теоретические основы трасологической идентификации в криминалистике. - М., 1975. – 233 с.
2. Литвиненко Л.К. Основы трасологии. – М.: Юрид.лит., 1980. – 192 с.
3. Селиванов Н.А., Юрин Г.С., Викторов Е.Н. Обнаружение невидимых и маловидных следов. – М., 1975. – 212 с.
4. Крылов И.Ф. Криминалистическое учение о следах. – Л., 1976. – 322 с.
5. Пророков И.И. Криминалистическое учение о следах. – М., 1969. – 238 с.
6. Белкин Р.С. Криминалистика: Изд. «НОРМА-ИНФРА», - М., 2000. – 405 с.
7. Локар Э. Руководство по криминалистике. – М., 1941. – 266 с.
8. Зуев Е.И. Обнаружение, фиксация и изъятие следов - М., 1969. – 198 с.
9. Русаков М.Н. Следы преступления. – Омск, 1988. – 122 с.
10. Турчин Д.А. Теоретические основы учения о следах в криминалистике. – Владивосток, 1973. – 302 с.

Резюме

В статье рассматриваются понятие и общая характеристика трасологии. Проведен анализ мнений ученых на данную проблему. Трасология – это отрасль криминалистической техники, которая изучает закономерности и механизм возникновения различных видов материальных следов, разрабатывает средства, приемы и методики собирания и исследования следов в целях их использования для раскрытия, расследования и предупреждения преступлений. Термин "трасология" образован из двух слов: французского "ля трас" – "след" и греческого "логос" – "слово", "учение", значит, трасология – это наука о следах.

Summary

The article discusses the concept and general characteristics of trasology. The analysis of the opinions of scientists on this problem. Trasology is a branch of forensic technology that studies the patterns and mechanism for the emergence of various types of material traces, develops tools, techniques and techniques for collecting and researching traces in order to use them for disclosing, investigating and preventing crimes. The term "trasology" is formed from two words: French "La tras" - "footprint" and Greek "logos" - "word", "teaching". Hence, trasology is the science of footprints.

Бортанов И. Е.
Д.А.Қонаев атындағы Еуразиялық
заң академиясының 1-курс магистранты
Ғылыми жетекші:
з.ғ.к., профессор
Пакирдинов М.А.

ҚЫЛМЫСТЫҢ ҚАЙТАЛАНУЫНЫҢ ТҮРЛЕРІНЕ БАЙЛАНЫСТЫ ЖАЗА ТАҒАЙЫНДАУ

Мақала мәселе жаза тағайындау кезінде қылмыстардың қайталануы. Рецидив ұғымының кеңеюі бойынша көзқарастар қарастырылады. Автор рецидив кезінде жазаны оның түріне байланысты саралауды ұсынады.

Кілт сөздер: қылмыстық жаза, қылмыстардың қайталануы, аяқталмаған қылмыс, қылмыстық жауаптылық, кәсіби рецидивист қылмыскер, қылмысқа оқталғаны үшін, қылмыс жасауға дайындалғаны үшін.

Құқық қорғау органдарына қылмыскердің бірнеше қылмыстық әрекетпен тіркелгені туралы фактілер түсіп жатады. Осы қылмыстық-құқықтық баға өзгереді. Кей жағдайларда істелген істі бірнеше қылмыстық-құқықтық тәртіпке жіктеу керек, мысалы, қылмыс жиынтығы, ал кейде жасалған іс бір нормада қаралады (мысалы, қайталанушылық). Кей жағдайларда жаза беру, оны өтеу тәртібі және жаза ауырлығы өзгереді. Заңды сақтау мақсатында бұл мәселелерді шешудің ыңғайлы жағын табу керек. Жағдайлардың барлығы ұқсас болғандықтан, яғни бір адамның бірнеше қылмыс істеуі туралы мәселені жинақтап бір жиынтық ретінде қарастырылған жөн. Осы орайда қылмыстық құқық саласы мен тергеу-сот іс-тәжірибесіндегі өзекті әрі негізгі мәселе - қылмыстық әрекетін зерттеу болып табылады. Өйткені құқық қорғау органдары қылмысты азайту барысында қылмыстың қайталануын болдырмау үшін, көптік қылмыспен үнемі күресіп отыру керек.

Бір адамның қылмыс қайталауы, бір қылмыс істеген қылмыскерден гөрі қоғамға көп қауіп тигізетіндіктен, оған арналған жаза да ерекше сипатта болуы тиіс.

Қылмыстық жазаның және оның нәтижелігін зерттеудің мәселелерін қылмыстардың қайталануы және қайталану талаптарыңыз зерттеу сияқты, қылмыстардың қайталануының түсінігінің мәселелерін зерттеу қылмыстардың қайталануы кезінде тағайындалатын жазалардың сұрақтарыңыз толық емес болар еді. Осыдан жыл бұрын Н.С. Таганцев осы туралы былай деп айтқан: «Сонымен, қылмыстардың қайталануын әлеуметтік құбылыс ретінде зерттеу үлкен мүддені көрсетеді, себебі қылмыс жасаған тұлғаның қылмысын салыстырмалы зерттеу тек жазаның жалпы бағасын ғана емес, сондай-ақ жазаның жекелеген түрлерінің салыстырмалы артықшылығын көрсетеді». Кешірек Б. Утевский былай деп жазған болатын: «Қылмыстың қайталануының және мамандырылған қылмыстардың мәселесі қылмыстылық сұрақтарының тереңіне кетеді, пенитенциари сұрақтарымен тығыз байланысады, әр жаңа қылмыстық жүйенің немесе пенитенциарлық саясаттың зерттеу тасы болып табылады» [1, 45б.]. Б. Утевскийдің логикасымен келіспеу өте қиын: егер қылмыстардың қайталануы алдыңғы қылмыстылық үшін өссе, егер оны жасайтын тұлғалардың саны қылмыстылық құрамының барған сайын үлкен орнын алуы көрінсе, онда бұл қылмыстық кодекстер мен пенитенциарлық жүйелердің қайта қаралуын және олардың жаңа бағыт ұстануын білдіреді.

И.И. Карпец қылмыстық жазаның нәтижелілігінің көрсеткіші ретінде қылмыстың қайталануының дәрежесін қарастырған [2, 20 б.]. Қылмыстардың санкциясының біршама жинақталған жүйесі туралы сұрақты қарастыра отырып Г.А. Аванесов былай деп айтқан: «...Біз ойымызша, тағайындалған жазаның мерзімі қайта тәрбиелеу және түзелу функциясының аргументі деп содан сотталған тұлғалардың саны өзгеруінде байқалады» [3, 163 б.]. Г.А. Аванесов сонымен бірге өзінің зерттеуінің нәтижесі туралы ақпарат берген болатын. Ол жалпы және қатаңдатырылған режимдегі колониялардағы соттылығын өтеп жатқан тұлғаларға неғұрлым жазаның ұзақ мерзімі берілгеніне қарай қылмысты қайталап жасайтын тұлғалар саны соншалықты кемігенін байқады. Яғни, оның ойынша, қылмыскерлер саны мен қылмыс үшін тағайындалған жаза мөлшері арасында корреляциялық тәуелділік бар [93]. Б.С.Утевский осыдан 70 жыл бұрын осыған қарсы ой айтқан. Ол, былай жазған: «Жазасын өтеп босатылған қылмыскердің жаңа қылмыс жасауы оның жаза өтеу мерзімінің ұзақтығына байланысты мүмкін» [4, 36 б.].

Кейбір авторлардың ойынша қылмыстардың қайталануымен көресудің бір құралы болып жазаның мерзімін ұзарту табылады [5, 104 б.]. Ал екіншілері бұл тәсілдің нәтижесіздігін айтады. И.С. Ной: «Қылмыстардың қайталануымен күресуде жазаның мерзімін ұзарту өте тиімсіз болып табылады. Ол туралы көптеген жылдар бойындағы осы қылмыс түрлерінің тұрақты саны дәлелдейді. Бірақ олармен күресу жолында қылмыстық жауаптылық қатаңдатырылды және де бас бостандығынан айыру мекемелеріндегі тұру жағдайлары қатандандырылуы қолданылды. Бұнын өзі де нәтиже бермеді», - деп жазды [6, 83 б.]. Осыған ұқсас көзқарастар басқа да көптеген авторлармен айтылған болатын [7, 120б.]. Жоғарыда айтылғандай, қылмыстардың қайталануы кезіндегі жазаның мөлшері мен түрі қылмыстың қайта жасалуының мүмкіндігін азайтады, яғни әсер етеді. Сондай-ақ оған қылмыскердің жасы да әсер етеді, себебі қылмыскер өте ұзақ мерзімді жаза өтегенде осы мекемеден жасы үлкен интелегентті кісі болып шығады, яғни барлығына дұрыс баға бере алатын кісі болып шығады. Осының өзі қылмыстылықпен күресудің бір түрі болып табылады [8, 42 б.].

Айтылғанның барлығы қылмыстардың қайталануының түсінігінің мәселелерін зерттеуде оған тағайындалатын жазамен байланыстыру керек екендігін көрсетеді. Сондықтан да ҚР ҚК-дегі қылмыстардың қайталануы үшін тағайындалатын жазаның жүйесін ескеру қажет, себебі оның негізіне әр түрлі теориялық нұсқаулар жасалған.

ҚР ҚК талдау кезінде қылмыстың жиынтығы бойынша жаза тағайындауда көзге көрінетін тағы бір сәйкессіздікті атап өту керек. Жоғарыда аталғандай, ҚР ҚК 58-бабымен істелген қылмыстың қоғамдың қауіптілігіне байланысты жаза тағайындаудың әр түрлі тәртібі көрсетілген. Бірақ та шешімсіз келесі сұрақ қалып отырады: егер істелген қылмыс ауырлығы шамалы, ал екіншісі ауыр қылмыс қатарына жатса, не аса ауыр, не ауырлығы орташа қылмыс болса қорытынды жазаның мөлшерін қалай анықтайды? Заңда бұл сұраққа тікелей жауап жоқ. Соның арасында, осы сұрақты шешудің маңызды екендігі белгілі. Көптеген қылмыстық құқық оқу құралдарының авторлары көрсеткендей, «қорытынды жазаның мөлшері қылмыскердің пайдасына анықталу керек, ол ҚР ҚК 58-бабының 2-тармағымен қарастырылған» [9, 147 б.]. Ғалымдар осыған байланысты әр түрлі көзқарастар ұстанған. Сұрақтың маңыздылығына байланысты оны заңи тұрғыдан шешу дұрыс болар еді.

Тәжірибеде мынадай жағдайлар кездеседі, қылмыстардың жиынтығы қылмыстардың реттілігін анықтайды: бірінші – ауырлығы шамалы, екінші, үшінші және төртінші – ауырлығы орташа қылмыс; бірінші – ауырлығы орташа, екінші – ауыр, үшіншісі – ауырлығы шамалы қылмыс. Ауырлығы шамалы қылмыстардың ауырлығы одан да жоғары қылмыстармен байланысы әр түрлі болуы мүмкін. Бірақ та осындай қылмыстың байланысы орын алғанда жазаның тағайындалудың процесін заң

тұжырымдамайды. Сондықтан бұл сұрақты заңды талқылау арқылы немесе логикалық талдау жүргізу арқылы шешуге болмайды. Егер бір қылмыс ауырлығы шамалы қылмыстар категориясына жатса, ал екіншісі және үшіншісі – ауырлығы орташа қылмыстар қатарына (немесе үшіншісі – ауыр немесе керісінше), онда соңғы екеуі үшін ҚР ҚК 58-бабының 3-тармағына сәйкес көрсетілген жаза мөлшерін ішінара немесе толығымен қосылуы арқылы шекті мөлшері анықталады. Сонда екеуінің жиынтық жазаның мөлшері жоғарғы шекті мөлшерінен асуы мүмкін, ол 20 жыл бас бостандығынан айырудан да көп болуы мүмкін.

Ал ауырлығы шамалы қылмыстар үшін жаза ше? Бұдан анығы ішінара қосу таза механикалық жолмен қарастыруға болмайды. ҚР ҚК 58 б. 3 бөлігінде көрсетілген ереже көрсетілген жағдайда қылмыскердің тұлғасының әлеуметсіздендірілу процесін ескереді, ол туралы ауырлығы шамалы қылмыс жасағаннан кейін ауырлығы орташа, ауыр немесе аса ауыр қылмыс жасаса жағдай дәлелдейді.

Қылмыстық Кодекстің 54-бабының 1-бөлігінің «1» тармақшасымен жазаны ауырлататын мән-жай ретінде «қылмыстардың бірнеше мәрте жасалуы, қылмыстардың қайталануы» танылады деп қарастырылған.

Сонымен қатар, Қылмыстық Кодекстің 54-бабының 2-бөлігінде «егер ауырлататын мән-жай осы Кодекстің Ерекше бөлімінің тиісті бабында қылмыс белгісі ретінде қарастырылған болса, ол өздігінен жаза тағайындағанда қайталап ескерілмеуі керек» деп көрсетілген. Яғни, жаңа Қылмыстық Кодекс құқықтық мағынасы бар бір және тура сол мән-жай екі рет ескерілмеуі тиіс деген ережеге негізделеді.

Осы айтылғандарға орай, сот қылмыстардың қайталануы, қылмыстардың қауіпті қайталануы және қылмыстардың аса қауіпті қайталануы орын алған реттерде тұлғаның қылмыс жасау фактісін жазаны ауырлататын мән-жай ретінде ескеруге құқылы ма деген сұрақ туындайды, себебі, осы Қылмыстық Кодекстің Ерекше бөлімінің 68-бабының 2-бөлігімен жасалған қылмыс үшін Қылмыстық Кодекстің Ерекше бөлімінің бабымен көрсетілген, сәйкесінше ең қатаң жазаның максималды мерзімі тағайындалатын жазаның жартысынан, үштен екісінен және төрттен үшінен төмен емес минималды мөлшерінің міндетті анықтамасы талабы қарастырылады.

Бұл сұрақты шешуде, сірә, Қылмыстық Кодекстің 59-бабының 3-бөлігіндегі Қылмыстық Кодекстің Ерекше бөлімінің бабы тұлғаның соттылығын ауырлататын белгі ретінде қарастырса, онда Қылмыстық Кодекстің 59-бабының 2-бөлігіндегі ереже жаза тағайындағанда қолданылмайды деген нұсқауға да көңіл бөлмеуге болмайды.

Айтылғандарды ескере отырып, 54-баптың 1-бөлігінің «а» тармақшасы мағынасындағы ауырлататын мән-жай ретіндегі қылмыстардың қайталануы жаза тағайындағанда Қылмыстық Кодекстің 59 бабының 2-бөлігіндегі ереже бойынша ескерілмейтіндігін көреміз. Әйтпесе, бұл Қылмыстық Кодекстің қылмыстардың қайталануы жайлы ережелерін бір және тура сол жағдай үшін қайталап қолдануды білдіретін еді.

Сондықтан да, Қылмыстық Кодекстің 54-бабының 1-бөлігінің «1» тармақшасынан жазаны ауырлататын мән-жай ретінде – «қылмыстардың қайталануы» белгісін алып тастау қажет.

Аталған тармақшада тек «қылмыстардың бірнеше мәрте жасалуы» нұсқауын қалдыруға болады, өйткені, Қылмыстық Кодекстің Ерекше бөлімінің баптарында қылмыстардың көптігінің осы түрі орын алған ретте жаза шегінің ұлғаятындығына ешбір нұсқау жоқ.

Қылмыстық Кодексте тұлғаның жаңа қылмыс жасауы соттылықты жоятын мерзімді үзеді ме деген сұрақ нақты шешілмеген. Бұл сұрақтың шешімінің қылмыстардың қайталануы, қауіпті қайталануы және аса қауіпті қайталануында жасалған іс-әрекетке баға беру үшін қағидатты мағынасы бар.

Қылмыстық Кодекстің 59-бабының 1-бөлігінде көзделген жағдайлар, атап айтқанда, қылмыстардың қайталануы, қауіпті қайталануы және аса қауіпті қайталануы жағдайында жаза тағайындау кезінде бұрын жасалған қылмыстардың саны, сипаты және қоғамдық қауіптілік дәрежесі, оның алдындағы жазаның түзетушілік ықпалының жеткіліксіздігіне себеп болған мән-жай, сондай-ақ жаңадан жасалған қылмыстың сипаты мен қоғамдық қауіптілік дәрежесі қылмыстың қайталануы жағдайында жазаның түрі мен мөлшерін тағайындау мәселесін шешуде маңызды рөл атқарады. Қылмыстың қайталануы қылмыс істеген адамның іс-әрекетінің қоғамға қауіптілігін және қылмыскердің тұлғасын сипаттайтын белгі болып табылады [10, 232 б.].

Ал, Қылмыстық Кодекстің 59-бабының екінші бөлігінде қайталанып жасалған қылмыс үшін жаза тағайындаудың ерекшелігі көрсетілген, яғни, Қазақстан республикасы Қылмыстық Кодексінің 59-бабының 2-бөлігі қылмыстың қайталануы жағдайында жасалған қылмыс үшін жазаның мерзімі мен мөлшерін бекітеді. Мәселен, баптың осы бөлігіне сәйкес:

- қылмыстардың қайталануы жағдайында жасалған қылмыс үшін жазаның мерзімі мен мөлшері жасалған қылмыс үшін көзделген ең қатаң жаза түрінің ең жоғары мерзімі мен мөлшерінің үштен бірінен төмен;

- ал қылмыстардың қауіпті қайталануы жағдайында – жартысынан төмен;

- ал қылмыстардың аса қауіпті қайталануы жағдайында – үштен екісінен төмен болмауы керек.

Бірақ та қылмыстардың қайталануының қауіптілігі ескеріле отырып, осы Кодекстің Ерекше бөлімінің бабында (бабының бөлігінде) айқындаушы белгі ретінде қылмыс жасаған адамның соттылығына сілтеме болса, сондай-ақ осы Кодекстің 59-бабында көзделген ерекше мән-жайлар болған кезде қылмыстың қайталануы, қауіпті қайталануы немесе аса қауіпті қайталануы кезінде жаза Қылмыстық Кодекстің 59-бабының 2-бөлігінде көзделген ережелерді ескермей тағайындалады. Мысалы, Қылмыстық Кодекстің 169-бабындағы қарулы бүлік жасағаны үшін жоғары жаза 15 жылға дейінгі бас бостандығынан айыру болып белгіленген. Қайталанып жасалған қылмыстың түрлеріне байланысты осындай тәртіппен көтеріңкі жаза мөлшері мен түрін белгілеу бұрын қасақана қылмыс жасағаны, сотталғандығына қарамастан тағы да қасақана қылмыс істеп түзелу жолына түспегендерге берілген лайықты жаза болып табылады. Мұндайларға түзелу үшін ауырырақ жаза тағайындау қажеттілігі өзінен-өзі түсінікті [11, 241-242 бб.].

Қылмыстардың қайталануы жағдайында жаза тағайындауға байланысты Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 1999 жылғы 30 сәуірдегі «Қылмыстық жаза тағайындаған кезде соттардың заңдылықты сақтауы туралы» №1 нормативтік қаулысының 12,13-тармақтарында былай деп белгіленген:

Егер бұрынғы үкім бойынша Қылмыстық Кодекстің 63-бабын, яғни, шартты түрде соттауды қолдану арқылы сотталған адам сынақ мерзім ішінде жаңа қылмыс жасаған болса, онда сот қылмыстың қайталануы туралы мәселені шешкен кезде Қылмыстық Кодекстің 64-бабының, яғни, шартты түрде соттаудың күшін жою немесе сынақ мерзімін ұзартудың 4-бөлігіндегі талаптарды, атап айтқанда, шартты түрде сотталған адам сынақ мерзімі ішінде абайсызда қылмыс жасаған не кішігірім ауырлықты қасақана қылмыс жасаған жағдайда шартты түрде соттаудың күшін жою немесе оны сақтау туралы мәселені сот жаңа қылмыс үшін жаза тағайындалған кезде шешеді деген талаптарды міндетті түрде ескеруі тиіс. Бұл орайда қылмыстың қайталануын анықтаған кезде Қылмыстық Кодекстің 63-бабы бойынша бас бостандығынан айырылған адамның соттылығы, тек егер сот жаңа қылмысы үшін жаза тағайындаған кезде бұрынғы үкім бойынша шартты соттылығын жою туралы шешім

кабылдаған жағдайда ғана ескерілуі мүмкін. Егер сот абайсыз немесе онша ауыр емес қасақана қылмыс туралы істі қараған кезде бұрынғы үкім бойынша шартты соттылықты қалдыру туралы тұжырымға келсе, онда Қылмыстық Кодекстің 63-бабы бойынша соттылығы қылмыстың қайталануын анықтаған кезде ескерілмейді.

- Соттар тиісінше қылмыстардың қайталануы кезінде, аяқталмаған қылмыс, сондай-ақ қылмыстардың жиынтығы немесе үкімдердің жиынтығы бойынша жаза тағайындаған кезде осы адамдарға белгіленген жаза мерзімдерінің шеңберін қатаң сақтауы тиіс.

- Бұл орайда Қылмыстық Кодекстің 5-бабының үшінші бөлігіне сәйкес, яғни, әрекеттің қылмыстылығын немесе жазаланушылығын белгілейтін, жауаптылықты немесе жазаны күшейтетін немесе осы әрекетті жасаған адамның жағдайын өзге де жолмен нашарлататын заңның кері күші болмайды деген ережеге сәйкес, Қылмыстық Кодекстің 59-бабының екінші бөлігіндегі ережелер Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексі күшіне енгенге дейін жасалған (1998 жылғы 1-қаңтарға дейін) қайталау, қауіпті қайталау немесе аса қауіпті қайталауды құратын қылмыс үшін қолданылмайтынын ескеру керек. Егер қайталауды құрайтын соттылықтар Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексінің күшіне енгенге дейінгі және одан кейін жасалған қылмыстар құрайтын болса, онда Қылмыстық Кодекстің 59-бабының екінші бөлігіндегі тәртіп тек 1998 жылғы 1 қаңтардан кейін жасалған қылмысы үшін соттылығын ескере отырып қолданылады. Аяқталмаған қылмыс үшін тиісті қайталау орын алған жағдайда жазаның ең жоғары мөлшері Қылмыстық Кодекстің 56-бабында көрсетілген мерзімдер мен көлемдерден аспауға тиіс. Яғни:

- аяқталмаған қылмыс үшін жаза тағайындау кезінде соның себебінен қылмыс ақырына дейін жетпеген мән-жай ескеріледі;

- қылмысқа дайындалғаны үшін жазаның мерзімі мен мөлшері осы Кодекстің Ерекше бөлімінде аяқталған қылмыс үшін тиісті бапта көзделген жазаның неғұрлым қатаң түрінің ең жоғары мерзімінің немесе мөлшерінің жартысынан аспауы керек.

- қылмысқа оқталғаны үшін жазаның мерзімі мен мөлшері осы Кодекстің Ерекше бөліміндегі тиісті бапта ерекше қылмыс үшін көзделген жазаның неғұрлым қатаң түрінен ең жоғары мерзімінің немесе мөлшерінің төрттен үшіннен аспауы керек.

қылмыс жасауға дайындалғаны үшін және қылмыс жасауға оқталғаны үшін өлім жазасы мен өмір бойы бас бостандығынан айыру тағайындалмайды [12].

Қылмыстардың қайталануы – адамның сотталғаннан кейін қайта қылмыс жасауы, қоғамға аса қауіпті болып табылатындықтан, заңда қылмыс қайталанған жағдайда жаза тағайындаудың арнайы ережесі белгіленген. Оның негізгі мәні мынада: қылмыстардың қайталануы бойынша жаза тағайындай отырып, сот бұрын жасалған қылмыстардың санын, сипатын және қоғамдық қауіптілік дәрежесін, оның алдындағы жазаның түзетушілік ықпалының жеткіліксіздігіне себеп болған мән-жайларды, сондай-ақ жаңадан жасалған қылмыстың сипаты мен қоғамдық қауіптілік дәрежесін міндетті түрде ескеруге тиіс [13, 86 б.].

Жалпы алғанда, Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасы бойынша қылмыстардың қайталануы жағдайында жасалған қылмыс үшін жазаның мерзімі мен мөлшері, жасалған қылмыс үшін көзделген ең қатаң жаза түрінің ең жоғарғы мерзімі мен мөлшерінің жартысынан төмен болмауы қажет [14, 240 б.].

Қылмыстардың қауіпті қайталануы жағдайында тағайындалатын жаза жасалған қылмыс үшін көзделген ең қатаң жаза түрінің ең жоғарғы мерзімі мен мөлшерінің үштен екісінен, ал қылмыстың аса қауіпті жағдайында – төрттен үшіннен төмен болмауға тиіс деп біз бағана айтып өттік. Мысалы, қасақана жасаған бұрынғы қылмысы үшін сотты болған адам Қылмыстық Кодекстің 175-бабының 1-бөлігі бойынша сотталады. Қылмыстық Кодекстің көрсетілген бөлігінің санкциясында

балама ретінде берілген бес түрлі жазаның сот айыпкерге ең қатаң түрін – бас бостандығынан айыруды тағайындай алады. Бұл жағдайда қылмыстың жәй қайталануы орын алғандықтан, Қылмыстық Кодекстің 59-бабының 2-бөлігіне сәйкес сот айыпкерге бір жыл алты айдан үш жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруды тағайындай алады. Егер сотталғанның әрекетінде қылмыстардың қауіпті қайталану нышаны болса – екі жыл үш айдан үш жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыру жазасын тағайындай алады.

Егер Қылмыстық Кодекстің Ерекше бөлімінің қолданылып отырған нормасы соттылықтың болуын саралаушы белгі ретінде қарастырса, мұндай қылмыстардың қайталануында сот жазаны Қылмыстық Кодекстің 59-бабының екінші бөлігінде көзделген тәртіпті ескермей-ақ тағайындайды, яғни, сот жаза тағайындаған кезде жазаның ең аз мөлшеріне қатысты ауқыммен шектелмейді. Бұл, мұндай жағдайларда қылмыстың қайталануы қылмыстық заң нормаларында бұрыннан ескерілгендігіне байланысты, сондықтан да жаза тағайындау кезінде оны қайта есепке алудың қажеті жоқ. Сонымен қатар қылмыстардың қайталануы болып және Қылмыстық Кодекстің 55-бабында көзделген ерекше мән-жайлар орын алса, бұл жағдайда да жаза Қылмыстық Кодекстің 59-бабының екінші бөлігінде көзделген тәртіпті есепке алмай тағайындалады. Қылмыстық Кодекстің 59-бабының бұл ережелеріне түсініктеме беру үшін мына мысалдарды қарастырайық. Мысалы, айыпкер Қылмыстық Кодекстің 175-бабы 3-бөлігінің «в» тармағы бойынша бұрын екі немесе одан көп соттылығы бар адам ретінде бұзақылық (кез келген формасы) немесе қорқытып алушылық үшін сотталды. Мұндай адамға жаза тағайындау кезінде Қылмыстық Кодекстің 2-бабында көрсетілген ережені ескереді (қылмыстардың қайталану белгісі бола тұрса да), яғни, мүлкін тәркілеп үш жылдан он жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыру жазасын тағайындай алады.

Сонымен қатар, тағы да мына бір мысал бойынша қылмыстардың қайталану белгісі бар жағдайда адам Қылмыстық Кодекстің 175-бабының 1-бөлігі бойынша сотталуда. Бірақ сот іс материалдарында Қылмыстық Кодекстің 55-бабында көрсетілген ерекше мән-жайлардың бар екендігін анықтады. Бұл жағдайда да сот айыпталушыға жазаны Қылмыстық Кодекстің 59-бабының 2-бөлігінде көрсетілген ережелерді есепке алмай тағайындайды, яғни, Қылмыстық Кодекстің 175-бабының 1-бөлімінің санкциясында көзделген жазалардың бас бостандығынан айыруға қарағанда жеңілдеуін тағайындай алады. Егер бәрі бір бас бостандығынан айыру жазасы тағайындалса, ол алты айдан үш жылға дейінгі мөлшерде болуға тиіс [15, 101-102 б.].

Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексінің 59-бабына сәйкес, қылмыстардың қайталануының өзі қылмыстық жауаптылық пен жазаны ауырлататын мән-жай ретінде танылады. Бұған қосымша, қылмыстық заңмен қылмыстардың қайталануы кезінде жаза тағайындаудың арнайы тәртіптері реттелген және олар Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексінің арнайы баптарымен белгіленген [16, 184 б.].

Қылмыстарды қайталап жасағаны үшін тұлғаға жоғары деңгейдегі қылмыстық жауаптылықтың көзделетіндігі 1959 жылғы Қазақ ССР Қылмыстық Кодексінде де қарастырылған болатын. Бұл жерде жаза тағайындау кезінде «қылмыстың кәсіби қылмыскермен жасалуы немесе бірінші рет қылмыс жасап тұрған тұлғамен жасалуы» ескерілуі тиіс екендігіне баса назар аударылған. Содан кейін соттар да жаза тағайындау кезінде қылмыстың кәсіби рецидивист қылмыскермен жасалуы немесе ол қылмыстың бірінші рет жасалуы жағдайын белгілеуге міндетті болды.

Қылмыстардың қайталануының әлеуметтік маңызы қайталап қылмыс жасаушының жеке басының қоғамдық қауіптілігі дәрежесінің оның салт-санасында тұрақты қалыптасқан, жаңа қылмыс жасауға итермелейтін қоғамға жат мінез-

---

құлықтардың болуына байланысты өсуімен түсіндіріледі, бұл мән-жағдай өз кезегінде ҚР ҚК 52-бабында көзделген мақсаттарға жетудің алғы шарты есепті оған барынша қатаң жаза тағайындауды негіздейді.

Сот тәжірибесі қашанда қайталап қылмыс жасаушылардың жауаптылығын күшейту жолында болды. Айталық, жоғарыда аталған Қаулыда: «бұрынырақта сотты болған адамдарға жаза тағайындау туралы мәселені шешу кезінде соттар табанды түрде түзелу жолына түскісі келмейтін және ауыр қылмыстар жасаған кәнігі қылмыскерлерге қатысты негізгі жеңіл жаза шараларын қолдану жағдайларына жол бермей отырып, жазаны жеке даралау туралы заң талаптарын басшылыққа алуға тиіс», - деп атап көрсетілген.

Қылмыстардың қайталануы жағдайында қылмыстық жауаптылықты жүзеге асырудың өзіндік ерекшеліктері бар. Бұл ретте қылмыстық жауаптылықты жүзеге асыруды тек мемлекеттің белгілі бір органдарының заңда көзделген шараларды іс жүзінде қолдануы деп ұғыну аздық етеді. Қылмыстылыққа ықпал ететін қылмыстық-құқықтық шаралар, әлі де жетілдіруді қажет етеді.

Айталық, қылмыстың қайталануы жағдайында қылмыстық жауаптылықты жүзеге асырудың айыпкерді жазасын өтеусіз соттау сияқты түрі, қылмыстық жауаптылықты жүзеге асырудың маңызды сипаты соттау дәйегінің өзі, адамды кәнігі қылмыскерлер қатарына жатқызу болса да, өзін-өзі ақтай алмайды.

Айта кететін бір мәселе, көптік қылмыс қиындықтары мен оны жеке қылмыстан ажырататын қарастыру әлі де өңдеу мен зерттеуді қажет етеді. Әзірге оның теориясындағы және іс- тәжірибесіндегі көптеген сұрақтары әрқилы, сондықтан біркелкі қылмыстық заң қолданылмай жүр. Қорыта келе айтарымыз, көптік қылмыс мәселесі әлі де толық шешілмеген. Сондықтан қылмыстық кодекске көптік қылмыс, оның түрлері мен формалары және солармен іргелес жасалатын жеке қылмыстар туралы заңдар еңгізілуі тиіс.

Әдебиеттер тізімі

1. Утевский Б.С. О повторении преступлений. – М., 1952. - С. 45.
2. Карпец И.И. Об эффективности уголовного наказания // Соц. законность. - 1966. - № 5. - С. 20.
3. Аванесов Г.А. О возможностях использования методов математической статистики в исследованиях по исправительно-трудовому праву // Материалы Всесоюзного семинара преподавателей исправительно-трудового права юридических факультетов университетов, юридических институтов, высших и средних учебных заведений Министерства охраны общественного порядка СССР – 6 – 10 февраля 1967 г. - М., 1968. - С. 163.
4. Утевский Б.С. Пенитенциарные проблемы в Государственном институте по изучению преступности и преступника //Административный вестник. - 1927. - № 13. - С. 36.
5. Никифоров Б.С. О рецидиве и судимости // Сов.гос-во и право. - 1957. -№ 5. - С. 103-104;
6. Ной И.С. – Уголовная политика и законодательство // Конституция СССР и дальнейшее укрепление законности и правопорядка. - М., 1979. - С. 83.
7. Яковлев А.М. Рецидив как объект уголовной политики //Проблемы правосудия и уголовного права. - М., 1978. - 120 с.
8. Бытко Ю.И. Рецидив, отдаленный во времени. Уголовно-правовые и криминологические исследования. – Саратов, 1984. – С. 93-97.
9. Алауханов Е.О, Рахметов С.М. Жаза: Практикалық-оқу құралы. Алматы: Өркениет, 1999. – 147-148 бб.

-
10. Каиржанов Е. Уголовное право Республики Казахстан (общая часть). Издание 3-е, дополненное. – Алматы: Компьютерно-издательский центр «ДОИВА-Братство», 2003. – С. 232-233.
  11. Ағыбаев А.Н. Қылмыстық құқық. Жалпы бөлім. Оқулық. - Өнд. толықт., 4-бас. – Алматы: Жеті жарғы, 2007. – 241-242 бб.
  12. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 1999 жылғы 30 сәуірдегі «Қылмыстық жаза тағайындаған кезде соттардың заңдылықты сақтауы туралы» №1 нормативтік қаулысы // Егемен Қазақстан. - 1999. – 30 сәуір.
  13. Рахметов С.М., Кулмуханбетова Б.А. Наказание: понятие, цели, виды, порядок и назначение: Учебное пособие. – Алматы: Жеті жарғы, 1999. – С. 86.
  14. Уголовное право Республики Казахстан. Общая часть. Ответственные редакторы: проф. Рогов И.И., доц. Баймурзин Г.И. – Алматы: Жеті жарғы, 1998. – С. 240.
  15. Рахметов С.М., Кулмуханбетова Б.А., А.А. Нұрымбетов. НАКАЗАНИЕ: Учебное и практическое пособие. – Алматы: Данекер, 1998, - С. 101-102.
  16. Оңғарбаев Е.Ә., Смағұлов А.А. Қазақстан Республикасының Қылмыстық құқығы. Оқулық. – Қарағанды: Болашақ-Баспа, 2005, - 184 б.

Резюме

Статья посвящена проблеме назначения наказания при рецидиве преступлений. Рассматриваются точки зрения по поводу расширения понятия рецидива. Автор предлагает дифференцировать наказание при рецидиве в зависимости от его вида.

Summary

The article is devoted to the problem of sentencing for recidivism. The points of view on the expansion of the concept of relapse are considered. The author proposes to differentiate the punishment for relapse depending on its type.

ӘОЖ 347.9

Ермекова Е.Е.
Сулейман Демирель Университеті
2-курс магистранты
Ғылыми жетекші:
з.ғ.к., доцент Омарова А.Б.

ДАУЛАРДЫ ПАРТИСИПАТИВТІК РӘСІМ ТӘРТІБІМЕН РЕТТЕУ

Шет мемекетің тәжірибесінде көрініс тапқандай, татуласу рәсімдері сот нысанында қорғанумен қатар қолданылады. Сонымен қатар, мұндай рәсімдер мемлекеттік әділеттілікті алмастырмайды және азаматтардың конституцияда белгіленген сот арқылы қорғану құқығын бұзбайды. Татуласу рәсімдерінің арқасында, тараптар өзара тиімді шарттар арқылы жанжалды тәуелсіз реттей алады, бұл олардың абыройының бекітілуіне және әріптестік қарым-қатынасының сақталуына үлесін қосады. Солардың қатарында дауларды татуластыру рәсімдерімен шешудің бір түрі ретінде партисипативтік рәсім көрініс тапқан. Мақалада кодекс негізінде партисипативтік рәсімге толық талдау жасау қолға алынды.

Кіліт сөздер: татуластыру рәсімі, партисипативтік рәсім, дауды балама шешу, медиация, адвокат, бірлескен құқық.

Партисипативтік рәсім ұғымын толық ашу үшін жекелей алғандағы терминнің мағынасына назар аударылады. «Participative» сөзі француз тілінде «қатысушы, қатыса алатын» деген мағынаны білдіреді. Ал «партисипативтік» термині «басқаруға қатысу», яғни белгілі бір мәселеге қатысты шешім қабылдауға тікелей қатысу деген түсінікке келеді.

Әлем тәжірибесін салыстырмалы түрде қарастырар болсақ, Солтүстік Америкадағы «бірлескен құқық» (collaborative law) және Канададағы «партисипативтік әділет» (justice participative) қолданудың жақсы тәжірибесін көре аламыз. Ал партисипативтік рәсімді Францияда қолдану туралы ұсыныс ең алғаш Сержа Гиншараның басқаруымен комиссияның баяндамасында көрініс тапты/1/. 2010-2011жж. Францияда дауды реттеудің балама рәсімдеріне қатысты соңғы әрі ауқымды реформа жүргізілді. Оның нәтижесінде партисипативтік рәсім секілді жаңа дауды реттеудің балама түрі қалыптасып заңнамамен бекітілді.Францияның азаматтық процессуалдық кодексі дауларды реттеудің баламалы әдістерінің осы түрін қолдануға жататын келесі ережелерден тұрады:жалпы ережелер (1542, 1543 бб.);дауларды реттеуде (конвенциялық процедуралар) (1544, 1546 бб.) тараптардың келісімін іздеу бойынша партисипативтік процедурасын жүргізу тәртібі және басшылық бастамасы;партисипативтік процедурасын тараптардың жүргізуі барысында маманды (сарапшы) қатыстыру мәселесі (1547, 1554 бб.);тараптармен дауларды реттеудің партисипативтік процедурасын өткізуінің қорытындылары (1555 б.);тараптардың келіспеушіліктерін толығымен реттеу партисипативтік процедурасын жүргізудің қорытындысы бойынша қол жеткізген келісімдерді тараптардың келісімін сотпен бекіту процедурасы (1557 б.);партисипативтік процедурасын жүргізудің қорытындысы бойынша тараптардың келісімін жарым-жартылай реттеу бойынша қол жеткізген келісімдерді сотпен бекіту процедурасы және келісімнің реттелмеген бөлігіндегі дауларды шешу және соттың қарастыру процедурасы (1558, 1564 бб.).

Азаматтық процесте партисипативтік рәсім – бұл тараптардың өзара тиімді шешімге қол жеткізу мақсатында, соттың қатысуынсыз, олардың адвокаттарының міндетті қатысуымен тараптар арасындағы дауды реттеудің келіссөз процесі; және ол тараптың ерікті келісімі бойынша жүзеге асырылады. Іс бойынша тарап және олардың адвокаты партисипативтік рәсімнің қатысушылары болып табылады. Партисипативтік рәсімнің тараптары жеке тұлға да, заңды тұлға да бола алады. Партисипативтік рәсімнің қолданылу аясына, егер заңда өзгеше көзделмесе, жария-құқықтық қатынастардан туындайтын істерден басқа, талап қою ісін жүргізудің азаматтық, еңбек, отбасы және басқа құқық қатынастан туындайтын кез келген азаматтық-құқықтық даулар жатады (ҚР АПК 174-б. 3-т.). Бұл норма үшінші тараптың құқықтарын қорғау мақсатында айтылады.

Партисипативтік рәсім тәртібімен дауды реттеу бірінші, апелляциялық, кассациялық сатылардағы соттарда сот кеңесу бөлмесіне кеткенге дейінгі сот талқылауының кез келген сатысында, сондай-ақ сот актісінің орындалуы кезінде жасалуы мүмкін (ҚР АПК 175-б. 1-т.).

Партисипативтік рәсімді жүргізудің теріс нәтижесі болып тараптардың партисипативтік рәсім тәртібімен келісімге қол жеткізе алмауы табылады, мұндайда істі талқылау жалпы тәртіппен жүргізіледі. Ал рәсімнің оң нәтижесіне соттың қатысуынсыз, тараптардың адвокаттарының қатысуымен келіссөздер өткізу арқылы тараптармен қол жеткізілген партисипативтік рәсім шегінде дауды реттеу туралы жазбаша келісім жатады. Келісім орындау мерзімі мен тәртібі көрсетіле отырып, тараптар келіскен шарттарды қамтуға тиіс және олар нақты, түсінікті әрі орындала

алатын болуы қажет. Келісімде жауапкердің міндеттемелерді орындауын кейінге қалдыру немесе ұзарту, талап ету құқығын басқаға беру, борышты толық немесе ішінара кешіру не мойындау, сот шығыстарын бөлу, татуласу келісімін мәжбүрлеп орындау туралы шарттар және заңға қайшы келмейтін өзге де шарттар қамтылуы мүмкін. Келісімді бекіту туралы ұйғарымның сот шешімімен тең күші болғандықтан, келісім орындалмаған жағдайда атқару парағын алу арқылы мәжбүрлеп орындау мүмкіндігі бар. Атқару парағын алу бойынша сотқа жүгінудің негізі болып келісімде көрсетілген мерзімнің өтуімен қарсы тараптың өз міндеттерін орындамауы болып табылады.

Партиципативтік рәсім тәртібімен жасалған келісімді оны жасасқан тұлғалар осы келісімде көзделген тәртіппен және мерзімдерде ерікті түрде орындайды. Ерікті түрде орындалмаған татуласу келісімі татуласу келісімін жасасқан тұлғаның өтінішхаты бойынша сот берген атқару парағының негізінде мәжбүрлеп орындатуға жатады. Бұл жағдайда сот отырысы жүргізілмейді және сот әрекеттері шағымдануға жатпайды.

Партиципативтік рәсімнің тараптары сотқа жазбаша түрде алдын ала ескертіп, рәсім барысындағы өзара келіссөзден кез-келген сатысында бас тартуға құқылы. Партиципативтік рәсім барысында тарап сотқа берілген талаптың негізі мен пәнін өзгертуден басқа, өз қалауы бойынша өзінің материалдық және процессуалдық құқықтарына билік етуге, талаптың мөлшерін азайтуға не көбейтуге және даудан бас тартуға құқылы. Тараптар өзара тиімді келісімнің нұсқаларын талқылау үшін сұрақтарды таңдауда еркін. Тараптар партиципативтік рәсімде адвокатты және өзін қорғаудағы құрал және тәсілді таңдауда, ондағы өзінің ұстанымын анықтауда, ақпаратты алуда, дауды реттеу туралы келісім тараптарының тиімділігін бағалауда тең құқылы және тең жауапкершілікке ие.

Партиципативтік рәсім тараптармен келісілген тәртіп бойынша жүргізіледі. Тараптар өздерінің қалаулары бойынша партиципативтік рәсімді жүргізетін орынды, оны өткізетін күн мен уақытты анықтайды және рәсім барысында қолданылатын тілді не тілдерді келіседі. Тараптар арасында татуласу келісімі жасалған жағдайда, ол азаматтық сот өндірісі жүргізілген тілде құрылуы керек.

Тараптың партиципативтік рәсімге жүгінуіне ұсыныс басқа тараптың, соттың және адвокаттың өтінішімен жасалуы мүмкін. Азаматтық сот өндірісі шегінде партиципативтік рәсімді жүргізу тараптардың бірі осы туралы сотқа арызданған не сотпен әрекет етуші азаматтық процестік заңнаманың шегінде ақылға қонымды мерзім ішінде осы рәсімнің шегінде келіссөз жүргізу ұсынылған күннен басалды деп есептелінеді. Егер тараптардың бірі партиципативтік рәсімді жүргізу туралы ұсынысты жазбаша нысанда жіберіп, келіссөз жүргізуге басқа тараптан ақылға қонымды мерзім ішінде ұсынысқа келісімді алмаса, онда ол бас тартылған болып есептелінеді.

Партиципативтік келіссөзді жүргізу үшін тараптар бір немесе бірнеше адвокатты таңдайды. Адвокаттар алқасы лайықты адвокатты (адвокаттарды) ұсына алады, егер алқаға тараптардан осындай өтініш келіп түссе.

Азаматтық сот өндірісі шегінде азаматтық істі қарау мерзімі талаптарын ескере отырып, тарап өзара келісіммен партиципативтік рәсімді жүргізу мерзімін анықтайды.

Егер адвокаттың қатысуымен партиципативтік рәсім азаматтық процестен тыс жүзеге асырылса, онда дау тараптарының келісімі бойынша тарап және олардың адвокаттары келіссөзді аяқтау мерзімін бекітеді.

Партиципативтік рәсімді жүргізумен байланысты шығындарға:

- 1) адвокаттың сыйақысы (қаламақысы);
- 2) партиципативтік рәсімді жүргізумен байланысты адвокаттың шеккен шығындары, сонымен қатар дауды реттеу бойынша келіссөз жүргізетін орынды қарауға кеткен жол, тамақ және тұратын жердің шығыны;

---

3) маманның, сарапшының, бағалаушының қорытындыларына тәйленген ақы, яғни партисипативтік келіссөз үшін ақпарат жинау мақсатында тараппен өтелген шығын.

Адвокаттардың сыйақысының мөлшері партисипативтік рәсім басталғанға дейін тараппен келісім бойынша анықталады.

Азаматтық сот өндірісінде жүргізілетін партисипативтік рәсімді тоқтату барысында тараптар азаматтық іс өндірісіндегі сотқа төмендегілерді кешіктірмей жіберуі керек:

1) дауды реттеген жағдайда – дау реттеу туралы қол қойылған келісім (қол қойылған күні);

2) басқа жағдайларда – дауды реттеу туралы келісімді жасау мүмкін болмауына байланысты істі мәні бойынша қарау күнін белгілеу туралы жазбаша арызы (тараптың партисипативтік рәсімді әрі қарай жүргізуден бас тартқан күні).

ҚР АПК-не сәйкес, азаматтық-құқықтық дау толықтай және бір бөлігінде медиациямен қатар, партисипативтік рәсімнің тәртібімен шешілуі мүмкін. Дауды партисипативтік рәсім тәртібімен шешу жария-құқықтық қатынастан туындайтын істерден басқа, кез-келген істерге қатысты қолданылады. Осы рәсімнің мақсаты – екі тарапты қанағаттандыратын тәртіпте дауды жедел шешу және сот жүйесіндегі жүктемені азайту.

Медиация рәсімін жүргізу секілді, партисипативтік рәсімді жүргізу барысында сот өзінің ықыласымен немесе тараптардың арызымен партисипативтік рәсім аяқталғанға дейін іс бойынша өндірісті тоқтата тұруға хақылы. Медиациядағы сияқты, бұндай өндірісті тоқтата тұрудың мерзімі он жұмыс күнінен аспауы қажет, яғни партисипативтік рәсім тәртібіндегі дау он жұмыс күні ішінде реттелуі тиіс.

ҚР АПК-нің 182-бабы 1-тармақшасына сәйкес, іс жүргізуінде іс жатқан судья дауды партисипативтік рәсім тәртібімен реттеу туралы келісімнің мазмұнын тексереді және осы кодекстің 177-бабына сәйкес оны бекіту және іс бойынша іс жүргізуді тоқтату туралы ұйғарым шығарады. Дауды партисипативтік рәсім тәртібімен реттеу туралы келісім және оны бекіту туралы ұйғарым мынна екі талапқа сай келуі керек: татуласу келісімінің нысаны мен мазмұны және соттың татуласу келісін бекіту талаптарына сәйкес келуге тиіс:

Бірінші талап қатарына: келісімі жазбаша нысанда жасалады және оған тараптар немесе олардың өкілдері оларда сенімхатта арнайы көзделген партисипативтік келісін жасауға өкілеттіктері болған кезде қол қояды; келісімі оларды орындау мерзімі мен тәртібі көрсетіле отырып, тараптар келіскен шарттарды қамтуға тиіс; келісімді кейінге қалдыру шартымен жасауға жол берілмейді; келісінде кейінге қалдыру немесе ұзарту мерзімдері көрсетіле отырып, жауапкердің міндеттемелерді орындауын кейінге қалдыру немесе ұзарту, талап ету құқығын басқаға беру, борышты толық немесе ішінара кешіру не мойындау, сот шығыстарын бөлу, партисипативтік келісін мәжбүрлеп орындау туралы шарттар және заңға қайшы келмейтін өзге де шарттар қамтылуы мүмкін. Егер партисипативтік келісінде сот шығыстарын бөлу туралы шарт болмаса, олар өзара өтелді деп есептеледі; келісім, келісімді жасасқан тұлғалардың санынан бір дана артық жасалады және оған қол қойылады. Партисипативтік келісін бекіткен сот осы даналардың біреуін іс материалдарына қоса тіркейді.

Ал екінші талап қатарына: сот тараптардың партисипативтік келісін бекітуі туралы өтінішхатын сот отырысында қарайды. Іске қатысатын адамдар сот отырысының өтетін уақыты мен орны туралы хабарландырылады. Сот отырысының уақыты мен орны туралы тиісті түрде хабарландырылған тараптар сот отырысына келмеген және өтінішхатты олардың қатысуынсыз қарау туралы арыз болмаған

жағдайда, сот партисипативтік келісімін бекіту туралы өтінішхатты қарамайды; сот партисипативтік келісімін жасаудың құқықтық салдарын ол бекітілгенге дейін тараптарға түсіндіреді; сот қарау нәтижелері бойынша партисипативтік келісімін бекіту және іс бойынша іс жүргізуді тоқтату не партисипативтік келісімін бекітуден бас тарту туралы ұйғарым шығарады; егер партисипативтік келісімі заңға қайшы келсе немесе басқа да тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін бұзса, сот оны бекітпейді. Сот партисипативтік келісімін бекітуден бас тартқан жағдайда бұл туралы ұйғарым шығарады, ол шағым жасауға және наразылық білдіруге жатпайды. Ұйғарыммен келіспеу туралы уәждер апелляциялық шағымда көрсетілуі мүмкін; сот актісін орындау сатысында жасалған партисипативтік келісімі сот актісі орындалатын жердегі бірінші сатыдағы соттың немесе көрсетілген сот актісін қабылдаған соттың бекітуіне ұсынылады; татуласу келісімін бекіту туралы ұйғарымға апелляциялық сатыдағы сотқа шағым жасалуы және наразылық білдірілуі мүмкін. Сонымен қатар, прокурорға ҚР АПК-нің 54-бабы 5-тармақшасына сәйкес, дауды партисипативтік рәсім тәртібімен реттеу туралы келісім жасау құқығы берілмей, ерекше аталып өткен.

Партисипативтік рәсімде келіссөздер мына жағдайларда аяқталад:

- 1) дауды реттеу туралы келісімге қол қою – осындай келісімге қол қойылған күннен бастап;
- 2) партисипативтік рәсімдегі келіссөздер жолымен дауды шешу мүмкін еместігі жағдайын адвокат бекіткенде;
- 3) келіссөздер жолымен дауды шешу мүмкін еместігімен байланысты тараптың партисипативтік рәсімінен жазбаша бас тартуы – істі мәне бойынша тыңдау күнін белгілеу туралы арызбен сотқа жүгінген күннен бастап;
- 4) партисипативтік рәсімді жалғастырудан тараптардың бірінің жазбаша бас тартуы – басқа тарапқа тараптың адвокатымен жазбаша бас тарту жіберілген күннен бастап;
- 5) партисипативтік рәсімді жүргізу мерзімі өткен болса.

Партисипативтік рәсім шегіндегі келіссөз тараптарымен қол жеткізілген дауды реттеу туралы келісім жазбаша нысанда жасалады, тараптармен қол қойылады және азаматтық сот өндірісі шегінде сотпен бекітіледі. Келісім партисипативтік рәсім тараптары туралы мағұлматты, даудың пәнін, келіссөзге қатысушы адвокат(адвокаттар) туралы, сонымен қатар тараптармен келісілген келісімнің талаптары, тәсілі және орындау мерзімі, оны орындау не орындауға жатпаудың салдары туралы қамтылуы керек. Дауды реттеу туралы келісім, осы келісімде қарастырылған мерзім және тәртіпте партисипативтік рәсімнің тараптарымен ерікті орындалуға жатады.

Егер партисипативтік рәсім шегінде жасалған келісім сотпен бекітілсе, онда ол азаматтық-процестік кодексте қаралған тәртіпте сотқа бағытталған мүдделі тұлғаның арызы бойынша мәжбүрлеп орындатуға жатады.

Сотта азаматтық істі қарағанға дейін жасалған партисипативтік рәсімнің шегіндегі дауды реттеу туралы келісім тараптың азаматтық құқығы мен міндеттернің бекітілуіне, өзгеруіне және тоқтауына бағытталған келісім ретінде көрінеді. Партисипативтік келіссөздегі тарап осындай келісімді орындауға не орындауға жатпаған жағдайда, келісімді бұзғаны үшін заңмен қарастырылған тәртіпте жауапкершілік тартылады.

Азаматтық процес барысында партисипативтік рәсімді жүргізу кезінде тараптармен қол жеткізілген дауды реттеу туралы келісім, азаматтық іс өндірісіндегі сотқа кешіктірілмей жіберіледі. Партисипативтік рәсім шегінде тараптармен қол жеткізілген азаматтық сот өндірісі тәртібінде дауды реттеу келісімі оны бекіткен соттың ұйғарымы заңды күшіне енген күні күшіне ие болады. Соттан тыс

партисипативтік рәсім шегінде тараптармен қол жеткізілген дауды реттеу туралы келісім тараптармен оған қол қойылған күні күшіне енеді.

Жалпы талдау жүргізуді толыққанды аяқтау үшін статистикалық мәліметтер тірегі қажет. Алайда республикалық жалпы орталықтандырылған жинақталған дерекқорларда партисипативтік рәсім тәртібінде қаралған істер жөнінде ақпараттар жоқ. Аталған мәліметтерді жекелеген аумақтық бөлім негізінде жарияланған мақалалардан алуға болады. Сондай статистикалық ақпараттарға сүйенсек, 2017 жылдың бірінші жарты жылдығында Астана қаласы бойынша 1617 іс медиация және партисипативтік рәсім тәртібімен татуластыру арқылы қарастырылған/2/. Алайда бұл қайнаркөзде нақты қанша іс партисипативтік рәсім тәртібімен тоқтатылғаны көрсетілмеген. Орал қаласындағы МАЭС тараптардың дауды адвокаттары арқылы партисипативтік рәсім тәртібімен шешуге келісімімен іс жүргізуді тоқтатқан. Сондай-ақ, нәтиже ретінде облыстық сот пен адвокаттар алқасының арасында өзара ықпалдастық туралы Меморандум көрініс береді/3/. 2017 жылы қыркүйекте Павлодар облысында осы жылдың басынан бері әртүрлі санаттағы азаматтық істер бойынша барлығы 13 партисипативтік келісім жасалғаны жарияланған/4/. Дәл осы мерзімге Қостанай облысында дауды партисипативтік рәсім тәртібімен шешу туралы 17 келісім/5/, ал 2016 жылдың қорытындысында әр түрлі санаттағы істер бойынша ата-аналардың арасындағы дауларды реттеу барысында облыстық ювеналдық сотта қаралған 54 іс тоқтатылып, оның ішінде 2 партисипативтік рәсім тәртібімен келісім жасалған/6/.

Келтірілген статистикадан көретініміз партисипативтік рәсім тәртібі арқылы дауларды реттеу үлкен қолдау тауып жатқанына қарамастан салыстырмалы түрде басқа татуластыру рәсімдеріне қарағанда жоғарғы көрсеткіштерге ие емес. Бұлай болу себебінің біршама өзіндік себептері бар. Біріншіден, орын алып жатқан партисипативтік келісімдердің статистикалық ақпараттары толық болмағандықтан нақты айту қиын. Екіншіден, мұндай келісімдердің өзіндік ерекшеліктерін де ескерген жөн. Оларға келесілерді жатқызамыз: дауды реттеуге тек қана адвокаттың қатысуы; қолданудың тар аясы – жария-құқық және үшінші тұлғалардың мүддесін қозғайтын даулар партисипативтік рәсім тәртібімен реттеле алмайды; егер тараптар партисипативтік рәсім тәртібінде келісімге қол жеткізе алмаса немесе сот дауды реттеу бойынша келісім шарттарын мақұлдаса іс бойынша қарау жалпы тәртіпте жүргізіледі.

Дауды реттеуге тек адвокаттың қатысуы бойынша А.А. Асылбекова келіс пікірді айтады: «...азаматтық іс бойынша тараптар партисипативтік рәсімдеу тәртібімен көп жағдайда келісімге келе береді деп ойламаймын. Себебі адвокаттың қатысуымен қаралғандықтан біз білетініміздей адвокатқа да белгілі жұмысы үшін еңбекақысы төленуі қажет. Ал қазіргі таңда біздің елімізде дағдарыс кезінде бұл өзекті мәселе болып тұр деп ойлаймын. Сонымен, кәсіпкерлік қызметпен айналысатын немесе заңды тұлғалар арасында ондай сұрақтар туындамауы мүмкін. Бұл жай қарапайым жеке тұлғалар арасында мәселе болып қалады»/14/. Бұл статистикалық ақпараттардың аздығының тағы бір әрі негізгі себебі ретінде түсіндірілуі мүмкін.

Аталған еңбегінде автор келесі ұсынысты келтірген: «тараптардың арасындағы партисипативтік рәсім тәртібімен реттеу туралы келісімнің жалпы құқықтық жағдайы, талаптары, процессуалдық құқықтары мен міндеттері және оның жүргізу тәртібі туралы арнайы заң қажеттігі болашақта туындайды. Себебі партисипативтік рәсім тәртібімен реттеу туралы келісім тәжірибеде толығымен жүзеге асыру үшін оны реттейтін арнайы заң қабылдау керек»/7/. Дегенмен, ҚР АПК баптарын саралай отырып, көп жағдайда партисипативтік рәсім тәртібінің басқа рәсім тәртіптерін, әсіресе, медиацияның тәртібін қайталайтындығына көз жеткіздік. Бұл өз кезегінде ҚР заңнамасына тағы бір ұқсас заңның қажеттілігін сұрақ астына қалдырады.

Қорыта келе, тақырыпты талдау барысында партисипативтік рәсімдердің ҚР АПК бойынша 17-тарауындағы 181-182 баптарына толық түсіндірме жасау үшін жалпы ҚР АПК-дегі барлық қатысты баптарды талдау қажеттігі туды. Себебі партисипативтік рәсім тәртібіне арналған баптар сілтемелік сипатқа ие. Сонымен бірге ҚР басқа заңдары мен кодекстеріне, ғылыми мақалаларға және статистикаға сараптаулар да жасалды.

Әдебиеттер тізімі:

1. Alexander N. Global trends in mediation. – 2d ed., Kluwer Law International, 2006. – 340 p.
2. Суд г.Астаны подвел итоги отправления правосудия за первое полугодие текущего года <http://sud.gov.kz/rus/news/sud-gastany-podvel-itogi-otpravleniya-pravosudiya-za-pervoe-polugodie-tekushchego-goda>
3. В Уральске стороны пришли к соглашению в порядке партисипативной процедуры <http://sud.gov.kz/rus/news/v-uralske-storony-prishli-k-soglasheniyu-v-poryadke-partisipativnoy-procedury>
4. В Павлодарском областном суде спор о разделе имущества между супругами урегулирован утверждением партисипативного соглашения <http://sud.gov.kz/rus/news/v-pavlodarskom-oblastnom-sude-spor-o-razdele-imushchestva-mezhdu-suprugami-uregulirovan>
5. В Костанайской области суд урегулировал спор между супругами о разделе общего имущества в порядке партисипативной процедуры <http://sud.gov.kz/rus/news/v-kostanayskoj-oblasti-sud-ureguliroval-spor-mezhdu-suprugami-o-razdele-obshchego-imushchestva>
6. В Костане спор родителей о порядке общения с 2-летним ребенком урегулирован в порядке партисипативной процедуры <http://sud.gov.kz/rus/news/v-kostanae-spor-roditeley-o-poryadke-obshcheniya-s-2-letnim-rebenkom-uregulirovan-v-poryadke>
7. Асылбекова А. А. Тараптардың арасында туындаған дауларды партисипативтік рәсімдер тәртібімен реттеудің ерекшеліктері// Право и государство. 2016. № 1(70). С. 65-68.

Резюме

Как установлено в лучших практиках во всем мире, процедуры примирения сторон широко используются, так же как и защита. Более того, эти процедуры не противоречат правительственному правосудию и не нарушают конституционное право граждан защищаться судами. С помощью примирения стороны могут договориться о конфликте взаимовыгодным образом, это позволит повысить репутацию и сохранить коллегиальные отношения. Одним из нововведений является партисипативная процедура в разрешении конфликтов. В статье полностью описывается партисипативная процедура на основе кодекса.

Summary

As found in best worldwide practice procedures of reconciliation as well as defense are widely used. Moreover these procedures don't contradict to governmental justice and don't violate the constitutional right of citizens to be defended by courts. With the help of reconciliation parties can negotiate the conflict in a mutually beneficial way, this will allow to enhance reputation and save collegial relationship. One of innovations is participative procedure in resolving conflict reconciliation. The article fully describes participative procedure based on code.

**Kazyzhanov M.R. ,
al-Farabi Kazakh National
University, master degree student,
Department of «Customs, Financial and Environmental» Law
Scientific director:
Kuanaliyeva Guldana Amangeldiyevna,
Doctor of Law,
Associate Professor of
«Customs, Financial and Environmental»
Department in Al-Farabi
Kazakh National University**

SOME PROBLEMS OF FINANCIAL LAW

Financial Law is a part of the system of the rights of the Republic of Kazakhstan. The phrase «Financial Law» assumes its conditionality the term «Finance». The concept «Finance» is among the widespread, generalizing economic categories characterizing processes of the monetary nature and monetary the relation in the country. Finance is monetary relations which are generated by the fact of existence of the state. And money as signs of an exchange appeared long before emergence of the state and is an indispensable condition of existence of finance. Finance - one of economic categories which development is connected with the commodity-money relations and existence of the state using this category for performance of the tasks. Finance as the economic category represents set of the economic monetary relations on formation, distribution and use of funds of funds of the state, its territorial divisions , and also enterprises, organizations and establishments necessary for ensuring expanded reproduction and social needs.

Keywords: finance, financial, fiscal policy, financial system, budget, budget system, etc.

To date, financial law of the Republic of Kazakhstan is one of the few disciplines that study the economic and legal category in the relationship, so in the present conditions of accelerated development of market relations, it has a huge potential for development.

Finance Law of the Republic of Kazakhstan - one of the branches of the law, undergoing rapid development stage today. Change in fiscal relations, creating a system of state budget funds, the emergence of new types of government debt, the formation of a fundamentally new tax and budget system, constant innovation in the field of currency legislation requires science to rethink many fundamental transformation of the structure of categories and former financial and legal institutions.

As rightly said President of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev: «We are moving to a clear formula: first - the economy, then - politics. Each stage of political reforms linked to the level of economic development. Therefore, we have been consistently following the path of political liberalization is the only way to modernize the country and make it competitive» [1, page 4].

Financial policy - set of purposeful intentions and activities undertaken by the state in the field of finance to carry out their functions and tasks. Financial policy is an integral part of economic policy. Financial policy is implemented in real economic life through the financial mechanism. The latter is a system of types, forms and methods of organization, planning and financial management. Through the financial mechanism managed financial relationships to form and use of trust funds in cash and cash savings for the implementation

---

of state programs for economic and social development at different levels and spheres of economic reality.

Main part. The financial policy of the state is divided into financial strategy and financial tactics. The first is a course designed for the long term and provides a solution to large-scale problems of the economy and social development. The financial strategy is being developed by the state in relation to major historical stages of development of society. Financial strategy specifies strategic vision, focusing on solving urgent problems, overcome the distortions and deviations in the finance and economy of the country, region, sector.

Therefore a problem of financial policy in the conditions of Kazakhstan is development of measures and their embodiment via the financial mechanism on transfer of economy to a trajectory of economic growth, stabilization of economic life on the basis of further restructuring of national economy, to development of business activity, reforming of property with optimization of a share of the state part, to expansion and activization of foreign economic activity, financing of social programs. The mechanism of integration of economy of the republic into the world economy is fulfilled. Thus the financial policy and the mechanism have to provide social protection of the population in process of entry into the market relations from inflation, unemployment, loss of the income. The tasks solved by financial policy:

1) providing conditions for creating the most possible amount of financial resources based on the characteristics of each particular stage of development of the country;

2) the rational allocation and use of financial resources between the spheres of social production sectors of the national economy, the direction of resources for specific purposes;

3) development of the financial mechanism for the implementation of the identified areas of economic development, its continuous improvement.

Despite the diversity of financial mechanisms in Kazakhstan expressed their content in a consistent implementation of such stages:

1) the development of evidence-based concept of development finance in the country on the basis of the economic laws, the study of the economy, the prospects for socio-economic development of society;

2) formulation of strategic and tactical measures of financial policy based on the relevant goals and objectives of economic policy;

3) the practical implementation of the planned actions through the financial mechanism with its reconstruction or correction depending on the radical economic reforms.

Financial policy is closely linked to the financial activities of the state. «The financial activities of the state is the State acting as a whole or its authorized but that bodies to create the money the country's infrastructure and to ensure its proper functioning, as well as the formation, distribution and organization of public purse» [2, page 19].

Now the financial system of Kazakhstan is in comparison with other CIS countries which are the most reformed and developed. Successfully the system of collective guaranteeing (insurance) of deposits of natural persons functions. Systems of mortgage lending and bill refinancing develop. Active work on development of post and savings system is conducted, implementation of the program of transition of banks of the second level to the international standards of activity comes to the end.

Monetary - the credit policy of Kazakhstan is aimed at approach to the international standards and liberalization of the currency mode. The great value is attached to reforming of system of state regulation of the financial market. In the field of development of the banking sector it is necessary to speed up work on introduction in banks of control systems of risks and to improvement of methods of the current supervision, including the consolidated supervision.

At present, the National Bank of Kazakhstan prepared conceptual development of the financial sector of the Republic of Kazakhstan, which determines the main activities of financial market participants to meet EU standards from January 1, 2007. As part of this concept is supposed to prepare the transition to the principles of inflation targeting; further liberalization of the foreign exchange regime; establishment of an independent single regulatory body to oversee the financial markets; improvement of methods of ongoing supervision and implementation of corporate governance and risk management in banks, insurance companies, pension funds; the creation of a credit bureau; development of insurance market infrastructure and revitalization of its professional participants (insurance brokers, actuaries and authorized auditors); improving the system of compulsory collective guaranteeing (insurance) of individuals in accordance with international standards; implementation of the National interbank system of payment cards; development of systems of mortgage lending and housing savings; further improving the legal framework regulating the activities of accumulative pension funds.

The introduction of the Tax Code in 2002 was an important step in the development of Kazakhstan's tax legislation, which enhance the framework of the tax system, formed in previous years, while increasing the effectiveness of legal mechanisms in the tax area. Also enacted the Customs Code of the Republic of Kazakhstan, bringing together and organize the legal rules governing social relations in the field of customs, making the most of international standards to simplify and at the same time improve the efficiency of customs procedures.

Along with the positive results of the current Tax Code remains the problem of improving the tax system in order to create the conditions for economic growth and improve the investment climate. The provision of the current tax law does not fully support the conclusion of the informal circulation of individuals' income, creating optimal conditions for investment in reproduction and renewal of fixed assets. There are no effective mechanisms to stimulate innovation, which to some extent affects the development of high-tech industries. The aim pursued in the country of tax policy is to further encourage investment in the economy, stimulating innovation activity, an increase in disposable income for the growth of effective demand.

Ways to solve the fiscal policy: the establishment of a regressive scale of social tax rates and a more liberal scale of rates for individual income tax; reduction in the rate of value added tax; create economic conditions to stimulate research and innovation, including the development of industries with high added value; improving the depreciation policy, in order to encourage investment growth; improvement of taxation of petroleum operations; development processes automation of tax administration; improving the methodology and standards of administration of special tax regimes in order to create conditions for development of small businesses and farmers. The measures envisaged to improve the tax system will help reduce the actual level of taxation, which stimulates further increase in the rate of economic growth.

The increase in the income of the state budget will occur due to expansion of taxable base thanks to creating favorable conditions for business development, to reduction of an illegal shadow turn. Transition to the principles of medium-term budget planning is carried out. The passports of the budgetary programs entered since 2002 provide transparency of an expenditure of budget money and efficiency of carrying out on them the budgetary control. The republican budgetary commission functions on a constant basis that allows considering offers on formation and specification of the republican budget at the better level.

Improving the system of intergovernmental relations was aimed at balancing the interests of the center and regions, increasing the interest of lower levels of government in the economic development of regions and ensuring the stability of local revenues. However, there is the lack of stability in the medium term in the system of intergovernmental relations

---

and the statutory allocation of revenue and expenditure responsibilities between the provincial and district budgets.

The aim of fiscal policy is to maintain costs at a level which will be provided by the full implementation of government functions, improve the efficiency of public spending, to help maintain stable economic growth and welfare of the population [3, page 107].

In 2003, the methodology was developed to assess the effectiveness of budget programs. Further work will continue to align rules of laws and regulations of the Budget Code and implemented the development of regulations aimed at the implementation of the Budget Code. Continue implementation of a standard method of planning budget expenditures, further implementation of the budget programming methods.

At the present stage of development of the budget law of the Republic of Kazakhstan, there are three aspects of the budget:

1. Material form of education and spending to ensure the functions of government departments.

The budget is the main fund resources of the state - a centralized fund. This centralization is necessary for the realization of common needs, spending money for various needs.

2. Economic budget is a set of economic and financial relations arising from the formation, distribution and use of funds.

3. The legal aspect of the budget - a legal category, which is evident in his official manifestation. Budget becomes the budget after its approval. Budget - this is the main financial plan document on education, distribution and use of funds for general needs, funds of funds needed to implement the tasks relevant territory.

The budgetary system depends on the structure of the state. In the Republic of Kazakhstan system two-level: the first level - the republican budget; the second level - local budgets. The budgetary code of the Republic of Kazakhstan fixes in article 6: «In the Republic of Kazakhstan budgets of the following levels are claimed, executed and are independent: republican budget; regional budget, city budgets of republican value, capital; budget of the area (city of regional value). The regional budget, city budgets of republican value, the capital, the budget of the area (the city of regional value) belongs to local budgets» [4].

Conclusion. For the implementation of the reorientation of the economy requires large investments, so important issues are finding sources of structural reforms, the definition of the relationship between the means of the state in the form of budget allocations and own funds of enterprises.

The state budget as the instrument of management of economy makes the integrated impact on a social production as the financial document, as the economic lever; and as incentive. The state budget is the central link of a financial system. Different types of the income, expenses and the state loans find interrelation in it. The revenues contain a list of the arriving means, and account - unite all types of the made loans. The state budget is the instrument of implementation of a state policy and the main source of money for implementation of the planned programs. Formation of revenues has now many problems therefore the frequent updating of the tax law aggravating position of enterprises negatively influence production process, so, a condition of the state budget. Important question by drawing up the state budget are the directions of an expenditure of budgetary funds connected with carrying out the financial and budgetary policy.

At the present stage financial system of the Republic of Kazakhstan includes next parts:

- 1) the budgetary system consisting of the state and local budgets;
- 2) off-budget trust state funds;
- 3) finance of the state enterprises and public institutions;

-
- 4) finance of the state insurance companies;
  - 5) finance of the state banks.

In a financial system of the Republic of Kazakhstan the special place is taken by the budgetary system. By its use of monetary funds in the form of republican and local budgets are formed. Such monetary funds are necessary for implementation of nation-wide or territorial social and economic plans and programs, ensuring defense and safety of the country. Means of the budgetary system are formed generally at the expense of taxes and other obligatory payments of legal entities and individuals. Off-budget trust state funds are created by the appropriate representative or executive bodies of the government and local government. Their funds have to be allocated for definite purposes according to the mission. Such social funds as the Pension fund, the Social insurance fund, Funds of obligatory medical insurance created in pursuance of requirements of the legislation treat them, in particular. In general off-budget funds are urged to increase financial resources of the state and to provide their most effective and expedient use. Finance of the enterprises, organizations, establishments as the isolated monetary funds which are at the disposal of appropriate subjects (the enterprises, the ministries, etc.) are used by them for performance of the functions and tasks. For modern conditions the variety of forms of ownership on the basis of which finance of the enterprises, the organizations and institutions functions is characteristic. This link of a financial system is subdivided into finance of commercial and non-profit organizations.

Property and personal insurance provides formation of the insurance monetary funds directed on compensation of the material damage caused to natural and legal entities by natural disasters, accidents and different other adverse events. Means of such funds are formed generally at the expense of contributions of the legal entities who entered the relations on insurance. However the legislation provides insurance cases at the expense of means of the state budget (the military personnel, public servants, employees of the State Tax Administration, etc.). The most important link of a financial system of the state is the banking system of the Republic of Kazakhstan. The banking system represents set of different types of the interconnected banks and other credit institutions operating within the uniform financial and credit mechanism. At the first level there is the Central bank, at the second level the State banks, a network of commercial banks and other credit and accounting establishments. A banking system in general, and also all its elements separately are active participants, subjects of financial legal relationship. The bank credit - it the relations on granting money by banks to natural and legal entities for production, social and other needs on the basis of the contract, in temporary use on the terms of onerousness (availability at a price), urgency and material security of a debt. Thus banks use as credit resources mainly temporarily available funds of legal entities and individuals which are stored on the accounts opened at them, in certain cases - the budgetary and other resources.

Division of finance on private and state is the cornerstone of formation of a financial system of the country. Thus it is necessary to distinguish a financial system of the country in general and a financial system actually of the state.

Private finance includes the following main institutes:

- 1) finance of the organizations (commercial and noncommercial);
- 2) finance of insurance companies;
- 3) finance of banks;
- 4) finance non-state special funds (for example, non-state pension funds).

Public finances include the following financial and economic institutes:

- 1) budgetary system;
- 2) off-budget trust funds;
- 3) finance of the state insurance (if such insurance exists in this country);

---

4) finance of the state banks (if such banks exist);

5) finance of the state enterprises and establishments, and also centers of economic systems (state bodies). The institutes which are a part of private and public finances in the set form a financial system of the country in general, and the institutes which are a part of public finances - a financial system actually of the state. The financial system of the state can be considered in three aspects: in material, in economic and in the organizational. «In material sense the financial system of the state represents set monetary (centralized and decentralized) funds: the centralized nation-wide fund of financial resources; the monetary fund centralized on the scale of administrative-territorial education; the decentralized monetary funds of the state enterprises and public institutions» [5, page 11]. In economic aspect the financial system of the state represents set of financial institutions (links), each of which reflects a certain fund of the state money. Organizational value of a financial system of the state represents set of the financial institutions of the state providing the movement of the financial relations.

References:

1. Strategy «Kazakhstan - 2050»: new political course held state. Message of the President of the Republic of Kazakhstan - Leader of the Nation Nursultan Nazarbayev to people of Kazakhstan - Almaty: YURIST, 2013 - 48 p.
2. A.I. Khudyakov. Financial law of the Republic of Kazakhstan. A common part. - Almaty, «BASPA» - 2001 272 p.
3. Financial law. Textbook. Managing editor N.I.Himicheva - M.: Publishing house - BEK, 1996. - 525 p.
4. Budget Code of the Republic of Kazakhstan on December 4, 2008 № 95-IV //online.zakon.kz.
5. Naymanbaeva S.S. Financial Law: Textbook (General and Special Parts). - Astana: DANEKER, 2005. - P.11.

Түйіндеме

Қазақстан Республикасының құқық жүйесіне, құқық салаларының бірі ретінде қаржылық құқық жатады. "Қаржылық құқық" деген сөз тіркесі "қаржылар" деген терминмен негізделеді. "Қаржы" ұғымы кең таралған экономикалық санат ретінде, ақша табиғатының процесін және елдегі ақша қатынасын сипаттайды. Қаржылар - мемлекеттің өмір сүруімен туындайтын ақша қатынастары болып табылады. Ақша болса, айырбас құралы ретінде мемлекеттен бұрын пайда болған және қаржылардың өмір сүруінің негізі болып табылады. Қаржылар - экономикалық санат ретінде тауар ақша қатынастарымен тығыз байланысты және мемлекеттің өз міндеттерін жүзеге асырудағы санат болып табылады.

Қаржылар экономикалық санат ретінде, мемлекеттің және оның аумақтық құрылымдарының, сондай-ақ кәсіпорындар, ұйымдар және мекемелердің тиісті кеңейтілген қайта өндірулерді және әлеуметтік қажеттіліктерге қатысты ақша қаражаттары қорларын қалыптастыру, бөлу және пайдалану бойынша экономикалық ақша қатынастарының жиынтығы болып табылады.

Резюме

В систему права Республики Казахстан в качестве одной из ее отраслей входит финансовое право. Словосочетание «финансовое право» предполагает его обусловленность термином «финансы». Понятие «финансы» относится к числу широко распространенных, обобщающих экономических категорий, характеризующих процессы денежной природы и денежных отношении в стране. Финансы - это денежные отношения, которые порождены самим фактом наличия государства. А деньги как знаки обмена

появились задолго до возникновения государства и являются обязательным условием существования финансов. Финансы — одна из экономических категорий, развитие которой связано с товарно-денежными отношениями и существованием государства, использующего эту категорию для выполнения своих задач.

Финансы как экономическая категория представляет собой совокупность экономических денежных отношений по формированию, распределению и использованию фондов денежных средств государства, его территориальных подразделений, а также предприятий, организаций и учреждений, необходимых для обеспечения расширенного воспроизводства и социальных нужд.

УДК 341.123

Калиева Д.Ш.
магистрант ЕЮА
им. Д.А.Кунаева.
Научный руководитель:
К.Ю.Н., доцент
Әбділда Д.Ә.

РЕСПУБЛИКА КАЗАХСТАН – ЧЛЕН ОРГАНИЗАЦИИ ОБЪЕДИНЕННЫХ НАЦИЙ

Казахстан с первых дней обретения суверенитета четко и ясно обозначил свой курс на то, чтобы стать полноправным членом международного сообщества наций. В принятом 16 декабря 1991 года Конституционном Законе «О государственной независимости Республики Казахстан» это было обозначено следующим образом: «Республика Казахстан является субъектом международного права, обменивается дипломатическими и консульскими представительствами, может входить в международные организации, системы коллективной безопасности и участвовать в их деятельности». Серьезность своих намерений Казахстан подтвердил следующим практическим шагом, направив специального представителя в ООН, поставив перед ним задачу подготовки вступления Казахстана в ряды самой важной и представительной международной организации.

Ключевые слова: ООН, Казахстан, дипломатия, внешняя политика, Генеральная Ассамблея, Совет Безопасности, Генеральный секретарь, специализированные учреждения, сессия.

2 марта 1992 г. Республике Казахстан стала полноправным членом ООН. Данное знаменательное событие в истории дипломатии и внешней политики страны произошло на 46-й сессии Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций. В результате принятия резолюции 46/224 Республика Казахстан была единогласно принята в члены ООН.

Президент Н.Назарбаев с первых шагов Казахстана на международной арене подчеркнул приоритетность взаимодействия с ООН. Безусловное выполнение взятых на себя международных обязательств снискало нашей стране репутацию ответственного партнера. Первым форумом, в котором казахстанская делегация приняла участие в качестве полноправного члена ООН, стала 47-я сессия Генеральной

Ассамблеи ООН, проходившая осенью 1992 года. На этой сессии Президент Казахстана Н. Назарбаев выступил с речью, в которой были обозначены ключевые принципы и направления внешней политики РК, а также планы республики по вступлению на международную арену в качестве независимого и суверенного игрока. Данное выступление можно по праву назвать историческим событием казахстанской внешней политики. В нем Глава государства подчеркнул готовность Казахстана разделять с другими членами международного сообщества ответственность за достижение целей развития, укрепление режима нераспространения оружия массового поражения, соблюдения прав человека, выработку эффективных мер противодействия современным вызовам и угрозам стабильности и безопасности. Следует отметить, что в ходе данного выступления международному сообществу была представлена одна из первых казахстанских инициатив, которая касалась создания специального форума – Совещания по мерам доверия и взаимодействию в Азии. Таким образом, Казахстан начал активную деятельность на мировой арене – в качестве актора, способного влиять на формирование на азиатском континенте принципиально новой системы коллективной безопасности, основанной на диалоге и взаимопонимании в решении актуальных международных проблем [1].

За прошедшее с 1992 г. время Казахстан сумел не только успешно интегрироваться в международное сообщество государств, но и занять в нем заметное место. Участие Казахстана в работе системы ООН является одним из главных направлений казахстанской многосторонней дипломатии, способствует укреплению суверенитета и независимости нашей страны, создает благоприятные международные условия для осуществления дальнейших преобразований в социально-политической, экономической и других сферах общественной жизни [2]. Руководство нашего государства, поддерживая деятельность действующего Генерального Секретаря ООН Антонио Гутерреша, направленную на всестороннее укрепление роли ООН в важных областях международного сотрудничества, всемерно содействует укреплению взаимодействия РК с этой авторитетнейшей международной организацией, ее специализированными учреждениями, фондами и программами. В целях консолидации усилий по борьбе с международным терроризмом в январе 2005 года Республика Казахстан провела выездное заседание Контртеррористического комитета Совета Безопасности ООН. Признанием конструктивной роли Казахстана в деятельности ООН стало избрание нашей страны в один из главных ее органов - экономический и социальный Совет. 2 ноября 2006 года на пленарном заседании Генеральной Ассамблеи Казахстан получил поддержку 187 из 192 государств-членов ООН и стал первым государством Центральной Азии, избранным в число 54 государств-членов ЭКОСОС. Казахстан представлял в этой структуре Азиатский регион. Членство в ЭКОСОС основано на признании практического вклада Казахстана в укрепление международной безопасности и режим нераспространения оружия массового уничтожения, развитие диалога цивилизаций, успешной реализации целей тысячелетия.

Важной вехой в развитии сотрудничества между РК и ООН стал официальный визит Генерального Секретаря ООН в Казахстан 17-18 октября 2002г., закрепивший результаты десятилетнего сотрудничества между Казахстаном и ООН, а также обозначивший новые перспективы взаимодействия.

Участие Президента РК Н.А. Назарбаева в работе 62-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН (24-26 сентября 2007г., Нью-Йорк) вновь подтвердило ту важность, которую наша страна придает динамичному и конструктивному развитию сотрудничества с этой универсальной международной организацией.

В ходе визита состоялось выступление Главы государства на общих дебатах, в

котором была четко выражена позиция Казахстана по актуальным проблемам международной безопасности, развития и роли ООН в их решении. Состоялась встреча Президента РК с Генеральным секретарем ООН Пан Ги Муном, на которой были обсуждены вопросы сотрудничества в различных областях совместной деятельности. Одним из главных итогов визита стало подписание Президентом РК Н.Назарбаевым факультативных протоколов к Международному пакту о политических и гражданских правах и Конвенции ООН против пыток и других бесчеловечных способов обращения.

Со времени вступления в Организацию Объединенных Наций Казахстан активно участвовал в ее главных мероприятиях, таких как Саммит тысячелетия ООН 2000 года, в ходе которой были приняты Декларация тысячелетия и Цели развития тысячелетия, Саммит 2005 года, по итогам которого были утверждены основные направления реформы Организации, а также в других крупных форумах и конференциях, таких как Йоханнесбургский саммит ООН по устойчивому развитию, Монтеррейская конференция в области финансирования развития, Специальная сессия ГА ООН по положению детей, Специальная сессия ГА ООН по борьбе против ВИЧ/СПИДа. Конструктивная роль нашей страны в решении актуальных проблем современного развития была выражена в инициативах Правительства РК о проведении таких крупных международных форумов, как первая глобальная Конференция ООН для стран, не имеющих выхода к морю (Алматы, август 2003г.) и 63-я сессия Экономической и Социальной Комиссии ООН для Азии и Тихого океана (ЭСКАТО) (Алматы, май 2007г.). По итогам проведенных форумов были приняты Алматинская программа действий по решению проблем внутриконтинентальных стран в их взаимоотношениях со своими транзитными соседями, а также Алматинская декларация ЭСКАТО.

Казахстан внес значительный вклад в продвижении вопроса здравоохранения в глобальной повестке дня, проведя Международную конференцию, посвященную 30-летию Алма-Атинской Декларации по первичной медико-санитарной помощи (15-16 октября 2008г., Алматы). В ней приняли участие Генеральный директор Всемирной Организации Здравоохранения Маргарет Чен и Исполнительный директор Детского Фонда ООН Анн Венеман.

Признавая главенствующую роль ООН в решении важнейших вопросов современного мира, Казахстан не может быть сторонним наблюдателем происходящих в этой организации процессов. Казахстан за шестнадцать лет своей независимости внес огромный вклад в поддержание международного мира и безопасности. Отказ от ядерного оружия, создание мер доверия в Азии, укрепление интеграционных процессов на пространстве Евразии, поощрение диалога цивилизаций и религий – вот далеко не полный перечень шагов предпринятых нашим государством в соответствии с целями и принципами Устава ООН. Казахстан заслужил широкое признание в ООН, как государство, имеющее взвешенный и конструктивный подход к решению мировых проблем.

На основе безусловного соблюдения Устава ООН, Казахстан преисполнен решимости прилагать дальнейшие усилия, направленные на укрепление Организации и создание при центральной роли ООН всеобъемлющей системы безопасности.

Казахстан всецело поддерживает миротворческую деятельность и усилия ООН по укреплению своего миротворческого потенциала и положительно оценивает принимаемые меры по дальнейшему расширению мандата системы резервных соглашений ООН. Свидетельством активного участия Казахстана в этой деятельности является создание Казахстанского миротворческого батальона (Казбат) и его преобразование в Казахстанскую миротворческую бригаду «Казбриг», которую в дальнейшем планируется использовать в миротворческих операциях под эгидой ООН.

Результатом такого сотрудничества явилась эффективная деятельность казахстанского контингента в Ираке, усилиями которого было обезврежено более 4 миллионов единиц боеприпасов. Наши врачи вместе с иностранными коллегами спасли жизни более 500 иракских граждан [2].

Начиная с февраля 1992 года, в Казахстане открыты и активно работают представительства ряда спецучреждений, фондов и программ системы ООН. Их деятельность направлена на оказание широкой технической, консультативной и финансовой помощи Казахстану. Современное сотрудничество между Правительством РК и Представительством ООН в Казахстане ведется на основе Рамочной программы ООН по оказанию помощи в целях развития (ЮНДАФ) на 2005-2009гг. Этот документ служит своеобразной «дорожной картой», которая определяет какие проекты, на какую сумму, и в каких областях сотрудничества будут реализованы совместно с заинтересованными государственными органами РК.

Новый виток развития сотрудничества с ООН был отражен в разрабатываемой программе ЮНДАФ на 2010-2015 годы. Её основными приоритетами стали вопросы снижения бедности и безработицы, материнской и детской смертности, устойчивого развития, улучшения окружающей среды, профилактики ВИЧ/СПИД и гендерного равенства. Активная позиция Казахстана в области разоружения и укрепления режима нераспространения ядерного оружия заслуживает внимания мирового сообщества. Присоединение Казахстана к Договору СНВ-1 и Договору о нераспространении ядерного оружия (ДНЯО) приветствовалось главами государств и правительств на 49-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН, Конференции ООН по продлению действия ДНЯО в 1995 году Республика Казахстан имеет четкие позиции в отношении всех важнейших вопросов, волнующих мировое сообщество.

28 июня 2016 г. в ходе голосования в штаб-квартире ООН в Нью-Йорке Казахстан, набрав 138 голосов из 193 государств-членов ООН, был впервые избран непостоянным членом Совета Безопасности ООН на 2017-2018 годы [2]. За прошедшие 2 года Казахстан использовал свое членство в СБ ООН для продвижения своих национальных стратегических интересов, заключающихся, прежде всего, в укреплении стабильности и безопасности для страны, а также в регионе Центральной Азии, который впервые за всю историю ООН представлен в этом важном органе Всемирной организации. РК поднимал важные для региона проблемы безопасности с тем, чтобы превратить его в «зону мира, сотрудничества и безопасности». Так же Казахстан продвигал на площадке Совета международные инициативы Главы государства в сфере ядерного нераспространения, борьбы с терроризмом и экстремизмом, изложенные в Манифесте «Мир. 21 век» и которые являлись составной частью повестки дня Казахстана в Совете безопасности ООН.

Участие Казахстана в работе международных организаций является одним из важнейших приоритетов внешней политики страны. В этой связи интегрирование Казахстана в систему ООН явилось важным шагом на пути реализации внешнеполитических задач молодого государства. В частности, членство Казахстана в ООН способствовало укреплению суверенитета и независимости страны, предоставило благоприятные международные условия для реализации дальнейших преобразований и осуществления модернизации в социально-политической, экономической, гуманитарной и других сферах общественной жизни.

Достаточно сказать, что за 74 года своего существования количество ее членов выросло с 51 до 193 государств, почти в четыре раза. Только со дня вступления Казахстана в ООН в ряды организации вступило или переоформило свое членство еще 14 государств.

Список литературы:

1. Членство РК в ООН. www.kazportal.kz/kazakhstan-i-oon/
2. Материалы с сайта <http://www.mfa.kz/ru/content-view/sotrudnichestvo-respubliki-kazakhstan-s-oon>

Түйіндеме

Берілген мақалада автор Қазақстан Республикасының Біріккен Ұлттар Ұйымындағы мүшеліктің кейбір сұрақтары қарастырылды. БҰҰ және оның мамандырылған мекемелері жұмысындағы ҚР қатысуының маңызды даталары сараланған.

Summary

In this article, the author has reviewed some issues of membership of the Republic of Kazakhstan in the UN. The author has analyzed the most important dates of Kazakhstan's participation in the work of the UN and its specialized agencies

ОӘЖ:342.9(574)

Койшыбаев М.Ә.
ҚР ПМ
М. Есболатов атындағы
Алматы академиясы
Ғылыми-педагогикалық
магистратураның
магистранты

ӘКІМШІЛІК-ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘЖБҮРЛЕУДІҢ ТҮСІНІГІ ТУРАЛЫ МӘСЕЛЕРІ

Аталмыш мақалада автор әкімшілік-құқықтық мәжбүрлеудің кейбір аспектілерін қарастырады. Әкімшілік-құқықтық мәжбүрлеу әкімшілік құқық бұзушылық жасаған оған құзыретті жеке және заңды тұлғаларға қатысты немесе ерекше жайттар болған кезде уәкілетті лауазымды тұлғалармен және мемлекеттік органдармен қолданылады. Ерекше жағдайларда қолданылатын әкімшілік-құқықтық мәжбүрлеу әкімшілік-мәжбүрлік шарасы болып табылады және айқын көрінген алдын алу бағыттылығына ие. Автормен әкімшілік-құқықтық мәжбүрлеу шараларын классификациялау кезінде мәселе құқықтық тәртіпті қорғау тәсілі ретінде де, қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету тәсілі ретінде де қарастырылуы керек екені айрықша айтылады.

Кілт сөздер: әкімшілік мәжбүрлеу, әкімшілік-құқықтық мәжбүрлеу, әкімшілік-құқықтық шаралар, қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, құқық бұзушылықты мәжбүрлеу.

Басқару теориясында ерекшеленіп көрсетілетін ықпал ету әдістерінің ішінде мәжбүрлеу айрықша орынға ие, себебі басқару объектісінің құқықтары мен бостандықтарын қозғайды. Ол басқару мақсатына жетуде басқару объектісінің еркінен және қалауынан тыс болуынан тұрады және басқару субъектілерінің ықпал ету негіздерін қолданумен қатар жүреді. Басқару объектісімен бекітілген нормалар,

---

ережелер, талаптар орындалмаған жағдайда оған өатысты басқару субъектісі заңмен көрсетілген сағкцияларды қолдануға құзыретті – тұлғаны заңды жауапкершілікке тартудан оның құқықтық әрекет қабілеттілігін шектеуге дейін. Л.Л. Попов айтқандай, нақты тарихи жағдайларда объективтік қажеттіліктерге байланысты мемлекет қоғам дамуының не ол не бұл кезеңінде қоғамдық қатынастардың жекелеген түрлерін құқықтық қорғауды кейде күшейтуге мәжбүр, соның ішінде мәжбүрлеу шараларымен [1, Б.6].

А.Ф. Гранин мемлекеттік мәжбүрлеуді жеке тұлғаның әлеуметтену құралы ретінде қарастырады [2, Б.76] және оның нысандарын келесідей жіктеуді ұсынады:

- заңды жауапкершілікті жүзеге асырумен байланысты мәжбүрлеу шаралары;
- құқық бұзушылықты ескертумен байланысты мәжбүрлеу шаралары;
- құқық бұзушылықтың жолын кесумен байланысты мәжбүрлеу шаралары;
- құқық бұзушылықты болдырмаумен байланысты мәжбүрлеу шаралары;
- материалдық құқықтық қатынастарды қамтамасыз етумен байланысты мәжбүрлеу шаралары;
- қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету қажеттілігімен байланысты мәжбүрлеу шаралары [2, Б.98-99].

Заңдылықты және құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету мақсатында басқару объектісіне қатысты қолданылуы мүмкін мемлекеттік мәжбүрлеу шараларына әкімшілік-құқықтық, қылмыстық-құқықтық, азаматтық-құқықтық және тәртіптік мәжбүрлеу жатады. Аталмыш мақала шеңберіндегі біздің зерттеудің объектісі әкімшілік-құқықтық мәжбүрлеу болып табылады. Бұл шара мемлекеттік мәжбүрлеудің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады және әкімшілік құқық нормаларына сәйкес қолданылатын мәжбүрлеудің салалық түрін білдіреді. Маңыздылығы мен әлеуметтік рөлі көзқарасы тұрғысынан салалық мәжбүрлеудің аталмыш түрі сендірумен қатар дәстүрлі түрде мемлекеттік басқару әдісі ретінде, ал басқару-қадағалау қызметімен үйлестікте заңдылықты қамтамасыз етудің араны заңды құралы ретінде қарастырылады.

Әкімшілік-құқықтық мәжбүрлеуді қолданудың ерекшелігі бұзушылықты жасаудың соңынан дереу ізге түсуден тұрады. Бұл оның субъектісі мен ол қолданылатын тұлғалар қызметтік бағынушылық қатынасымен байланысты еместігімен, бұл субъект құқық бұзушыларға тәртіптік билікті қолданы құзыретіне ие еместігімен сипатталады. Әкімшілік-құқықтық мәжбүрлеу шаралары қылмыстық жазалармен салыстырғанда құқықтық шектеудің аз ғана бөлігіне ие болғандықтан және қоғамдық өмірдің динамикалық саласында – мемлекеттік басқаруда қолданылғандықтан, оларды қолдану тәртібі жеделдігімен және қатыстық қарапайымдылығымен ерекшеленеді [1, Б.23].

Әкімшілік-құқықтық мәжбүрлеу әкімшілік құқық бұзушылық жасаған оған құзыретті жеке және заңды тұлғаларға қатысты немесе ерекше жайттар болған кезде уәкілетті лауазымды тұлғалармен және мемлекеттік органдармен қолданылады. Ерекше жағдайларда қолданылатын әкімшілік-құқықтық мәжбүрлеу әкімшілік-мәжбүрлік шарасы болып табылады және айқын көрінген алдын алу бағыттылығына ие. Әкімшілік-мәжбүрлік шарасының өзіндік ерекшелігі оларды қолдану үшін бұзушылық фактісі талап етілмейтіндігінен тұрады. Осыған байланысты Л.Л. Поповтың ойы бойынша, бұл шаралар әкімшілік жаза сипатынан айырылған [1, Б.25].

Барлық әкімшілік-мәжбүрлік шаралардың жалпылығын айта отырып, оларды тікелей тағайындау және олармен қойылатын шектеулер сипаты бойынша жекелеген алдын алу шараларының арасындағы айырмашылықтарды байқамау мүмкін емес. Олардың бірі құқық бұзушылықтың алдын алуға бағытталған (әкімшілік қадағалау),

---

басқалары сәйкес субъектілердің өз міндеттерін орындаудан жалтаруға кедергі жасайды (мәжбүрлі медициналық куәландыру) [1, Б.25].

Әкімшілік мәжбүрлеу түсінігін нақты анықтау үшін, оған сай әлеуметтік-құқықтық жүктемені беру үшін біздің ойымызша, ең алдымен салалық мәжбүрлеудің аталмыш түрін сипаттау үшін «әкімшілік мәжбүрлеу» және «әкімшілік-құқықтық мәжбүрлеу» терминдерін пайдаланудағы ыңғайды анықтап алу қажет, ал содан соң әкімшілік мәжбүрлеудің мемлекеттік мәжбүрлеудің бір түрі ретіндегі ерекшеліктерін (ерекше белгілерін) айқындау керек.

Мемлекеттік мәжбүрлеудің құрамдас бөлігі ретінде әкімшілік мәжбүрлеу қоғаммен әлеуметтік басқару тәсілі ретінде көрінеді және мемлекеттік басқару саласында жүзеге асады. Әкімшілік-құқықтық мәжбүрлеуді мемлекеттік басқару тәсілі ретінде қолдану кезінде мемлекеттік басқару органдары және олардың лауазымды тұлғалары тарапынан жеке тұлғалардың еркі мен санасына және заңды тұлғалардың қызметіне тікелей және мақсатты бағытталған ықпал ету жүреді. Мұндай ықпал етудің негізгі субъектісі атқарушы билік органдары және өкілетті лауазымды тұлғалар болып табылады.

Мемлекеттік басқару саласындағы атқарушы-өкім етушілік қызмет атқарушы билік органдарымен екі бағытта іске асады:

- оның негізгі қызметтерін әске асыруды қамтамасыз ете отырып, жүйеден тыс (сыртқа бағытталған, сырттай биліктік қызмет); бұл атқарушылық билік жүйесіне (механизміне) кірмейтін объектілерге тікелей ықпал етумен байланысты қатынас;

- әлеуметтік ұйым ретінде атқарушы билік органдарының қызметін қамтамасыз ете отырып, жүйе ішінде (ұйымдастыру ішілік, жүйе ішілік қызмет); олардағы тараптар қатар бағынатын атқарушы органдар, олардың құрылымдық бөлімшелері, сонымен қатар лауазымды тұлғалар болып табылады [3, Б.28].

Әкімшілік құқық нормаларымен бекітілген мәжбүрлеу шаралары мемлекеттік басқаруды іске асыратын субъектінің ұйымдастырушылық бағынуында болмайтын тұлғаларға сырттай биліктік қызметті іске асыру кезінде қолданылады. Екінші жағдайда ұйымдастыру ішілік қызмет шеңберінде мәжбүрлеу шаралары, әсіресе тәртіптік және материалдық жауаптылық шаралары, басқарушылық қызметін атқаратын субъектінің ұйымдастырушылық бағынуындағы тұлғаларға тәртіптік билік субъектілерімен қолданылады.

Аталған жайтты есепке ала отырып «әкімшілік-құқықтық мәжбүрлеу» терминімен (түсінігімен) әкімшілік құқық нормаларымен (әкімшілік заңнамамен) бекітілген мәжбүрлі ықпал етудің барлық шаралары, яғни сырттай биліктік атқарушы-өкім етушілік қызметті іске асыру кезінде қолданылатын барлық шаралар (әкімшілік мәжбүрлеу шаралары) қамтылуы қажет. Ұйымдастыру ішілік басқарушылық қызмет шеңберінде еңбек және азаматтық құқық нормалары (тәртіптік және материалдық жауаптылық нысанындағы тәртіптік ықпал ету шаралары) қолданылуы керек.

Көрсетілген мәжбүрлеудің әкімшілік-құқықтық шараларын қолдануға тек қана атқарушы билік органдары және басқару қызметтерін іске асыратын өкілетті лауазымды тұлғалар ғана қолдана алады. Сондықтан көрсетілген субъектілермен әкімшілік заңнамамен бекітілген мәжбүрлеу шараларын қолдану құқығы құқықтық мәжбүрлеудің салалық түрі ретінде әкімшілік-құқықтық мәжбүрлеу түсінігімен қамтылады.

Өз кезегінде мемлекеттік мәжбүрлеудің түрі және қоғамды мемлекеттік басқарудың тәсілі ретінде «әкімшілік мәжбүрлеу» түсінігі, біздің ойымызша, билік ішілік қызметті жүзеге асыру кезінде тек қана оған өкілетті мемлекеттік билік органдарымен, ең алдымен атқарушылық-өкім шығарушылық қызметті атқарушы

билік органдарымен іске асыру кезінде қолданылатын әкімшілік мәжбүрлеу шаралары ғана қамтылу керек.

«Әкімшілік-құқықтық мәжбүрлеу» терминін түсінудегі мұндай тәсіл мемлекеттік мәжбүрлеудің аталмыш салалық түрінің аясын нақты анықтауға және «әкімшілік-құқықтық мәжбүрлеу» мен «әкімшілік мәжбүрлеу» түсініктерінің қатынасына бірыңғай амалды құруға мүмкіндік береді.

Осыны ескере отырып, мемлекеттік мәжбүрлеудің салалық түрі (құрамдас бөлігі) ретіндегі әкімшілік-құқықтық мәжбүрлеудің келесідей ерекшеліктерін атап өтсе болады.

1. Әкімшілік-құқықтық мәжбүрлеу мемлекеттік басқару аясында қалыптасатын қоғамдық қатынастардың, сонымен қатар құзыретті органдар және олардың лауазымды тұлғалары тарапынан биліктік-мәжбүрлі ықпал етуді талап ететін қатынастардың қорғанысын қамтамасыз ететді. Әкімшілік құқық нормалары құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету үшін мемлекеттік органдармен қабылданатын мәжбүрлі ықпал ету шараларының кең шеңберін бекітеді. Мәжбүрлеудің қарастырылып отырған түрі тек әкімшілік-құқықтық нормалар мен қатынастарды ғана қорғап қоймай, сонымен қатар азаматтық, еңбек, жер және құқықтықтың басқа да салаларын да қорғайды, оларды іске асыруды қамтамасыз ету мемлекеттік биліктің атқарушы органдарына жүктелген.

2. Әкімшілік-құқықтық мәжбүрлеу мемлекеттік басқару аясындағы қоғамдық қатынастарды құқыққа қарсы қол сұғушылықтан қорғаудың кепілі және құрылы, сонымен қатар қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің құралы болып табылады.

3. Әкімшілік-құқықтық мәжбүрлеу атқарушы билік субъектілерімен қызметтен тыс бағынушылық шеңберінде іске асады. Нақты қорғаушылық құқықтық қатынастар шеңберінде оның тараптары, дәлірек айтқанда мәжбүрлеу субъектісі мен ықпал ету объектісі арасында мәжбүрлеу шараларын қолдану кезінде ұйымдастырушылық сызықтық бағынушылық жоқ, Ол атқарушылық билік субъектілерімен қолданылады және қызметтік билікті іске асыру тәсілдерінің бірі болып табылады.

4. Әкімшілік-құқықтық мәжбүрлеу субъектілері болып тек қана өкілетті мемлекеттік органдар және олардың лауазымды тұлғалары табылады. Әдебиетте әкімшілік-құқықтық мәжбүрлеуді қолдануға өкілетті органдар мен лауазымды тұлғалардың «көптігі» әділ көрсетілген. Оған әкімшілік-құқықтық нормалармен қарастырылған мәжбүрлеу шараларын соттан тыс оған өкілетті атқарушы органдар билігімен (лауазымды тұлғалар) қолдану тән. Сонымен бірге, әкімшілік-мәжбүрлеу шаралары атқарушы органдарының (лауазымды тұлғалардың) бәрімен қолданылмайды, тек қана арнайы құзыретке ие органдармен қолданылады.

5. Әкімшілік-құқықтық мәжбүрлеу нақты мәжбүрлеу шараларын қолданудың негіздері мен тәртібін бекітетін әкімшілік құқық нормаларымен реттелінеді. Бірқатар жағдайларда жекелеген шараларды, мысалы арнайы әкімшілік бұлтартпауды, қолдануды нормативтік-құқықтық реттеу сала аралық сипатқа ие.

6. Әкімшілік-құқықтық мәжбүрлеу шаралары әкімшілік құқық бұзушылықтың жасалынуымен байланысты жеке тұлғаның қауіпсіздігіне немесе қоғамдық қауіпсіздікке қатер төнген кезде, сонымен қатар қылмыстардың алдын алу мен жолын кесу кезінде қолданылады.

7. Әкімшілік-құқықтық мәжбүрлеу шараларын қолдану тәртібі қатыстық қарапайымдылықпен ерекшеленеді. Мысалы, әкімшілік жауаптылыққа тартудың процессуалды тәртібі қылмыстық-құқықтық мәжбүрлеу шараларын ұолданудың процессуалды регламентімен салыстырғанда әлдеқайда оңай. Бұдан өзге, бірінші жағдайда қолданылатын процессуалды мәжбүрлеу шаралары әдетте құқықтық шектеудің аз көлемін қамтиды.

---

8. Әкімшілік-құқықтық мәжбүрлеу көп жағдайда тез әрі жедел қолданылады. Сондықтан ол әкімшілік мәжбүрлеудің нақты шарасын қолдану туралы қандай да бір басқарушылық шешімнің заңдылығын бекітетін алдын ала сот бағасынсыз іске асуы мүмкін.

Жекелеген авторлар әкімшілік-құқықтық мәжбүрлеудің ерекшелік ретінде (айрықша белгі) әкімшілік мәжбүрлеу шаралары өзінің күші және қатаңдығы бойынша қылмыстық ықпал етушараларына қарағанда маңыздылығы аздау екенін атап көрсетеді [5, Б.17].

Осылайша, мемлекеттік мәжбүрлеудің салалық түрі ретіндегі әкімшілік-құқықтық мәжбүрлеу – бұл жеке тұлғаның қауіпсіздігіне немесе қоғамдық қауіпсіздікке қатер төнген кезде немесе құқыққа қарсы әрекет жасаумен байланысты заңды тұлғалардың міндеттерін қарсылықсыз орындауды қамтамасыз етуге бағытталған әкімшілік құқық нормаларымен бекітілген ықпал етудің мәжбүрлі шараларын мемлекеттік билік субъектілерімен қолданудан тұратын мемлекеттік басқарудың тәсілі.

Әкімшілік-мәжбүрлеу шараларын қолданудағы мақсаттардың көпжоспарлығы, мәжбүрлеудің аталмыш түрінің көмегімен қорғау іске асырылатын қоғамдық қатынастардың түрлі сипаты оның ішкі біркелкі еместігін көрсетеді.

Мемлекеттік мәжбүрлеуді әлеуметтік тағайындау жалпылай және әкімшілік-құқықтықтан жекелей, құқық қорғау мақсаттарынан шыға келе, мемлекеттік мәжбүрлеу нысандарын классификациялау негізіне құқықтық тәртіп пен қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етуді алса болады. Мәселе те құқықтық тәртіпті қорғау тәсілі туралы ғана болмау керек екенін, сонымен қатар қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету тәсілі туралы да болуы керек екенін айта өту қажет. Аталмыш критериге сәйкес әкімшілік-құқықтық мәжбүрлеу саласындағы алдыңғы қатарлы мамандар әкімшілік-құқықтық мәжбүрлеудің келесідей топтарын бөліп көрсетеді: әкімшілік ескерту шаралары; әкімшілік бұлтартпау шаралары; әкімшілік-қалпына келтіру шаралары; әкімшілік жауаптылық шаралары; әкімшілік-процессуалдық шаралар.

Әдебиеттер тізімі:

1. Попов Л.Л. Убеждение и принуждение в административной деятельности советской милиции. Учебное пособие. – М., 1983.
2. Гранин А.Ф. Убеждение и принуждение в правоохранительной деятельности органов внутренних дел (Теоретические вопросы). – Киев, 1973.
3. Алехин А.П., Кармолицкий А.А., Козлов Ю.М. Административное право Российской Федерации: Учебник. М.: ЗЕРЦАЛО: ТЕИС, 1996.
4. Административная деятельность органов внутренних дел (милиции): Учебное пособие. Ч. 2. М.: ЮИ МВД России, 1995.
5. Розенфельд В.Д., Стариков Ю. Н. Административное принуждение. Административная ответственность. Административно-юрисдикционный процесс: Учебное пособие. Воронеж, 1993

Резюме

В данной статье автор рассматривает некоторые аспекты административно-правового принуждения. Административно-правовое принуждение применяется уполномоченными на то должностными лицами и государственными органами в отношении физических и юридических лиц, совершивших административные правонарушения, либо при наступлении особых условий. Административно-правовое принуждение, применяемое при особых условиях, является административно-предупредительной мерой и имеет ярко выраженную профилактическую

направленность. Автором подчеркивается, что при классификации мер административно-правового принуждения речь должна идти как о способе охраны правопорядка, так и о способе обеспечения общественной безопасности.

Summary

In this article the author considers some aspects of administrative and legal coercion. Administrative and legal coercion is applied by the public officials and public authorities authorized on that to the natural and legal entities which made administrative offenses or at approach of special conditions. The administrative and legal coercion applied under special conditions is an administrative and precautionary measure and has pronounced preventive focus. With the author it is emphasized that at classification of measures of administrative and legal coercion the speech has to go both about a way of protection of law and order, and about a way ensuring public safety.

ӘОЖ 4414

Колдасов Б.С.
Сулейман Демирель университеті
2 курс магистранты
Ғылыми жетекші:
з.ғ.д., профессор
Шарипов Ш.М.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ПРОКУРАТУРАНЫҢ ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ЖҮЙЕСІН ҮЙЛЕСТІРУДЕГІ ҚЫЗМЕТІ

Мақалада Қазақстан Республикасындағы құқық қорғау жүйесін үйлестірудегі прокуратураның рөлі жөнінде айтылады. Біз прокуратураның құқық қорғау жүйесін қалыптастырудағы маңызды функциялар атқаратынын ашып көрсеттік. Біз Қазақстан Республикасының Құқық қорғау жүйесін үнемі жетілдіріп, оны азаматтардың құқықтарын қорғаудың жүйелі және тиімді тетігіне айналдыруымыз керек. Мақалада құқықтық жүйенің қаншалықты алға жылжығандығы көрсетілген.

Кілт сөздер. құқық қорғау жүйесі, құқық қорғау қызметі, құқық қорғау органдары, прокурорлық қадағалау, стратегия, статистика, Халықаралық ынтымақтастық, жергілікті органдар, нормативтік құқықтық актілер, наразылық.

Қазақстан Республикасының прокуратурасы — Қазақстан Республикасының аумағындағы заңдардың, Қазақстан Республикасы Президенті жарлықтарының және өзге де нормативтік-құқықтық актілердің дәлме-дәл және біркелкі қолданылуын, жедел-ізвестіру қызметінің, анықтау мен тергеудің, әкімшілік және атқару-орындаушылық іс жүргізудің заңдылығын жоғарыдан қадағалауды жүзеге асыратын мемлекеттік орган.

Елбасына ғана есеп беретін және Республика аумағында заңдардың, Қазақстан Республикасы Президенті Жарлықтарының және өзге де нормативтік құқықтық актілердің дәлме-дәл әрі біркелкі қолданылуына жоғарғы қадағалауды жүзеге асыратын республика прокуратурасы Конституцияның, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарының берік сақталуы тәрізді міндеттерді жүзеге асырудың құқықтық тетігі болып табылады. Прокуратура заңдылықтың кез-келген

бұзылуын анықтау мен жою жөнінде шаралар қолданады, сондай-ақ Республика Конституциясы мен заңдарына қайшы келетін заңдар мен басқа да құқықтық актілерге наразылық білдіреді. Жинақтап айтсақ, республика прокуратурасы өз өкілеттігін Ата Заңымыз бен заңдарымызға сәйкес жүзеге асырады.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 83-бабының 1 бөлігіне сәйкес "прокуратура мемлекет атынан Республика аумағында заңдардың, Қазақстан Республикасының Президенті Жарлықтарының және өзге де нормативтік құқықтық актілердің дәл және бірыңғай қолданылуына, жедел-ізвестіру қызметінің, анықтама мен тергеудің, әкімшілік және атқарушылық істер жүргізудің заңдылығына жоғары қадағалауды жүзеге асырады. Заңдылықтың кез келген заң бұзылуын анықтау мен жою жөнінде шаралар қолданады, сондай-ақ Республиканың Конституциясы мен заңдарына қайшы келетін заңдарға, өзге де құқықтық актілерге наразылық жасайды. Прокуратура сотта мемлекеттің мүддесін білдіреді, сондай-ақ заңдармен белгіленген тәртіп пен шекте қылмыстық қудалауды жүзеге асырады" [1].

Үлкен энциклопедиялық сөздікке сәйкес прокурор француз тіліндегі "procureur", латын тілінің "procurare" – басқару, қамын ойлау мағынасын білдіретін сөздерінен шыққан - ол сотта мемлекет мүддесін білдіретін, прокуратура органының лауазымды адамы.

Қазақстан Республикасы Конституциясы және "Прокуратура туралы" Қазақстан Республикасы Заңы прокуратураны мемлекеттік органдар арасындағы дербес жүйе ретінде, ал прокурорлық қадағалауды прокуратура органы ретінде анықтады.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 4-бөлімінің 3-бабына сәйкес республикадағы мемлекеттік билік біртұтас [1]. Ол Конституция мен заңдар негізінде заң шығарушы, атқарушы және сот тармақтарына бөліну, олардың тежемелік әрі тепе-теңдік жүйесін пайдалану арқылы өзара іс-қимыл жасау қағидаттарына сәйкес жүзеге асырылады.

Прокуратураға қатысты ережелер Қазақстан Республикасы Конституциясының "Соттар және сот төрелігі" бөліміне енгізілген Бірақ, бұл жерде прокуратура соттармен қатар сот билігіне ие болады дегенді білдірмейді. Прокуратура органдарының міндеттері мен функцияларының сипаттамасы прокуратураны биліктің сот тармағына, сондай-ақ басқа атқарушы мен заң шығарушы тармақтарына жатпайтынына ешқандай күмән келтірмейді.

Прокуратура органдары биліктің үш тармағының әрқайсысымен функционалды байланысты болса да, ешқайсысына толығымен жатпайды. Мемлекеттік құрылымдағы прокуратураның мұндай өзіндік жағдайы билік тармақтарының қызметін теңестіруге және олардың оңтайлы іс-қимылын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді, мемлекеттік қызметтің жеке түрі ретінде прокурорлық қадағалаудың өзгешелігі туады [2].

Осы айтылғандардан маңызды қағидалық бірнеше ережелер шығады.

Біріншіден, прокурорлық қадағалау - бұл прокуратурадан басқа мемлекеттік, қоғамдық, дербес немесе өзге ұйымдар, мекемелер немесе лауазымды адамдар жүзеге асыра алмайтын мемлекеттік қызметтің дербес, ерекше түрі.

Екіншіден, прокурорлық қадағалау Қазақстан Республикасының мемлекеті атынан жүзеге асырылады. Осы ережелердің маңыздылығы прокурордың қадағалауды іске асыра отырып, құқық бұзушылықтарды анықтау, оларды жоюға және жергілікті өзін-өзі басқару, атқарушы немесе сот биліктерінің жеке органдары атынан емес, олардың барлық жиынтығына сәйкес кінәлі адамдарды жазалауда шараларды қолдануы.

Үшіншіден, прокурорлық қадағалау - мемлекеттік қызметтің өзіндік түрі. Оның басқа мемлекеттік қызмет түрлерінен өзгешелігі Қазақстан Республикасы Конституциясының дәл сақталуын тексеру, заң талаптарының орындалуы, өзге де

құқықтық актілердің заңға сәйкес келуін және тек прокуратураға ғана берілген құралдардың көмегімен анықталған құқық бұзушылықтарды жоюға шаралар қабылдайтын қызметтердің ерекше мазмұнымен анықталады.

Прокурорлық қадағалау мемлекеттік қызметтің басқа нысандарынан, ең алдымен мемлекеттік функцияларды орындауда өзінің тағайындалуымен ерекшеленеді.

Мемлекеттік басқарудың жеке органдары мен сот органдарына жүктелген кейбір қадағалау міндеттері осы қызметтердің бір бөлігін ғана құрайды: мемлекеттік басқару органдары үшін - бұл атқару және бөлу қызметі; сот органдары үшін - сот әділдігі [3]. Прокурорлық биліктің мемлекеттік басқару билік органдарынан және әділ соттан ерекшелендіретін өзінің өзгешелігі бар. Прокуратурада қадағалауды іске асыру кезінде, заңда аталғандарды қоспағанда, басқа органдардың шешімдерін өзінің шешімдерімен ауыстырмайды, құқық бұзушыларға жазалау шараларын қолданбайды, керісінше құзыретті органдардың, лауазымды адамдардың, ұйымдардың заң бұзушылықты жоюын талап етеді. Атап айтқанда, прокурорлық шара қолдану жолымен мемлекеттік органдардың, лауазымды адамдардың қызметіне бақылау жасамай, олардың әкімшілік қызметіне араласпай заң бұзушылықтарды жою бойынша шаралар қолданады. Заңдардың және жарлықтардың дәл әрі бірыңғай қолданылуына жоғары қадағалаудың субъектісі Қазақстан Республикасының Бас прокуроры және оған бағынышты прокурорлар болып табылады.

Осыған байланысты, прокурорлық қадағалауды заң бұзушылықтарды анықтау және жою үшін шаралар қолдану, кінәлі адамдарды жауапқа тарту, қылмыстық қудалауды іске асыру жолымен заңдардың дәл және бірыңғай қолданылуына жоғары қадағалауды іске асыруды қамтамасыз ететін арнаулы өкілетті адамдардың-прокурорлардың қызметтері мемлекет атынан іске асырылатын мемлекеттік қызметтің ерекше түрі ретінде сипаттауға болады.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 83-бабындағы 2-тармағына сәйкес республика прокуратурасы төменгі тұрған прокурорларды жоғары тұрған прокурорларға және республика Бас прокурорына бағындыра отырып, басқа мемлекеттік органдардан, лауазымды адамдардан тәуелсіз бірыңғай орталықтандырылған жүйе құрайды. Қазақстан Республикасының Президенті прокуратураға қатысы бойынша жоғарғы мемлекеттік саты болып табылады.

"Қазақстан Республикасының Президенті туралы" Қазақстан Республикасының Конституциялық заңының 13-бабына сәйкес Президент Парламент Сенатының келісімімен Бас прокурорды бес жыл мерзімге қызметке тағайындайды және қызметтен босатады.

Осы Конституциялық заңның 19-бабына сәйкес Президент прокуратура органдарының қызметкерлеріне сыныптық шендер береді. Осыған байланысты Қазақстан Республикасының Президенті прокуратура органдарын тікелей қалыптастырады және олардың қызметтеріне бақылау жасайды.

Прокуратура органдары төменгі прокурорларды жоғары тұрған прокурорларға қатаң бағындыратын бірыңғай орталықтандырылған жүйені құрайды. Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасын Парламент сенатының келісімімен қызметке бес жыл мерзімге Президент тағайындайтын Бас прокурор басқарады [4]. Бас прокурордың ұсынуы бойынша Қазақстан Республикасының Президенті тағайындайтын бірінші орынбасары және орынбасарлары болады.

Прокуратура органдары жүйесіне: Бас Прокуратура облыстардың прокуратуралары; республика астанасы мен республикалық маңызы бар қалалардың прокуратуралары; ауданаралық, аудандық, қалалық және оларға теңестірілген әскери және мамандандырылған прокуратуралар кіреді. Басқармалар мен бөлімдердің бастықтарын және олардың орынбасарларын, сондай-ақ аға көмекшілерін, айрықша

тапсырмалар жөніндегі көмекшілерді, аға прокурорлар мен басқармалардың және бөлімдердің прокурорларын қызметке Республиканың Бас прокуроры тағайындайды және қызметінен босатады.

Қазақстан Республикасының прокуратурасы органдарының біртұтас жүйесін Бас прокуратура, облыстардың прокуратуралары, республикалық маңызы бар қалалар мен Республика астанасының прокуратуралары, ауданаралық, аудандық, қалалық және соларға теңестірілген әскери және мамандандырылған прокуратуралар құрайды.

Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы прокурорлық жүйенің жоғары буыны болып табылады және барлық прокуратура органдары мен оның мекемелеріне басшылықты жүзеге асырады. Бас прокурорының Қазақстан Республикасының Президенті Қазақстан Республикасының Бас прокурорының ұсынуымен қызметке тағайындайтын және қызметтен босататын бірінші орынбасары мен орынбасарлары болады [5]. Бас прокуратурада құрамында оның төрағасы болып табылатын Қазақстан Республикасының Бас прокуроры және мүшелері: Қазақстан Республикасының Бас прокуроры тағайындайтын бірінші орынбасары және орын-басарлары (лауазым бойынша), басқа да прокурор қызметкерлер болатын Алқа құрылады.

Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасының құрылымын аға көмекшілер болып табылатын бастықтар басқаратын департаменттер, басқармалар мен бөлімдер құрайды. Қазақстан Республикасының Бас прокурорының ерекше тапсырмалар жөніндегі кеңесшілері мен көмекшілері болады. Қазақстан Республикасының Бас прокуроры орынбасарларының да ерекше тапсырмалар жөніндегі көмекшілері болады.

Департаменттерде, басқармаларда және бөлімдерде аға прокурорлар және прокурорлар лауазымы көзделген.

Бөлімшелердің әрқайсысы заңмен белгіленген прокурорлық қадағалаудың бағыттарын ескере отырып, прокурорлық жүйенің функцияларынан туындайтын міндеттерді шешеді және орындайды.

Бас басқарма құқығында Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасының құрылымына бір мезгілде Қазақстан Республикасының Бас прокурорының орынбасары болып табылатын Бас әскери прокурор басқаратын Бас әскери прокуратура кіреді.

Департаменттердің, басқармалар мен бөлімдердің бастықтарын және олардың орынбасарларын, сондай-ақ аға көмекшілер, көмекшілер, ерекше тапсырмалар жөніндегі көмекшілерді, департаменттердің, басқармалар мен бөлімдердің аға прокурорлары мен прокурорларын республика Бас прокуроры қызметке тағайындайды және қызметтен босатады.

Бас прокуратура:

1) Республика прокуратура органдарының іс-қимылдарын олардың қызметінің негізгі бағыттары бойынша үйлестірілуі мен орайластырылуын қамтамасыз етеді;

2) Республикада заңдардың орындалуын, заңдылықтың жай-күйін қадағалау практикасына талдау жасайды;

3) прокурорлық қадағалауды жетілдіру жөнінде ұсыныстар әзірлейді;

4) Республика прокуратура органдарының заңдардың орындалуын қадағалау жөніндегі жұмысын бақылайды;

5) заңдылық пен құқық тәртібін қамтамасыз етуде жедел-ізвестіру қызметін, анықтауды және тергеуді жүзеге асыратын басқа да республикалық құқық қорғау органдарымен өзара іс-қимыл жасайды және олардың қызметін үйлестіріп отырады;

6) кадрлардың біліктілігін арттыруды ұйымдастырады және жүргізеді;

7) норма шығармашылық қызметіне қатысады;

---

8) халықаралық ынтымақтастық саласында прокуратура органдарының атынан өкілдік етеді.

Өз мәні бойынша прокурорлық қадағалау мемлекеттік қызметтің өзгеше түрі ретінде жалғыз. Бұл Қазақстан Республикасының прокуратурасының барлық жүйесі үшін мақсаттарының бірдей, прокуратура жүйесінің бірыңғай, прокуратура қызметінің құқықтық базасының біртұтас болуына байланысты [6].

Алайда прокурорлық қадағалау процесінің өзінде елеулі өзгешеліктер бар. Бұл өзгешеліктер біртұтас прокурорлық қадағалауды жүзеге асыруда:

- орындалуына қадағалау жүзеге асырылатын заңнаманың ерекшеліктерінен;
- осы заңнаманы орындайтын объектілердің өзгешелігінен;
- прокурорлардың өкілеттіктерінің өзгешелігінен туындайды. Осыған сәйкес

«Прокуратура туралы» Қазақстан Республикасының Заңында (4-бап) біртұтас прокурорлық қадағалауды мынадай салаларға бөледі:

- министрліктердің, ведомстволардың, өкілетті және атқарушы органдардың, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының, бақылаушы органдардың, олардың лауазымды адамдарының заңдарды, Қазақстан Республикасы Президентінің жарлықтарын және өзге де нормативтік актілерді дәл және бірыңғай қолданылуын, сондай-ақ олар шығаратын нормативтік құқықтық актілердің заңнамаға сәйкестігін қадағалау;

- Қазақстан Республикасының аумағында және одан тыс жерлерде адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарының сақталуын қадағалау;

- жедел-іздістіру қызметін жүзеге асыратын органдардың заңды қолданылуын қадағалау;

- анықтау және алдын ала тергеу органдарының заңды қолдануын қадағалау;

- әкімшілік құқық бұзушылық туралы заңнаманы қолдану кезінде қадағалау;

- атқарушылық іс жүргізудің заңдылығын, бас бостандығынан айыру орындарындағы адамдарға қатысты заңдардың дұрыс қолданылуын, сот тағайындаған жазаны және мәжбүрлеу сипатында өзге де шараларды орындау кезінде, сондай-ақ азаматтық және өзге істер бойынша сот шешімдерінің орындалуын қадағалау.

Прокурорлық қадағалау салаларынан басқа прокуратура қызметінің басқа да бағыттары бөлінеді:

- қылмыстық, азаматтық немесе өзге де сот ісін жүргізу барасында көрсетілген Заңда белгіленген өкілеттіктерге, сондай-ақ республиканың қылмыстық іс жүргізу, азаматтық іс жүргізу және өзге де заңнамаларына сәйкес апелляциялық және қадағалау тәртібімен сотта мемлекеттің мүдделерін білдіреді;

- Конституцияға сәйкес (83-бап) Заңда және қылмыстық-іс жүргізу заңнамасында белгіленген тәртіппен және шектерде қылмыстық қудалауды жүзеге асырады;

- қылмысқа қарсы күрес жөніндегі құқық қорғау органдарының қызметін үйлестіреді;

- статистикалық көрсеткіштердің тұтастығын, объективтілігін және жеткіліктілігін қамтамасыз ету мақсатымен мемлекеттік құқықтық статистиканы қалыптастырады;

- норма шығармашылық қызметке қатысады, сондай-ақ халықаралық ынтымақтастық саласында прокуратура органдарын білдіреді.

Сонымен қатар, жаңа Қазақстан Республикасының Қылмыстық процессуалдық кодексіне сәйкес прокурор айыпталушыны сотқа тапсыруды жүзеге асырады [7].

Прокурорлық қадағалаудың маңызы ол мемлекет атынан Президент бақылауында іске асырылады, жергілікті органдарға тәуелсіз, тек Қазақстан Республикасының Бас прокурорына ғана бағынышты.

Прокурорлық қадағалау республиканың барлық аумақтарында және үкіметке, барлық министрліктер мен ведомстволарға, оларға бағынышты мекемелерге, барлық кәсіпорындарға, меншік нысанына қарамастан атқарушы және бөлу органдарына және лауазымды адамдарға, сондай-ақ қоғамдық ұйымдар мен республиканың азаматтарына, азаматтығы жоқ адамдар мен шетелдіктерге қатысты әрекет етеді.

Заңдармен белгіленген тәртіп пен негізде енгізілген прокурорлық қадағалау актілері барлық органдарға, ұйымдарға, лауазымды адамдар мен азаматтарға тиісті.

Прокурорлық қадағалаудың маңызы, сондай-ақ біздің қоғамдағы құқық рөлімен анықталады.

Сонымен, прокурорлық қадағалаудың маңыздылығы ол мемлекет атынан Президент бақылауында іске асырылады, жергілікті органдарға тәуелсіз, тек Қазақстан Республикасының Бас прокурорына ғана бағынышты [8].

Прокурорлық қадағалау республиканың барлық аумақтарында және үкіметке, барлық министрліктер мен ведомстволарға, оларға бағынышты мекемелерге, кәсіпорындарға, атқару және бөлу органдарына, сондай-ақ қоғамдық ұйымдарға, лауазымды адамдарға және азаматтарға қатысты әрекет етеді.

Прокурорлар жоғары аталған субъектілердің заңдарды бірыңғай орындауын бақылауға және білінген заң бұзушылықтарды жоюға тиіс.

Прокурорлық қадағалаудың мәні, сондай-ақ біздің қоғамдағы құқықтың рөлімен анықталады. Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың 2012 жылы 14 желтоқсанда таныстырлығын «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына жолдаған жолдауында ХХІ ғасырдың он жаһандық сын-қатері бөліп көрсетілген [9]. Осы көрсетілген он қауіппен күресте мемлекеттік аппараттың жауапкершілігін, тиімділігі мен функционалдығын арттыру көзделген. Ұлттық құқықтық жүйені жаңғыртуда реформалар мен жаңа заңнамалық актілер қабылдау жүргізіліп, тәртіпсіздікке мүлдем төзбеушілік принципін, жемқорлықпен күресу күшін алдыға қояды. Мемлекеттілікті одан әрі нығайту және Қазақстандық демократияны дамыту басымдығы бойынша құқық қорғау органдары мен арнайы қызметтердің реформасын жалғастыруды қажет деп табады. Осыған дейін жасалған өзгерістер арқылы аталмыш органдардың жұмысының құқықтық арқауын жақсартып, функцияларын нақтылап, қызметтің қайталануын жою арқылы қылмыстық саясатты ізгілендіру жүргізілген [10]. Бұл басымдық сол амалдардың жалғасы ретінде мемлекеттікті нығайтудың келесі қадамы деп есептеледі. Құқық қорғау жүйесін одан әрі жаңғырту бағдарламасын қабылдау бұл жолда жасалған маңызды еңбек деп есептеледі. Сондықтан да Қазақстан шаңырағы астындағы ынтымақты, бірлікті және тыныштықты сақтауда құқық пен заңның рөлімен бірге олардың үстемдігі мен орындалуын іске асыруды міндет ететін прокуратура органдарының рөлі жоғары екендігі айтпаса түсінікті.

Сонымен, прокурорлық қадағалау мемлекет атынан Қазақстан Республикасы Президентінің бақылауында іске асырылады, жергілікті органдардан тәуелсіз, Қазақстан Республикасының Бас прокурорына ғана бағынышты [11]. Прокурорлық қадағалау мемлекеттік барлық аумақтарында және барлық министрліктерге және ведомстволарға, оларға бағынышты мекемелер мен кәсіпорындарға, атқару және бөлу органдарына, қоғамдық ұйымдарға, лауазымды адамдар мен азаматтарға қатысты әрекет етеді.

Осы әлеуметтік рөлді орындаудың құқығы көп жағдайда заңның дәл орындалуына байланысты. Заңды іс жүзінде қамтамасыз ету заңдардың қолданылуына және оны бұзғаны немесе орындамағаны үшін жазаға тартуда қатаң қадағалауды іске асыруға байланысты. Осыған орай, прокуратуратәрізді орган құру қоғам мен

мемлекетті дамытудағы құқық пен заңдылықтың әлеуметтік рөліне қатысты объективті қажеттілік болып табылады.

Осыған сәйкес, прокурорлық қадағалау - бұл, тек кез келген қол сұғушылық пен заңсыздыққа қарсы ғана емес, сондай-ақ құқықты қамтамасыз ететін қарым-қатынасқа қарсы әрекеттің мықты және сенімді кепілі. Құқықты мемлекет кұрудағы ең маңызды прокурорлық қадағалау заңдарды қолданудағы жоғары қадағалау болып табылады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамыз // <http://online.zakon.kz>. (2018.10.03. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен).
2. Парламент. Надзор за законами // Индустриальная Караганда. — — № 106 (20969). — 30 б.
3. Жүрсімбаев С.К. Институт қызметі ілгерілей түсуде. Қазақстан Республикасының прокуратурасы. — Алматы: Өнер, 2002. — 155-б.
4. Постановление Верховного Совета Казахской ССР от 6 декабря 1991 г. «Об образовании единой системы органов прокуратуры Казахской ССР, обеспечении их самостоятельности и независимости» // Ведомости Верховного Совета Казахской ССР. — 1991. — № 48–50. — 615 б.
5. Постановление Верховного Совета Республики Казахстан от 17 января 1992 г. «О введении в действие закона “О прокуратуре Республики Казахстан» // Ведомости Верховного Совета Республики Казахстан. — 1992. — № 5. — 163 б.
6. Постановление Президента Республики Казахстан от 12 февраля 1994 г. «Об утверждении Государственной программы правовой реформы в Республике Казахстан» // Собрание актов Президента и Правительства Республики Казахстан. — 1994. — № 8. — 91б.
7. Закон Республики Казахстан от 9 августа 2002 г. «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам прокурорского надзора» // <http://online.zakon.kz>.
8. Указ Президента Республики Казахстан от 22 января 2001 г. «О мерах по совершенствованию правоохранительной деятельности в Республике Казахстан» // Казахстанская правда. — 2001// <http://online.zakon.kz>.
9. "Қазақстан-2050" Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты атты 14 желтоқсан 2012 жылғы Қазақстан Республикасының Президенті - елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы, Астана // ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПҰАЖ. — 2014.
10. Котов, А. К. Конституционное предназначение прокуратуры / А. К. Котов, А. А. Котов // Правовая реформа в Казахстане. — 2004. — № 4. — 3–8 б.
11. Закон Республики Казахстан от 21 мая 2007 г. «О внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Казахстан» // Казахстанская правда. — 2007 // <http://online.zakon.kz>.

Резюме

В статье говорится о роли прокуратуры в гармонизации правоохранительной системы в Республике Казахстан. Мы раскрыли роль прокуратуры в формировании правоохранительной системы. Мы должны постоянно совершенствовать правоохранительную систему Республики Казахстан и превратить ее в системный и эффективный механизм защиты прав граждан. В статье освещено, насколько продвинулась правовая система.

Summary

The article refers to the role of the Prosecutor's office in the harmonization of the law enforcement system in the Republic of Kazakhstan. We have revealed the role of the Prosecutor's office in the formation of the law enforcement system. We must constantly improve the law enforcement system of the Republic of Kazakhstan and turn it into a systematic and effective mechanism for protecting the rights of citizens. The article highlights how the legal system has advanced.

ӘОЖ.342

Маукебеков А.Т.
Сулейман Демирел Университеті
2-курс магистранты
Ғылыми жетекшісі:
з.ғ.к., ассоц. профессор
Адилова К.А.

ҚАЗАҚСТАНДА ҚҰҚЫҚТЫҚ САНА МЕН ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТТІҢ ДЕҢГЕЙІН КӨТЕРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Бұл мақалада қарастырылатын мәселелер: Қазақстан Республикасында құқықтық сана мен құқықтық мәдениеттің деңгейін көтеру жолдары қарастырылады соның ішінде ата-ананың балаға деген міндеттіліктері, жеке адамның құқықтық мәдениеті мен білім деңгейінің әртүрлі болуына байланысты ата-аналардың құқықтық сауаттылықтарын ашу және де құқықтық мемлекетте өмір сүріп жатқан әр азамат өзінің құқықтық санасының деңгейін өзі көтеруге тырысса, заң саласында өзгерістер ұшыраған жағдайда әр адам өз құқықтары тарапынан өзгеріп жатқан заңдарға жаймен емес аса көңілмен қарап қызығушылықтар танытса деген ұсыныс айтқым келеді.

Кілт сөздері: мемлекет, қоғам, құқықтық мәдениет, құқықтық сана, жеке құқықтық сана, топтық құқықтық сана.

Адам тарихи қалыптасқан іс-әрекеттер, дағды мен тәсілдерді игеріп, әсіресе тілді игеру нәтижесінде айналадағы заттар мен құбылыстардың объективті заңдылықтары мен қасиеттерін танып біледі. Адам айналадағы дүниеге өзін қарама қарсы қойып белгілі мақсатта іс-әрекетпен шұғылданғанда сол объективті шындық туралы өзінің білетін түсінігі мен біліміне сүйенеді. Бүкіл адамзат тарихының барысында қалыптасып жиналған рухани қазына, мәдениет, мораль, дін, қоғамдық психология, өнер, құрал-жабдық адамның шығармашылығынан туып, оның қолымен жасалған бүкіл заттық дүние түгелімен адамзаттың қоғамдық санасы болып табылады. Сана тарихи тәжірбиені, білім мен ойлау тәсілдерін бойына сіңіріп, шындықты, рухани идеалды игеріп, алда тұрған мақсат міндеттерді белгілеп, адамзат қоғамының бүкіл практикалық іс әрекетін бағыттайды. Адамдар өзінің шығармашылық ойларын жүзеге асырып, табиғатты, қоғамды дамытумен бірге, өздерін де жетілдіреді. Рухани өмірдің құбылысы ретінде құқық қоғамдық және индивидуалдық сана сфераларына бөлінеді.

Қоғамдық сана-объективті дүние мен қоғамдық болмыстың адам санасында бейнеленуі. Қоғамдық сана адамның тәжірибелік іс-әрекеттерінен байқалады. Сана қоғамның рухани мәдениетінің құрамды бөлігі болып табылады. Қоғамдық сананың түрлері-саясат, құқық, философия, мораль, дін қоғамдық болмысты бейнелей отырып,

---

оған белсенді ықпал етеді. Қоғамдық сананың түрлерінің әрқайсысының өз объектісі мен бейнелеу тәсілі болуына қарамастан, болмыс пен адам санасына өзіндік әсерін тигізеді. Идеологияның саяси құқықтық нысандары қоғамның экономикалық қатынасын саяси және құқықтық тілде, ал өнеркөркемдік образдармен, мораль-адамдардың мінез құлқының белгілі қағидалары мен ережелері түрінде бейнелейді.

Құқық теориясында құқықтық сана өзара байланысты 3 міндетке: танымдық, бағалаушылық, реттеушілік міндеттерге бөлінеді [1,34 б.]. Танымдық міндет құқықтық шындық құбылыстарын субъектінің құқықтағы мәнділігі мен тиістілігі туралы түсініктері тұрғысынан ой елегінен өткізуден тұрады. Бағалаушылық міндет құқықтық шындық құбылыстарын ұқсастыруда, оларды реттеудің нақты ережелерімен сәйкестендіруде болып табылады.

Құқықтық сананы иеленушіге байланысты құқықтық сананың жеке, топтық (ұжымдық) және қоғамдық құқықтық сана түрлері туралы айтуға болады.

Жеке құқықтық сана адам күнделікті қатысатын алуан-түрлі әлеуметтік байланыстар мен қатынастардың ықпалымен, сондай-ақ өзінің психикалық-физиологиялық ерекшеліктерінің әсерімен қалыптасады. Жеке адамның мәдениеті мен білімі деңгейінің әртүрлі болуы, адамдардың әлеуметтік жағдайы мен қабілетінің бірдей болмауы жеке құқықтық сана деңгейінің әртүрлі болуына себепші болады. Құқықтық сана деңгейін көтеру үшін адамдардың санасы мен мінез-құлқына нысаналы идеологиялық ықпал жасаудың, азаматарға құқықтық тәрбие берудің де маңызы аз емес.

Топтық құқықтық сана тиісті әлеуметтік топтар мен оларға кіретін жеке адамдардың ерекшеліктерімен анықталады. Құқықтық құндылықтар әрбір топта бірдей танылмайды. Олардың ішінде топтық құқықтық сана заңдылық пен әділеттік идеяларын мүлде құрметтемейтіндерінде топтық құқықтық сананың әлеуметсізденуі, қоғамда бар құқықтық идеологиядан шеттеу, құқықтық нигилизмнің ескі түрін консервациялау, тіпті криминогендік жағдайлардың қалыптасуы мүмкін. Сапарғалиев Ғ.С., Ибраева А.С. көзқарасы бойынша, құқықтық сананы қоғамдық сананың жеке бір саласы дей келе, оған мынадай анықтама береді: «Құқықтық сана дегеніміз – Қазақстан Республикасы азаматтарының жүзеге асырылып жүрген заңдарға, оларды қолдануға, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына және қалаулы құқыққа, басқа да құқықтық құбылыстарға құқық сезімдерінің, көзқарастарының, пікірлерінің, бағаларының жүйесі» [2, 127 б.]. Бес бейне, яғни, құқықтық болмыс жөнінде білімдер, құқықты бағалау және оны жүзеге асыру тәжірибе, құқықтық мақсаттар, құндылық бағдары заңдық мәні бар жағдайлар туындағанда адамдардың жүріс-тұрыстарын реттейді деп есептейді. Басқаша айтқанда, құқықтық сана дегеніміз – адамдардың, әлеуметтік бірліктердің қоғамда бар және олардың тілек-ықыластарына сай келетін құқыққа қатыстылықтарын білдіретін көзқарастарының, идеяларының, түсініктері мен сана-сезімдерінің жиынтығы деп қорытындылайды .

Мәдениет – адамзат жасайтын және адамдардың рухани қажеттіліктері мен мүдделерін қанағаттандыруға бағытталған материалдық және рухани құндылықтардың жиынтығы. Қоғамның мәдениеті бірнеше түрге бөлінеді: саяси, экономикалық, әлеуметтік, парасаттылық, инабаттылық, экологиялық құқықтық, т.б. мәдениет жүйе салалары. [3, 95 б.] Олар бір-бірімен тығыз байланыста қоғамның экономикалық саяси, әлеуметтік дамуына сәйкес дамиды. Сонымен қатар олар қоғамның әр саласындағы қарым-қатынастарды реттеп-басқарып отырады.

Мәдениет өзінің даму процесінде қоғамның рухани байлығын, халықтың сана сезімін дамытып, жоғары дәрежеге жеткізеді. Құқықта өз кезегінде мәдениетті қорғап, реттеп отырады. Осыдан келіп, құқықтық мәдениет қалыптасады. Ол өзара байланысты элементтер арқылы көрініс табады:

-
- қоғамдағы құқықтық сананың жағдайы, құқықты түсінудің деңгейі, заңдылықтың талаптарын орындау қажеттігін түсіну;
  - заңдылықты сақтау;
  - заң шығарудың ерекшелігі, оның мазмұны мен нысанына көңіл бөлу;
  - сот, прокуратура және де басқа құқық қорғау органдарының жұмыс атқару сипаты.

Мемлекет және құқық теориясы қоғамдағы сана-сезімнің объективтік даму процесіне сәйкес құқық саналығының маңызын дамытып, нығайтып отырады. Құқықтық сана-сезімнің мазмұны төрт жүйедегі қарым-қатынастарды қамтиды: қоғамдағы нормативтік актілердің дамуы, жаңару, орындалу, қорғау процесін, оған халықтың сана-сезімінің әскерін, көзқарасын, іс-әрекетін біріктіреді.

И.А. Ильин «құқық - сана тілі бойынша сөйлейді және саналы тірі жандарға қарай бағытталған» деп айтқан [4, 7 б.]. Адамның санасында объективті шынайылық бейнесі көрініс табады, демек сана да құқықтық категориядағы білім, түсінік, құқықтық тәжірибе, әрекет етіп тұрған қатынастарда көрінетін объективті белгілерге ие. «Құқықтық мәдениет» заң категориясы ретінде күрделі табиғатқа ие және бұл түсінікті анықтау әлі күнге дейін ашық күйінде қалып отыр. Ғылыми әдебиеттерде құқықтық мәдениет, бастапқы, жалпы мазмұндағы мәдениеттің бір бөлігі деп қарастырылады. Өз уақытында, біздің практика жие-жие әрбір экономикалық, құқықтық, техникалық шешімдер, әрбір концепцияны, өзіндік түрдегі гуманистикалық экспертиз түрде әрбір заңи акт жобасын іске асыруды талап етеді, олардың кең өмірлік мағынасын және бағыттаушылығын айқындайды. Егер олар адам үшін жұмыс істемесе, онда олар өмір сүру құқығына ие болмайды. ХХ ғасырда пайда болған әлеуметтік нигилизмнің кеңейген сипаты белгілі бір нақты орыс қоғамында 1909 ж. “Вехи” атты атақты жинақты көрінген. Оның авторларының бірі, яғни С.А. Франк айрықша пафоспен, біздің интелегенциямыздың ақылды көңіл-күйін анықтау бір сөзбен – морализм деп қарастырды: “Орыс интелегенциясы ешқандай нақты құндылықтарды, критерилерді, ешқандай өмірдегі бағдарды және т.б. шектеулерді білмейді. Ол тек адамдардың моральды шектеулерін қарастырады. Ал, ол шектеулер жақсы және жаман, мейрімді және қатал түрде болады. Морализм – бұл нигилизмнің тек көрінісі ретінде табылады. Нигилизмді мен нақты құндылықтарды мойындамау немесе жоққа шығару деп түсінемін”, - дейді [6]. Бұл жерде айтып өтетінім заман дамыған сайын әр түрлі заңдар жаңашылдыққа қарай өзгеріп отырады. Құқықтық мемлекетте Заң бастапқыдан ақ адамдардың құқықтыры мен бостандықтарын қорғау үшін әр адамға міндеттіліктер мен белгілі бір шектеулер қояды.

Мәдениетті қарастырудағы жеке жоспар, біздің көзқарасымызға, құқықтық мәдениеттің негізгі бағыттарын заңды шарттады, құқықтық мәдениеттің жеке проблемаларын зерттеуді ынталандырды. Мәнісінде, құқықтық мәдениетке арналған барлық жұмыс жеке проблематиканы қозғады.

“Құқық рухани құндылықтар, діни қасиеттер және т.б. ғылыми шындықтар секілді рухани шындықтар қатарында тұра алмайды. Оның мағынасы одан да нақты болып келеді”.[5, 7 б.] Қазақстан Республикасында кәмелетке толмағандардың арасында құқық бұзушылықтың алдын алу мақсатында қоғамда балалардың қадағалаусыз жүруінің алдын алу жөніндегі құқықтық актілерді қалыптастыру жұмысы үнемі жаңартылып тұрады. Яғни «Неке және отбасы туралы», «Мемлекеттік атаулы әлеуметтік көмек туралы», «Еңбек туралы», «Қазақстан Республикасындағы арнайы мемлекеттік жәрдемақы туралы», «Дене тәрбиесі және спорт туралы» заңдар, кәмелетке толмағандар жөніндегі комиссиялардың, кәмелетке толмағандар ісі жөніндегі ішкі істер органдарының қызметін реттейтін нормативтік құқықтық актілерде жан-жақты негізделіп ашып көрсетілген. Қазіргі уақытта ата-ана кәмелетке

толмаған балаларға құқықтық түсініктер жүргізбейтін болғандықтан көптеген қылмыстар 16-17 жастағы балалардан шығып отыр. Қарапайым мысал ретінде кейде ата-аналар балалары тәрбиеленіп отырған мектепке жібермеу секілді жағдайлардан байқау қазіргі уақытта таңғалатын жағдай емес. Тіпті біздің Конституцияда ата-аналарға түсіндіретін келесі нормалар да бар. Мысалы, 30-баптың, 1-тармағындағы «Орта білім алу міндетті» десек онда, міндеттілік ол жауапкершілікті жүктейді. Яғни, Конституциядағы және басқа да заңдардағы міндеттер туралы нормалар орындалуға жатады. Міндет орындалмаса, бұзылса немесе оны орындауға кедергі келтірсе, жауапкершілікке соқтырады. Құқықтық мәдениеттің негізгі міндетін И.Е. Фербер қоғамның барлық мүшелерін анықталған қатынасқа, өзінің міндеттеріне, құқықтарына, заңдылықты сақтауға дайындау деп біледі [9, 114 б.]. Автор оларға қалыптасып жатқан жүріс-тұрыс ниеттерімен орнатылымдарды жатқыза отырып: «Құқықтық мәдениет – адамды, оның құқықтары мен бостандықтарын сыйлау, «шені» мен «атағына» қарамастан, адамдардың өзара қарым-қатынасындағы табандылық және батылдылықпен ұштасып отыратын әдептілік пен орындылық». В.М. Сырых құқықтық мәдениет түсінігін «заңдылықты, адамдар мен басқа тұлғалардың құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыруды, мемлекет пен жеке тұлғаның өзара жауапкершілігін қамтамасыз ететін құқықтық тәртіпті» қамтиды [10, 143 б.]. Отбасы-шағын мемлекет. Отбасы- ол да бір шағын мемлекет. Әр мемлекеттің өзіне тән өндірісі, өнім бөлісі, сыртқы және ішкі саясаты, басқару тәртібі, міндет-қызмет бөлінісі, кіріс-шығыс бюджеті, қасиеттеп, қастерлеп ұстанатын рәміздері т.б болмыс-тіршілік жақтары болады. Адамдардың жақсы өмір сүруі отбасы құрамындағыларға байланысты. Сондықтан отбасы құрылымына зор маңыз беріліп, мәнін қорғаған, отбасының ар-намысын сақтауға, сырын шашпауға, мүшелерінің бір-біріне адал, қамқор болуы. Құқықтық тәрбиеге келсек: Құқықтық тәрбие – бұл құқықтық білім беру – адамның құқықтық санасын қалыптастыру мақсатында орындалатын құқықтық тәрбиенің негізгі ықпал етуші әдісі. Нақты айтсақ, құқықтық білім беру арқылы жасөспірім құқықты ұғынады және оның санасы қалыптасып, дамиды. Құқықты ұғынумен қоса, тұлғаны заңды құрметтеуге, қорғауға, орындауға дағдыландыру мен заңның әділдігіне сендіру- құқықтық сананың негізгі белгілері. Аталынған белгілер оқушыларды құқықтық тәрбиелеу негізінде отбасынан және мектеп табалдырығынан бастап жүзеге асады. Есейген адамға қарағанда санасы мен мінез-құлқы жаңадан қалыптаса бастаған жасөспірім тәрбиенің қолайлы объектісі болып табылады. Құқықтық мәдениеттің негізгі белгілері: заң нормаларын білу, заң нормаларын орындау: қоғамдық тәртіпті; заң нормаларын бұзбау; заң күшіне сену және т.б.

Құқықтық сана қай жағынан болмасын анықталса да ол, құқықтық санаға тән белгілерге, сондай-ақ жалпылай өзгешеліктерге ие, қоғамдық сананың бір нысаны ретінде қарастырылады. Бірінші кезекте, құқықтық сананы психикалық іс-әрекеттің нысаны мен салдары, яғни нәтижесі ретінде қарастыру керек. Кез-келген құқықтық нормалар азамат санасына бағытталған. И.А. Ильин «құқық - сана тілі бойынша сөйлейді және саналы тірі жандарға қарай бағытталған» деп айтқан [7, 7 б.]. Адамның санасында объективті шынайылық бейнесі көрініс табады, демек сана да құқықтық категориядағы білім, түсінік, құқықтық тәжірибе, әрекет етіп тұрған қатынастарда көрінетін объективті белгілерге ие. «Құқықтық мәдениет» заң категориясы ретінде күрделі табиғатқа ие және бұл түсінікті анықтау әлі күнге дейін ашық күйінде қалып отыр. Ғылыми әдебиеттерде құқықтық мәдениет, бастапқы, жалпы мазмұндағы мәдениеттің бір бөлігі деп қарастырылады.

Иванников И.А. пікірі бойынша, құқықтық мәдениет – «жалпы мәдениеттің бір бөлігі болып, құқықтық өсиеттерден, рәміз, нормалардан көрініс табатын, адамдардың мемлекеттік-құқықтық қатынас саласындағы қызметтер нәтижесі және осы

құбылыстар мен өмірсүруде рухани азықтарды, олардың субъектілерінің заңды маңызы бар мінез-құлыққа әсерін бағалау» [8, 66 б.]. Өзіміздің қазақ ұлтының тарихына көз жүгіртетін болсақ қазақ халқы бала тәрбиені үш-ақ сөзбен жүргізген олар: «Ұят болады», «Жаман болады», «Обал болады» бұл тыйымдарда: Ұят болады дегені – өлімнен ұят күшті, ұятты істі істеме дегені; жаным арымның садағасы дегені еді; жаман болады дегені – жақсы сөз жарым ырыс, жамандықтан аулақ жүр дегені; жақсының шарапаты, жаманның кесапаты тиеді деген еді; обал болады дегені – әр нәрсенің сұрауы бар, саған түкке тұрғысыз болған бір нәрсе басқа біреуге өте қымбат болуы мүмкін дегені, ешкімге көлеңке түспесін дегені еді. Шын мәнінде бала тәрбиесінде осы үш-сөзбен ақ баланы жақсы жаққа ұмтылуға, жаман нәрседен алшақ болуға, үлкенге құрмет, кішіге-ізеттілік, білімге құштар жандар шығаруға болады деп есептеймін.

Тақырыпты қорытындылай келе мына жағдайларға ерекше тоқталғым келеді. Отандық мемлекеттіліктің жаңа даму сатысы: құқықтық тәрбие нысанының әдеттегі қалыптасқан салттарының өзгеруін талап етеді. Алайда бұрынғы қалыптасқан ережелерді жаңа талаптарға сай етіп өзгерту де жаңа құқықтық тәрбиенің алдына қойған негізгі мақсаттарының бірі болып табылады.

Қылмыстылықтың өршімеуін, азаматтардың әлеуметтік қорғалуының деңгейі көтеріле бастаған кезде азаматтарға құқықтарын түсіндіру, олардың мүмкіндіктерін айқындаудың маңызы өте зор.

Әдебиеттер тізімі:

- 1 Байниязов Р.С. Құқықтық санадағы теориялық мәселелер. - Саратов, 2001,
- 2 Сапарғалиев Ғ.С. Ибраева А.С. Мемлекет және құқық теориясы. Оқулық. - Астана, Фолиант; 2007, - 127.б.
- 3 Сырых В.М. Мемлекет және құқық теориясы: Оқу құралы. - 5-ші жазба, М. 2006,
- 4 Иванников И.А. Ресейдегі мемлекеттік билік: гуманизация проблемалары. – Ростов. 2006, - С 66
- 5 А.В.Малько, Н.И.Матузов. “Теория государства и права” Москва-2003 ж. 690 бет.
- 6 А.В.Малько, Н.И.Матузов. “Теория государства и права” Москва-2003 ж. 684-бет.
- 7 Тапчанян Н.М. Заманауи Ресей жағдайында адамның құқықтық мәдениеті және құқықтық санасы. Дерек...з.ғ.к. –М., 1999
- 8 Иванников И.А. Ресейдегі мемлекеттік билік: гуманизация проблемалары. – Ростов. 2006, - С 66
- 9 Фарбер И.Е. Әділет әлеуметтік сананың нысаны ретінде. –М., 1963,
- 10 Сырых В.М. Мемлекет және құқық теориясы: Оқу құралы. - 5-ші жазба, М. 2006

Резюме

Вопросы, обсуждаемые в данной статье: пути повышения уровня правосознания и правовой культуры в Республике Казахстан, в том числе права родителей на ребенка, правовая культура личности и раскрытие правовой грамотности родителей, а также каждого гражданина, проживающего в правовом государстве. Я хотел бы предложить, чтобы каждый гражданин смог повысить свой уровень правосознания, чтобы все были заинтересованы в новых законах, которые меняются в их правах.

Summary

Issues discussed in this article: ways to increase the level of legal awareness and legal culture in the Republic of Kazakhstan, including parents 'rights to a child, legal personality culture and disclosure of parents' legal literacy, as well as every citizen living in a state of law. I would like to suggest that every citizen could raise their level of legal awareness, so that everyone would be interested in laws that change their rights.

УДК:342.511(574)

**Мохаммад Юз Алеф М.,
магистрант
Университета им.
Сулеймана Демиреля,
Научный руководитель:
д.ю.н. Айтхожин К.К.**

КОНСТИТУЦИОННЫЙ СТАТУС ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: ПОНЯТИЕ И СОДЕРЖАНИЕ

В системе институтов власти важное место занимает Президент Республики Казахстан, т.к. Конституция возлагает на него задачу обеспечения единства государственной власти, осуществляемые законодательными, исполнительными и судебными органами. Роль и место Президента в механизме государственного управления основывается на признаках его конституционно-правового статуса как высшего должностного лица. Невозможно умалять значимость данного института, это объясняется широтой его компетенции, во многом совпадающей с публичными функциями государства. Президент Республики является единоличным государственным органом, т.к. в его статусе одновременно присутствуют признаки должностного лица и государственного органа. Так, исходя из принципиальной значимости конституционного статуса главы государства, рассмотрим его понятие и содержание.

Ключевые слова: конституционное право, конституционный статус президента, Президент Республики Казахстан.

Большинство норм Конституции Республики Казахстан 1995 г. связано с регламентацией сущностных начал предназначения и отправления государственной власти, ее несущих конструкций в виде принципа единства государственной власти и разделения властей, порядка легитимации государственных органов, их компетенции, прекращения полномочий, включая возможность применения мер ответственности. Далеко не каждый государственный орган удостоивается конституционного закрепления всех (или хотя бы основных) своих характеристик. Одни органы лишь поименованы в Конституции, другим - посвящены единичные статьи, закрепляющие самые общие начала статуса государственного органа.

И только высшие органы государства, исходя из непосредственной связи с народным суверенитетом, участия в выработке программных установок для всего общества, а также персонального пребывания в координатах принципа единства и разделенности государственной власти и участия в механизме сдержек и противовесов, удостоиваются детального регулирования многообразных

институциональных и функциональных сторон организации и деятельности. В первую очередь, и в наиболее полной мере сказанное относится и к Президенту Республики в силу его особой миссии в государстве Республика Казахстан и политической системе страны.

В конституционном праве наиболее распространенным нормативным структурным подразделением является конституционно-правовой статус государственных органов и должностных лиц. В этой связи в правовой литературе уделяется важное значение соотношению родственных понятий «институт» и «статус», находящихся в состоянии очевидной близости и взаимообусловленности. Так, понятие «институт» имеет строго нормативную направленность. Поэтому институт всегда формален. Понятие «статус» же охватывает не только формализованное право, но и самые разнообразные конституционно-правовые отношения, складывающиеся в связи и по поводу конкретного предмета регулирования. «Таким образом, - заключает Н.А. Богданова, - конституционно-правовой статус - более емкое структурное образование конституционного права как отрасли... Институты же выступают своего рода нормативными характеристиками субъектов конституционно – правовых отношений, раскрывают в различных аспектах их правовое положение, играют обслуживающую роль по отношению к статусу» [1, с.67].

О роли конституционного статуса как первооснове государственных органов высказывался и видный советский (российский) юрист Б.Н. Габричидзе: «конституционный статус является предпосылкой динамичности правового статуса, которая находит отражение главным образом в актах текущего законодательства» [2, с.11]. С помощью термина «конституционный статус» обобщается вся совокупность элементов конституционного регулирования положения государственных органов. При этом содержание конституционного статуса значительно уже правового статуса. Конституционный статус характеризуется стабильностью. Конституция регулирует наиболее фундаментальные, устойчивые характеристики государственного органа, закладывая при этом ресурс его динамичного развития.

Если взять за первооснову содержательную сторону политико-правового явления, тогда конституционный статус Президента Республики по своему потенциалу и возможностям развития в актах конституционно-правового и отраслевого законодательства является стратегически-определяющим, в концентрированном виде вобравшим в себя главные всесторонние характеристики президентуры. Если исходить из формально-юридического подхода, то конечно же, этот конституционно-правовой институт является и более объемным, и более детально раскрывающим как бы скрытые в глубине от поверхностного взгляда «дремлющие» потенциалы статуса.

Специальный конституционный правовой статус Президента Республики Казахстан закрепляется в нормах, объединенных главным образом в разделе III Конституции. Так, конституционный статус Президента Республики включает закрепленные непосредственно в Республики Казахстан 1995 г.: характеристику главы государства и высшего должностного лица; порядок возникновения и прекращения действия его всеобъемлющего мандата; рамки и характер взаимоотношений с другими высшими государственными органами; функции и компетенцию (укрупненные или конкретизированные права и обязанности в тех или иных сферах общественной жизни); нормативную характеристику актов; гарантии обеспечения деятельности и личной неприкосновенности; конституционно-правовую ответственность. Объединенные в выделенные группы, регламентированные в конституционно-

---

правовых нормах, составляют части нормативно-правового института Президента Республики Казахстан.

Практически в каждой из групп можно обнаружить нормы, связанные с регламентацией тех или иных сторон конституционно-правового статуса и института Президента Республики. Так, по предметному основанию значительное количество норм Конституции и иных источников имеет самое непосредственное отношение к регулированию общих начал (адресованных к государству, государственной власти, всем государственным органам) - «общему статусу» и посвященных именно Президенту Республики – «специальному статусу», по особенностям выполняемой роли (назначению) в механизме конституционного регулирования - «материальные» - большинство статутных норм и «процессуальных» - о процедурах реализации отдельных полномочий, о привлечении Главы государства к конституционно-правовой ответственности; конституционного строя либо общих положений и конкретные предписания в отношении выборов Главы государства и т.д. [3, с.34].

Содержание и характер конкретной правовой нормы, посвященной статусу Президента, имеет большое значение, поскольку в конечном итоге определяет ее позицию в иерархическом и предметном местоположении в сложнейшем переплетении конституционно-правовых инструментов. Отдельные конституционные нормы (закрепляющие президентскую форму правления) вообще не подлежат пересмотру. Корректировка других норм Основного закона (компетенционных и процессуальных) может существенно повлиять на распределение власти в системе высших государственных органов, нарушить гарантии конституционных прав и свобод человека и гражданина [4, с.135].

Таким образом, в предмете конституционного права Республики Казахстан отношения, составляющие конституционный статус Президента страны, занимают одну из самых крупных ниш. Такой весомый статус диктуется особой ролью Главы государства в конституционно-правовых властеотношениях с позиций народного и государственного суверенитетов, формы правления, принципа единства государственной власти и разделения властей.

По своему социально-политическому потенциалу конституционный правовой статус Президента Республики Казахстан значительно богаче конституционно-правового института Республики, представляющего собой формально юридическое оформление и развитие конституционных начал. В интересах дальнейшего совершенствования конституционно-правового института Президента Республики представляется актуальным поддерживать необходимые пропорции и соответствие между различными уровнями правового регулирования статуса Главы государства.

Список литературы:

- 1 Богданова Н.А. Система науки конституционного права. - М.: «Юристъ», 2001. – 164 с.
- 2 Габричидзе Б.Н. Конституционный статус органов Советского государства. – М.: Юрид. лит, 1982. – 286 с.
- 3 Жакаева Л.С. Процессуальные формы в конституционном праве Казахстана. – М., 2008. – 216 с.
- 4 Малиновский В.А. ЛИДЕР: президентская власть в Казахстане на рубеже веков: Астана: «Издательство «Норма-К», 2012. – 528 с.

Түйіндеме

Қазақстан Республикасы Президентінің билік институттары жүйесіндегі ерекше жағдайы, ең алдымен, Конституция оған заңнамалық, атқарушы және сот

органдары жүзеге асыратын мемлекеттік биліктің бірлігін қамтамасыз ету міндетін жүктейді. Президенттің мемлекеттік басқару тетігіндегі рөлі мен орны оның жоғары лауазымды тұлға ретіндегі конституциялық-құқықтық мәртебесінің белгілеріне негізделеді. ҚР Президенті жеке-дара мемлекеттік орган болып табылады, себебі оның мәртебесінде бір уақытта лауазымды тұлғаның және мемлекеттік органның белгілері бар. Сонымен, мемлекет басшысының конституциялық мәртебесінің принципті маңыздылығына сүйене отырып, оның түсінігі мен мазмұнын қарастырамыз.

Summary

The special position of the President of the Republic of Kazakhstan in the system of institutions of power, primarily in the fact that the Constitution entrusts him with the task of ensuring the unity of state power, carried out by the legislative, Executive and judicial bodies. The role and place of the President in the mechanism of public administration is based on the signs of his constitutional and legal status as the highest official. The President of the Republic of Kazakhstan is the sole state body, since its status simultaneously contains signs of a state body and government agency. So, based on the fundamental importance of the constitutional status of the head of state, we should consider its concept and content.

ОӘЖ: 343.97

**Мукашева А.Т.
Д.А.Қонаев атындағы
Еуразиялық заң академиясының
магистранты
Ғылыми жетекші:
З.Ғ.Д., профессор
Г.А.Қуаналиева**

ТЕРРОРИЗММЕН КҮРЕСУДІҢ ӘЛЕМДІК МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мақалада терроризммен күресудің әлемдік мәселелері зерделенген. Әлемде террористік күш қолданудың негізгі себептері қарастырылған. Терроризм күн сайын қуаты асып, бүкіл әлемге қауіп төндіріп отырған күш. Соңғы ширек ғасырдан бері оның өрісі халықаралық деңгейге өсті. Мысалы, 1980 жылы әлемде 500 террористік акт жасалса, соңғы бір жылда 16 мың рет террористік шабуыл болды. Қасақана ойластырылатын қастандық миллиондаған адамның өліміне себепші болды. Халықаралық терроризмнің қаупі трансұлттық антитеррористік ұйымдардың құрылуы мен ұлттық қауіпсіздік қызметтерінің бірігуіне итермеледі. Бүгінде көптеген елдер ортақ жауды жою мақсатында жұмыла әрекет етуге кіріскен.

Кілт сөздер:

Қазіргі кезде терроризммен күресу мәселесі қоғамда ерекше өзекті мәселеге айналды. Терроризм қазіргі заманның ең қауіпті, қиын болжанушы құбылыстар қатарына жатады, ол ұлтына, әлеуметтік жағдайына қарамастан қоғамның барлық топтарын қамтиды. Террорлық әрекеттер адамзаттың жаппай қырылуына және бүлінушілікке, мемлекеттер арасында жауластыққа алып келіп, соғыстарға итермелейді.

Жалпы ұлттық қауіпсіздік үшін елеулі қатерлердің бірі терроризм мен оның көріністері болып табылады. Бұл көріністер қорқынышты әрі орны толмас болып саналады, соған орай адамзат қоғамының маңызды міндеттерінің бірі осы бағыттағы халықаралық күштерді жұмылдыру, алдын алу шараларын жүзеге асыру болып табылады.

Соңғы жылдары Өзбекстандағы, Қырғызстандағы, Ресейдедегі, сонымен қатар АҚШ-тағы белгілі оқиғалар мемлекет тарапынан шапшаң әрекеттерді жүзеге асыруды қажет етеді, террорлық әрекеттерді болдыртпау үшін барлық амалдарды мобилизациялауға шақырады. «Қазақстан 2050» даму стратегиясында бұл туралы былай деп айтылған, «біздің жаһандық қауіпсіздікті нығайту ісінде маңызды роль атқарамыз, халықаралық терроризмге, экстремизмге және есірткінің заңсыз айналымына қарсы күресте әлемдік қауымдастықты қолдаймыз» [1, 45 б.].

Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаев 2015 жылы 29 қыркүйекте өткен Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының 70- сессиясында: «Терроризм мен діни экстремизмнің қауіп жаһандық ауқымға айналып барады. БҰҰ-ның қолдауымен халықаралық терроризм мен экстремизмге қарсы тұра алатын бірыңғай әлемдік желі құруды ұсынамын» деп нақты және ұтымды бастамасымен әлемді тыңдатқан болатын.

Терроризм – бүгінгі әлемді ойландыратын ең үлкен мәселелердің бірі. Террорлық шабуылдардың салдарынан күн сайын жүздеген, тіпті, мыңдаған адам зардап шегіп жатыр. Оның алдын алу немесе жою әлемдегі барлық елдің күн тәртібінде тұр. Әлемдегі әлеуметтану, психоанализдік және теологиялық институттары террористік идеологияның дамуы мен адамдарды террористік акт жасауға итермелейтін себептерді анықтауға тырысып келеді. Әлеуметтанушы ғалымдардың пайымдауынша, көбіне үкіметтік құрылымы мен билігі нашар, этномәдени және діни осалдықтары бар қоғамға ие мемлекеттерде террористік шабуылдар жиі орын алады. Террористердің заманауи технологияларды байланысу мақсатында пайдалануы және интернеттің идеологияны дәріптеуші құралға айналдыруы халықаралық терроризмнің өршуі алып келді.

Терроризмнің басты аспектісі – күш көрсету, зорлау, қорқытып-үркіту. «Террор» сөзі латынның «terror», яғни «қорқыныш, үрей» деген ұғымды беретін сөзінен шыққан. Террор сөзінің қолданысы сан алуан болғандықтан, оған нақты стандартты түсіндірме жоқ [2, 7 б.].

Бланки, Мост, Гейнцген және Бакуинин сынды терроризм идеологиясын зерттеген ғалымдар адам баласы әділ қоғам құруда күш көрсетуді пайдалануға бейім екенін айтады. Терроризмнің бастау алған уақытына қатысты ғалымдар әр түрлі ойға ие. Себебі қазіргі қоғамда қолданыстағы терминмен белгілі бір тарихи оқиғаны суреттеу дұрыс емес. Біреулер саяси астары бар қастандықты терроризм деп, оның тарихын біздің заманымызға дейінгі уақытқа ысырып жіберсе, тағы біреуі терроризмді ислам өркениетімен бір уақытта қалыптасқанына меңзейді. Мысалы, ғалымдар Александр Макендонскийдің әкесі Филип те, Рим императоры Юлий Цезарь де теракт құрбаны болған деседі. Ал терроризмді тек ислам діні мен ислам дінін уағыздаушы азаматтармен байланыстыратын ғалымдар жоғары айтылған оймен келісе қоймайды. Себебі олардың пайымында діни экстремизм мен терроризм бір ұғым [3,12-13 б.]

Терроризм 30-40 жыл бұрын әлемге қауіп төндіре бастағанымен, ол ертеректен бастау алған. Заманауи терроризм теориясының негізін салушы, неміс публицисті Карл Гейнцген саяси билікке талас кезіндегі адам өліміне моралды тұрғыдан шектеу қоймауды жақтаған. Нақты айтқанда, Карл монархиялық билікке қарсы, радикалды көзқарастағы белсенділердің бірі болғандықтан, ол билікке келуші топ немесе тұлғаның қарсыластарын өлтіргені үшін ақталуы қажет емес екенін үгіттеген.

Мысалы, ол 1849 жылы жазған «Адам өлтіру» атты мақаласында билік басындағы монархтың өз жауларын өлтіруіне қатысты ескі пайымдарды жоққа шығаратын тезистерді ұсынды. Карл Гейнцен Ницше мен Гитлерге дәуіріне дейін «жарты континенті басып алып, теңіз боп аққан қанды төгуімізге тура келсе де ... ожданымыз қиналмайды» деген болатын. Неміс публицисінің «бомба философиясы» төңірегіндегі еңбектерін зерттесек, оның басты идеясы жою, қираты болғанын көреміз. Карл Гейнцен ол үшін кез келген нарсені құрал ретінде пайдалануға болатынын да жазады [4, 4.].

Жоғарыда айтылған мәліметтерге сүйенсек, халықаралық терроризм ертеден дамып келе жатқан қылмыс түрі екенін байқаймыз. Әсіресе, 2001 жылдың 11 қыркүйегінде АҚШ-тың Нью-Йорк қаласындағы Бүкіләлемдік Сауда Орталығына жасалған лаңкестік шабуыл террористік ұйымдардың адам өміріне айтарлықтай қауіп төндіре алатынын, тіпті дүние жүзін жойып жіберуге де қауқару болуы мүмкін екенін айқындай түсті. Осы кезден бастап, террористік ұйымдар өздерін әлемге жариялап, ашық түрде соғысуды бастады. Дәл осы террористік шабуылдан кейін террористік акт бір тұлғаға емес, бір топ адамға қастандық жасау белгісімен түсіндіріле бастады. ХХІ ғасырдың басынан бастап, АҚШ, Англия, Ресей, Франция сынды әлемнің алпауыт дамыған елдері халықаралық террористік ұйымдарға қарсы күресуге біріге бастады. Террористердің негізгі күштерінің ислам діні кеңінен тараған өңірлерде шоғырлануы да Ирак, Иран, Сирия, Ауғанстан және Пәкістан сынды елдердің саяси билігі мен қауіпсіздігінің нашарлауына алып келді. Өкінішке орай, терроризмді ислам дінімен байланыстырмауға тырысқанымызбен, террористік шабуылдардың басым бөлігі исламистер тарапынан ұйымдастырылып жатыр. Бірақ бұл терроризмнің ислам діні арқылы тарап жатқанын білдірмейді. Мұнда діни идеологияның құрал ретінде пайдаланылып жатқанын айта кеткен жөн.

Бүгінгі әлемде террористік күш қолданудың негізгі себептері:

- әл-ауқаты нашар халықтың ел билігіне наразы болуы және оған қарсы күш құруға тырысуы, радикалды көзқарастардың насихатталуы;
- қоғамдағы әділетсіз құрылым мен адам құқықтарының тапталуы, заң бәріне бірдей болмауы;
- дінаралық түсініспеушіліктердің бір жақты қарап, бір-біріне қас ету. Оларды кек алу деңгейіне дейін жек көруіне үгіттеу;
- өзге дін өкілдеріне деген өшпенділіктің күшеюі, олардың барлығын бір дінге үгіттеу, көнбегендерді өлтіруге дейін баруға үгіттеуі;
- қоғамдағы түсініспеушіліктер мен бір-біріне қас топтардың соғысы өзге бір топқа тиімді болуы;
- нәсілдік әрі діни түсініспеушіліктің өшпенділікке ауып, ашық соғысқа айналғанда, белгілі бір топтарды қару-жарақпен қамтамасыз етуді бизнеске айналдыру [5, 1 б.].

Қазіргі террористік ұйымдардың елдердің ресми территориясы мен олардың суверенді құқықтарына қарамай, аймақтарын басып алуға тырысып жатыр. Осылай олар аймақтық билікке, шикізат көзі мен тұтыну нарығына қол жеткізіп отыр. Ал жаулап алынған аймақтағы халықтың ұлттық идеологиясы мен мәдени нанымдары террористердің насихатына ілесуі халықаралық терроризмнің негізгі әдістерінің біріне айналып үлгерген. Террористердің күші мен саны осылай артып келеді.

Лаңкестікпен күрес мәселесін шешу барлық деңгейдегі мемлекетаралық өзара әрекеттестікті талап ететінін есепке ала отырып, республикамызбен осы салада бірқатар халықаралық және мемлекетаралық шарттар мен келісімдерге қол қойылды. Бұл іс-әрекеттерге қарсы күрес мемлекеттік жоғары деңгейде қолға алынып, сақтықпен қырағылық шаралары көбінесе осындай сойқанның алдын-алу шараларын

жұмылдыруда. Бұл күрестен біздің еліміз де шет қала алмайды. Елбасымыз қашанда халықтар бірлігі мен ынтымақтастығында, достығында айтуында екенін еш жалықпаған. Мемлекет ішіндегі саяси-әлеуметтік тыныштық пен тұрақтылықтың шынайы көрінісі де – елімізді мекендеп жатқан барша халықтың – ұлт пен ұлыстардың тәуелсіз, көк байрағы желбіреген мемлекетте ауызбіршілікпен тату-тәтті өмір сүруінен байқаймыз. Өзге елдерде болып жатқан дүрбелең, зардаптарды болдырмау үшін, құқықтық мемлекет құру жолында біздің елімізде заңмен, заңдық негізде жүзеге асырылуы қамтамасыз етілген. Сондықтан шығар тәуелсіз мемлекетіміздің Парламенті 1999 жылғы лаңкестікке, лаңкестік іс-әрекеттерге қарсы күрес шаралары елімізде арнайы да, кешенді түрде жүзеге асырылып келеді десек болады.

Ертеде ата-бабамыз маңдай терін төгіп, ұлт пен ел болашағы үшін күресіп, мұра ретінде қалдырып кеткен жер аумағы, жер асты қазба байлықтары, әдет-ғұрпымыз, тіліміз, дініміз, тарихымыз, кең пейілді достастығымыз, ішінара ауызбіршілігіміз әрқашанда өзге елдерде қызғаныш сезімін тудыруы мүмкін. Адамзаттың иманын үйіріп отырған «ислам» дінінің жапа шегіп жатқаны мәлім болса да, бұл қауіп қазір тілдік және діни бөлшектенуден басталуда. Қолымызға суық қару алмасақ та, кешегімізді еске алып, болашаққа ұмтыла отырып, бүгінгімізден айырылмайық.

Терроризмге қарсы күрес шараларына келетін болсақ, терроризм адамзатқа қауіпті құбылысқа айналды. Себебі, лаңкестік әрекеттер салдарынан ешбір жазығы жоқ бейбіт халық қырылады. Террористер қатігез. Өз мақсатына бөгет болатындарды олар ешбір ойланбастан, аяусыз құртады. Өздерінің саяси мақсаттарын орындау жолында жазықсыз жандар өмірлеріне балта шабады. Лаңкестер үшін адам өмірі ойыншық. Сол себепті терроризмді ақтауға болмайды. Олармен күресудің барлық жолдарын қарастырған абзал. Қазір «Ұйымдық келісім шарт» (ДКБ) бойынша Қазақстан, Ресей және басқа Орта Азия республикалары терроризмнің алдын алу шараларын бірігіп жүзеге асыруда. Осындай келісімдерге Қытай, Ресеймен бірге Орта Азия Республикалары Шанхай ынтымақтастық одағы (ШОС) арқылы да келуде. Еуразия регионында біртіндеп антитеррорлық коалиция қалыптаса бастады. Антитеррорлық әрекеттердің барлық мемлекеттерінің саяси басымдылығына айналуы лаңкестердің алдын алудың кепілі болмақ.

Қорыта келе, мынадай тұжырым жасауға болады: Қазақстандықтардың бейбіт өміріне, елдегі қоғамдық татулыққа зиянды деп бағаланған шетелдік қандай да болмасын діни ұйымдар, қоғамдық қозғалыстар, бейресми мекемелердің қызметкерлеріне тыйым салатын арнайы заңдар қабылданатын мерзім жетті. Қазақстанның діни, рухани, саяси бірлігіне қарсы мәндегі интернет сайттарын, түрлі діни әдебиеттерді, аудио-видео кассеталарды елге енгізуге тыйым салатын шаралар қажет. Басқаша болған жағдайда Қазақстан әлемдік қауіп қатерлер еркін өтетін транзиттік зонаға айналып кетеді. Қазір наркотрафиктің транзиті болсақ, ертең террористік топтардың транзиті болуы қауіп күшеюде. Ондай болған жағдайда елдің тәуелсіздігі де, ішкі бірлігі де болмайтыны ақиқат. Сондықтан елде терроризмді болдырмау, әлемдік қауымдастықпен бірге әлемдік терроризмге қарсы бітіспес күрес Қазақстан мемлекетінің тағдырлық міндеті.

Әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан – 2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты: Ел Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы. - Алматы, 2015. - 96 б.
2. Крозье А.А. Цит. по: Лекарев С. Разведка мирового сообщества. //Независимое военное обозрение. №4, 2001. - С. 5-15.

-
3. Ашимбаев М. Современный терроризм: взгляд из Центральной Азии. – А., 2002. - 124 с.
4. Қарин Е. Жанталас //ЖасАлаш № 1129, 8 наурыз, 2003.
http://kk.wikipedia.org/wiki/Халықаралық_терроризм

Резюме

В статье рассматриваются глобальные проблемы борьбы с терроризмом. Рассмотрены основные причины террористического насилия в мире. Терроризм это сила, которая каждый день порождает энергию и угрожает всему миру. За последние четверть века его поле выросло на международный уровень. Например, в 1980 году в мире было совершено 500 террористических актов, за последний год было 16 тысяч террористических атак. Умышленное покушение стало причиной смерти миллионов людей. Угроза международного терроризма подталкивает к созданию транснациональных антитеррористических организаций и объединению служб национальной безопасности. Сегодня многие страны приступили к совместной работе с целью ликвидации общего врага.

Summary

The article deals with the global problems of combating terrorism. The main causes of terrorist violence in the world are considered. Terrorism is challenging fist of power threatening to the world. In the quarter century, it's eligibility has risen from local to international level. For instance, there were 500 terrorist acts in 1980 and its very small number comparing with 16 000 attacks in 2018. This menace killed thousands, even millions of people. The rising power of terrorists obligating transnational anti-terroristic organizations and national security agencies to fight against them together. Moreover, many of the countries are integrating to destroy the common enemy.

ОӘЖ: 343.98

**Музапар Д.Ж.
Д.А. Қонаев атындағы
Еуразиялық заң академиясының
магистранты
Ғылыми жетекші:
з.ғ.д., профессор
Қуаналиева Г.А**

КРИМИНАЛИСТИКАДАҒЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚ ЖАСАУ ЖАҒДАЙЫН АНЫҚТАУДЫҢ КЕЙБІР СҰРАҚТАРЫ

Мақалада криминалистикадағы қылмыстық құқық бұзушылық жасау жағдайын анықтаудың ерекшеліктері жан-жақты қарастырылған. Криминалистиканың өзекті және маңызды міндеті қылмыстық құқық бұзушылықтарды ашу және тергеу бойынша қызметтің ақпараттық-танымдық құрылымын құрастыру зерделенген.

Криминалистика жаратылыстану, техникалық және қоғамдық ғылымдардың әдістері мен идеяларын жинақтайтын ғылым бола тұрып, ақпарат теориясының бірқатар тұжырымдамасын, оның түсініктері мен жіктемелерін пайдаланудың қуатты әлеуетін ашады. Қылмыстық құқық бұзушылықтарды ашу және тергеу кезінде қылмыстық құқық бұзушылық жасау жағдайы жөніндегі білімдерді пайдалана отырып, тергеу тәжірибесінде туындайтын мәселелерге теориялық мағына беру және тәжірибелік шешу маңызды болып табылады.

Қылмыстық құқық бұзушылық іздерінің дәлелдемелерге, ал соңғыларының дәлелдемелік деректерге түрлену заңдылықтарын қылмыстық процесс тарапынан дәлелдеу механизмі деп атауға болады. Осы тұрғыда мұндай түрленудің бастапқы кезеңі ақпарат қайнар көздерінің криминалистикалық зерттелуі болып табылады. Тергеу барысында қылмыстық құқық бұзушылықтарды криминалистикалық талдау кезінде сыртқы орта элементтері мен басқа да факторларды құраушы іздер анықталып, зерттелуі мүмкін. Талдау қылмыстық құқық бұзушылық сәтінде туындаған жағдай жөніндегі криминалистикалық маңызды ақпаратты жинауға мүмкіндік береді. Қылмыстық құқық бұзушылықтарды ашу және тергеу кезінде оның жасалу жағдайы жөніндегі білімдерді пайдалана отырып, тергеу тәжірибесінде туындайтын мәселелерге теориялық мағына беру және тәжірибе жағынан шешу маңызды болып табылады.

Қылмыстық құқық бұзушылықтарды жасау жағдайы деген ұғым криминалистикада бұрыннан қолданылады. Бастапқыда авторлар тәжірибелік қызметкерлерді қылмыстық құқық бұзушылық жасалу жағдайын, оның даралығы мен әр қылмыстық құқық бұзушылық әрекетінің ерекшелігін ескере отырып, жете зерделеудің қажеттілігіне бағыттады. Қылмыстық құқық бұзушылықтарды көбіне бір адам емес бірнеше адам бірігіп жасайды, өйткені сыбайласып қылмыстық құқық бұзушылық жасау ақырғы қылмыстық нәтижеге жеңіл жетуге мүмкіндік береді. Сондықтан да қылмыстық заңнамада бірге жасалған қылмыстық құқық бұзушылық үшін жауапкершілікке тартылатын адамдар шеңберін және олардың жауапкершілік негіздері мен шектерін айқындау өте маңызды. 3 шілде 2014 жылы қабылданып, 1 қаңтар 2015 жылы заңдық күшіне енген Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің (ҚРҚК) 27 бабында: "Екі немесе одан да көп адамның қасақана қылмыстық құқық бұзушылық жасауға қасақана бірлесе қатысуы қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысу деп танылады" делінген [1].

Ғалымдар қылмыстық құқық бұзушылық жағдайы туралы ақпарат қайнар көзі ретінде оқиға болған жерді қарауды ұсынады. Осылайша, олар қараудың маңызды міндеттерінің бірі ретінде қылмыстық құқық бұзушылық жағдайын бекіту немесе оның егжей-тегжейлігі мен бөлшектеріне ерекше назар аударудың қажеттілігін атап көрсетті. Тергеу мақсаттарын қанағаттандыру үшін қылмыстық құқық бұзушылық жасау жағдайының тәжірибелік мүмкіндіктерін пайдалану да зерделенді. Көптеген авторлар қылмыстық құқық бұзушылық әрекетінің себептері мен шарттарын анықтауға көмек беретін ақпарат қайнар көздері ретінде қылмыстық құқық бұзушылық жасау жағдайын қарастырды [2,19 б.].

Криминалистикалық жүйе ретіндегі қылмыстық құқық бұзушылық жасау орны оның ішкі құрылымы мен ұйымдастырылуын зерттеусіз қарастырыла алмайды. Қазіргі уақытта, криминалистикалық ғылым осы сұрақ бойынша белгілі ақпарат көлеміне ие, оның негізінде қылмыстық құқық бұзушылық жасау орны секілді аса күрделі құбылыс құрылымын талдау мүмкіндігі жатыр. Әдебиетте қылмыстық құқық бұзушылықтарды жасау жағдайының құрылымы әр түрлі ашылады, кейде қылмыстық құқық бұзушылық жағдайларының қарапайым жиынтығы немесе қылмыстық құқық бұзушылық

субъектісінің ниеті іске асырылған, қалыптасқан шарттар жүйесі ретінде байқалады [3,89 б.].

Біздің ойымызша, бұл қылмыстық құқық бұзушылық жағдайы құрылымының тар мағынасы, яғни, оның құрамдас бөліктері қылмыстық құқық бұзушылық жасалатын ортаның шарттары болып қана қоймай, бірқатар басқа да қызметтер атқарады. Мысалы, олар қылмыстық құқық бұзушылық жасау амалы мен механизмін анықтайтын факторлар болып табылады. Біздің ойымызша, теориялық жоспардағы қылмыстық құқық бұзушылық жасау жағдайы құрылымының мұндай тарылуы тергеу әдістемесінің зерттеу базасын азайтады, ал тәжірибелік жоспарда – тергеу барысындағы қылмыскердің жеке басымен, қылмыс амалымен және механизмімен қылмыс орнының мүмкін болатын өзара байланыстарын анықтау және пайдалану мүмкіндіктерін қиындатады. Кейбір криминалистер қылмыстық құқық бұзушылық орны құрылымының элементтеріне «белгілі сапасы мен белгілерге ие, кеңістікті және уақыттық байланыстары бар объектілер жиынтығын» жатқызады. Біздің ойымызша, бұл қылмыстық құқық бұзушылық жағдайының барлық элементтері емес. Зерттеу объектілерінің құрылымдары жөніндегі сұрақ тек криминалистикада күрделі болып табылмайды. Кез-келген жүйелерді зерттеу кезінде әрқашан олардың құрылымдық элементтерін маңыздылық және қиындық дәрежесі бойынша саралау мәселесі туындайды. Қылмыстық құқық бұзушылық жасау жағдайы осы жағдайда ерекшелік болып саналмайды. Қылмыстық құқық бұзушылық жасау жағдайы құрылымының жеке элементтерін шығару, тәжірибедегі криминалистикалық міндеттерді шешуге арналған осы элементтерді пайдалану мүмкіндігімен келісілуі тиіс. Олай болмағанда, осы құрылымның тиімділігі мен құндылығы тәжірибе қажеттіліктеріне сәйкес келмейді.

Басқа заң ғылымдарымен салыстырғанда криминалистика материалды элем объектілерін, құбылыстарын және процестерін, олар тек қандай да бір қылмыстық қызметпен байланысқа түскенде, атап айтсақ, қылмыстық құқық бұзушылық жасау жағдайының элементтері болған сәтте ғана зерттей бастайды. Мұндай құрылым тәртібі көптеген артықшылықтарға ие болады. Құрылым өзінің элементтерін зерттеуге немесе тігінен және көлденеңінен жіктеуге кедергі келтірмейді, алайда, бұл белгілі құрылым элементі жөніндегі криминалистикалық деректер құндылығын немесе аса маңызды құрылымдық байланыстарды анықтауға мүмкіндік береді. Криминалистика қылмыстық құқық бұзушылықтарды ашу және тергеу мақсаттары үшін қылмыстық құқық бұзушылық оқиғасының шеңберінде ғана болатын және оған тікелей әсер ететін, қылмыскердің жақын психологиялық айналасы жөніндегі деректерді ғана зерттеп, пайдаланады. Біздің ойымызша, көрсетілген шекаралардың кеңеюі жөнсіз, себебі қылмыстық әрекеттен тыс психологиялық ортаны нәтижелерін криминалистика пайдаланатын басқа ғылымдар зерттейді. Дәл осы уақытта зерттеуден бас тарту да, қылмыстық құқық бұзушылық жасаудың психологиялық ортасы жөніндегі деректерді пайдалану да кейбір қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеу бойынша әдістемелік ұсыныстардың сапасында, нәтижесінде, тергеу сапасында да көрініс табуы мүмкін. Ортаның психологиялық элементтері әр түрлі көрінуі мүмкін.

Біріншіден, олар қылмыстық құқық бұзушылыққа болысатын немесе кедергі келтіретін, кінәні жеңілдететін немесе ауырлататын, қылмыстық құқық бұзушылықты және ондағы қатысуды (алибиді алдын ала әзірлеу, жалған куәларды дайындау) жасыратын психологиялық міндеттер түрінде байқалуы мүмкін.

Екіншіден, қылмыстық құқық бұзушылық жасаудың белгілі орнымен немесе уақытымен байланысты бола алады.

Үшіншіден, қылмыстық құқық бұзушылық жасау жағдайларының психологиялық элементтері психологиялық факторлар ретінде, мысалы, лауазымды

тұлғалардың өздерінің қызметтік міндеттеріне бейберекет қарау жағдайлары, қанағаттанарлықсыз күзет пен материалдық құндылықтарды тіркеу және т.б. түрінде көріне алады.

Қылмыстық құқық бұзушылық жасау жағдайын түсіну шеңбері жеткілікті түрде түсінікті. Бір жағынан, бұл – қылмыстық құқық бұзушылық субъектісінің тікелей қылмыстық құқық бұзушылық әрекеттерінің бастауы, екінші жағынан – олардың аяқталуы болып табылады. Тек осындай жағдай шеңберінің түсінігі осы криминалистикалық санатты тергеудің көптеген міндеттерін сәтті шешу үшін аса тиімді пайдалануға мүмкіндік береді. Қылмыс орнының күрделі элементтері қызмет ету процесінде бірнеше түрлі ақпараттарды туғызатын мейлінше әр алуан әрекеттерді жасауға қабілетті. Оларға әдеттегідей, күрделі процестер, қылмыстық құқық бұзушылық оқиғасының қатысушылары жатады. Қарапайым қылмыстық құқық бұзушылық ортасының элементтері объективті ортаға жатады [4, 25 б.].

Қылмыстық құқық бұзушылық әдеттегідей, сыртқы ортаның белгілі жағдайларында жасалатыны белгілі. Бұл жағдайлар белгілі санаттағы қылмыскерлердің жеке сипаттарымен, дағдыларымен немесе қастандық жасалған объектілердің ерекшеліктерімен немесе басқа да жағдайлармен байланысты болады. Қылмыстық құқық бұзушылық жасау жағдайының әдеттегі элементтері – бұл негізгі қылмыстық құқық бұзушылық көлемі жасалатын және ең кеңінен таралған криминалистік ақпарат тасымалдауыштары болатын, қылмыстық құқық бұзушылық қандай да бір түріне тән орта элементтері. Криминалистикада кері жағдай деп аталатын қылмыстық құқық бұзушылық орнының айрықша элементтері қылмыстың осы түрін жасау орны жөніндегі тұрақтанған және жалпыға бірдей қабылданған түсініктерді бұзады. Қылмыстық құқық бұзушылық орнының айрықша элементтері деп қылмыскердің, сыбайластарының, кездейсоқ тұлғалардың қылмыстық құқық бұзушылық жасағаннан кейін, қоршаған ортаға енгізген өзгерістерін айтады. Тергеу кезіндегі жағдайдың сәйкесінше психологиялық элементтерінің зерттелуі көптеген криминалистикалық мәселелердің шешілуіне болысуы мүмкін. Мысалы, ашылмаған қылмыстық құқық бұзушылықты тергеу кезінде жәбірленушіні, оның осы ортамен байланыстарын қоршаған психологиялық ортасын зерттеу қылмыскерді анықтауға, қылмыстық құқық бұзушылық әрекеттердің басқа түрлерінде болған оқиғаның себептері мен жағдайларын, айрықша белгілерін түсініп білуге септігін тигізеді. Жоғарыда айтылғандай, шынайы өмірде қылмыстық құқық бұзушылық жасау жағдайының элементтеріне түрлене алатын, адамды қоршаған орта элементтерінің құрылымы мен құрамы әр алуан. Алайда, қылмыстық құқық бұзушылық жасау жағдайы қылмыскерді қоршаушы ортаға қарағанда көлемі мен құрамы бойынша тарлау келеді, себебі оған қылмыскерді тікелей қоршаған ортаның, оның тек қылмыстық мақсаттарды орындауы үшін ғана пайдаланылған, қылмыстық оқиғада белгілі рөл атқарған, қылмыстық құқық бұзушылықтың қандай да бір құрылымдық элементінің қандай да бір түрінің қалыптасуына әсер еткен элементтері ғана кіреді. Сонымен бірге, нақты бір қылмыстық құқық бұзушылық түрлеріндегі қылмыстық құқық бұзушылық жасау жағдайы әр түрлі дәрежеде объективті, субъективті психологиялық ортадан, сонымен қатар, қылмысқа қатысушылардан байланысты болуы мүмкін. Қылмыстық құқық бұзушылық жасау жағдайы жөнінде аталғанның барлығы құрылымдарында бірнеше біртектес элементтер, немесе бірнеше қарапайым қылмыстық құқық бұзушылық жасау құрамдары болатын күрделі қылмыстық құқық бұзушылық құрамдарына да тән. Алайда, күрделі құрамдардың қылмыстық құқық бұзушылық орнына қатысты өзіндік ерекшеліктері де бар. Мысалы, бір топ қылмыскерлер әр түрлі жерлерде, әр түрлі уақыт аралықтарында бірқатар қарақшылық шабуылдар жасағанда, жалпы қылмыс жағдайы жеке қылмыс орындарының өзара

байланысында көрініс табады. Созылмалы қылмыстық құқық бұзушылықтарды (мысалы, оқ ататын қаруды ұқыпсыз сақтау) қылмыстық құқық бұзушылық жағдайы ауысып отырушы жағдай тізбегін, олардың созылмалы жүйесін құрайды және жалғасатын қылмыстық құқық бұзушылықтарды (мысалы, иелену немесе жұмсау жолымен ұрлау) қылмыстық құқық бұзушылық жағдайы жеке эпизодтардан тұратын бір типті жағдайлардан немесе өзіндік қылмыстық құқық бұзушылық орны бар, уақыт бойынша үзілген әр түрлі әрекеттерден қалыптасады (мысалы, жәбірлеу кезінде). Қазіргі уақытта барлық қылмыстық құқық бұзушылық әрекеттерді ашудың ғылыми деңгейін жоғарылатудың өзектілігі артуда. Тергеу тәжірибесі тергеудің аса жетілген және тиімді техникалық, ұйымдастыру, тактикалық және әдістемелік әдіс-амалдарын, тәсілдерін және әдістерін қажет етеді. Қылмыстық құқық бұзушылық жасау орны жөніндегі ақпараттың қылмыстық құқық бұзушылықты тергеу тиімділігіне әсерін ескере отырып, ол жөніндегі максималды мүмкін болатын мәліметтерді алу қажет, оны дәлелдеме және криминалистикалық маңызды ақпаратты арнайы жинау арқылы қамтамасыз етуге болады.

Белгілі тергеу сәтінде қалыптасқан тергеу жағдайын дұрыс бағалау, толық көлемде қылмыстық құқық бұзушылық жасау жағдайының анықталуына септігін тигізеді. Тергеу жағдайын білу қылмыстық құқық бұзушылық жасау жағдайы жөніндегі білімді қолдануды оңтайландырудың негізгі шарттарының бірі болып табылады. Криминалистикада әр түрлі тергеу жағдайларын зерттеуге жеткілікті көп назар аударылады. Қылмыстық құқық бұзушылық жасау жағдайының элементтері әрбір дерлік қылмыстық құқық бұзушылық әрекет құрылымының міндетті элементтері болып табылады, себебі, қылмыстық құқық бұзушылық жағдайының маңызды құраушы бөлігі болып табылатын материалды ортадан тыс қылмыстық құқық бұзушылықтың болуы мүмкін емес.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ [Электрон. ресурс]. - 2018. - URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/> (жүгінген күн: 26.02.2019).
2. Косоплечев Н.П. Осмотр места происшествия по делам, связанным с применением огнестрельного оружия: пособие для следователей. – М.: Госюриздат, 1956. – 179 с.
3. Нурғалиев Б.М. Криминалистика: оқулық құрал. – Қарағанды: ҚР ИМ ҚЗИ, 2001. – 189 б.
4. Біржанов Б.Қ. Криминалистикалық ақпарат қайнар көздерінің шағылыстарын зерттеудің міндеттері //Ғылым және білім – қазіргі жағдайдағы қоғам дамуының маңызды факторы: халықаралық ғылыми-практ. конф. материал.– Қарағанды: ОҚА, 2015. – 259 б.

Резюме

В данной статье рассматриваются особенности определения обстоятельств уголовных правонарушений в криминалистике. А также актуальные задачи и приёмы криминалистики в отношении информационно-познавательной структуры для раскрытия уголовных правонарушений. Криминалистика являясь молодой наукой в отношении накопления методов и идеи естественных, технологических и общественных наук, раскрывает некоторые концепции информационной теории, её использование, классификации и могущественный потенциал. Важное значение имеют теоретическая ценность и практическое решение проблем, возникающих в практике следствия, использующих знание фактов уголовных правонарушений при раскрытии и расследовании уголовных правонарушений.

Summary

This article discusses the features of determining the circumstances of criminal offenses in forensics. As well as relevant tasks and techniques of criminology in relation to the information and cognitive structure for the disclosure of criminal offenses. Forensic science, being a young science in relation to the accumulation of methods and ideas of natural, technological and social sciences, reveals some concepts of information theory, its use, classifications and powerful potential. Theoretical value and practical solution of problems that arise in the practice of investigation, using knowledge of criminal facts are important. offenses in the detection and investigation of criminal offenses.

УДК:343.35(574)

Нұрғожа Н.Ш.
Д.А.Қонаев атындағы Еуразиялық
заң академиясының 1-курс магистранты
Ғылыми жетекші:
з.ғ.к., профессор
Пакирдинов М.А.

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚ ҚЫЛМЫСТЫЛЫҚ ҰҒЫМЫ, ОНЫҢ КӨРІНІС ТАБУ ТҮРЛЕРІ МЕН ФОРМАЛАРЫ

Бұл мақалада сыбайлас жемқорлық ұғымының жалпы теориялық ережелері қарастырылды, өйткені қазіргі әлемде ол қоғам мен мемлекеттің мүдделерін тікелей қозғайтын қауіпті әлеуметтік құбылыстардың бірі болып табылады. Сыбайлас жемқорлық-бұл ежелгі дәуірде пайда болған және қазіргі уақытта әлемнің барлық елдерінде өмір сүруді жалғастырып жатқан күрделі әлеуметтік құбылыс. Жеке мемлекетке сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің күшеюін түсіне отырып, әлемнің көптеген мемлекеттері осы зұлымдыққа қарсы күресте бірігеді. Сыбайлас жемқорлық соңғы жылдары халықаралық сипатқа ие болды.

Кілт сөздер: Сыбайлас жемқорлық, лауазымды адам, пара алу, пара беруі, парақорлықта делдал болуы, ұйымдасқан қылмыстылық, мемлекеттік қызметкер.

Заманауи құқықтық әдебиетте барынша кеңінен қолданылатын «сыбайлас жемқорлық» ұғымының тарихи тамыры тереңге жайылған. Әлем қандай көне болып саналса, сыбайлас жемқорлық та ежелден келе жатқан қатер болып табылады. Тарихи-құқықтық зерттеулер сыбайлас жемқорлықты басқарушылық аппарат пайда болған кезде туындаған тарихи мәселе екенін нақты дәлелдеген. Ежелгі Грекия мен Римнің ойшылдары жемқорлықты кез келген мемлекеттің қас дұшпаны деп қабылдаған, ал Жаңғыру дәуірінің итальяндық ойшылы Николло Макиавелли жемқорлықты аурумен салыстырады. Оның пайымдауынша, алдымен жемқорлықты әшкерелеу қиын, емдеу оңай. Егер ол белең алған жағдайда, керісінше, анықтау жеңіл, емдеу қиынға соғады.

Сыбайлас жемқорлықтың қоғамдық қауіпсіздік, денсаулық сақтау, білім, тұрмыстық-коммуналдық қожалық және осы тектес күнделікті өмірдің тұрақтылығын қамтамасыз ететін салалардағы қауіп ерекше байқалады. Қазақстан егемендігінің алғашқы күндерінен бастап сыбайлас жемқорлық жалпы қылмыстылықпен қатар, республикамыздың мемлекеттік билігіне кері әсерін тигізе бастады.

Жемқорлықпен күрес жолында радикалды нәтижелі шаралардың қолданылмауы – қылмыстық, экономикалық және әлеуметтік мәселелердің саяси сипат алып, еліміздің конституциялық құрылымына нұқсан келтіретін ұлттық құлдырау апатына әкеліп соғуы мүмкін. Міне, осыған байланысты Елбасы Н.Назарбаевтың «Қазақстан-2030» даму стратегиясында негізгі 7 басымдықтың бірі ретінде сыбайлас жемқорлықпен кешірімсіз әрі шешімді күресті атады [1].

Кез келген күрделі әлеуметтік құбылыс сияқты, Сыбайлас жемқорлық қылмыстылыққа да нақты анықтама беру мүмкін емес. Оған берілген алғашқы анықтама құқық саласына жатады. Сыбайлас жемқорлық пен ұйымдасқан қылмыстылық деп нені санауға болатындығы әр елдің өз қылмыстық заңдарында өзінше анықталған. Заңда көрсетілген рұқсаттар мен тыйымдар қоғамның да, жеке адамның да іс-әрекетіне бағдар береді, ол жеке дара немесе ұжымдық әдептің орнын басады [2,156.].

Бірақ мұнда едәуір кемшіліктер бар. Біріншіден, құқықтық нормалар мен тыйымдар сыбайлас жемқорлық пен ұйымдасқан қылмыстылықтың нақты көріністерін толықтай қамти алмайды. Жемқорлық үшін айып басқа айыптармен араласып келеді, оларды бірінен бірін ажыратып алу оңай емес, кейбір істерде сыбайлас жемқорлық пен ұйымдасқан қылмыстылықтың нышаны ғана болады. Оның үстіне қазір пара алу-берудің бұрынғы дәстүрлі сипаты да өзгерді: бұрындары параны қандай бір адам мемлекеттік қызметкерге оның көмегіне мұқтаж болып беретін болса, қазір көбіне мемлекеттік қызметкердің өзі пара алуға ынты білдіреді.

«Ресми мекемелерде мәселенің тез және ойдағыдай шешілуіне параның көмегі болды ма?» деген сұраққа респонденттердің 46,3%-ы «иә» деп жауап берді. Ал ішкі істер органдары қызметкерлерінің сыбайлас жемқорлық пен ұйымдасқан қылмыстылық қылмыс жасайтындығын растап, 54,8% респондент жауап берді.

Екіншіден, заңда берілген анықтама демократиялық-құқықтық саяси және әкімшілік жүйенің негізінде жататын этикалық принциптерді қамтымайды. Қызметкердің өз қызметтік борышын орындамауы бұл принциптерді мойындамау болып табылады.

«Коррупция» термині латынша «бұзу, сатып алу» деген мағына береді. Заң энциклопедиясында бұл терминге «лауазымды адамның өзіне сеніп тапсырылған құқықтар мен мүмкіндіктерді бас пайдасына жұмсайтындығын көрсететін саясат немесе мемлекеттік басқару саласындағы қылмыстық әрекет» деп анықтама берілген.

17.12.1979 жылғы Лауазымды адамдардың құқықтық тәртібін сақтау жөніндегі кодексте былай делінген: «Сыбайлас жемқорлық қылмыстылық ұғымын ұлттық құқық анықтайды», ал «лауазымды адамның өзі өкілетті салада кез келген формадағы сыйақы үшін сол сыйақыны берген адамның мүддесіне лауазымдық нұсқаулықты бұзып та, бұзбай да қандай да бір әрекет жасауы немесе жасамауы» сол анықтамаға жатқызылған.

БҰҰ-ның Анықтамалық құжатында «Сыбайлас жемқорлық қылмыстылық – өз пайдасы үшін мемлекеттік билікті теріс пайдалану» делінген [3].

Қазіргі отандық криминология да сыбайлас жемқорлық қылмыстылыққа «мемлекеттік немесе өзгедей қызметкерлердің сатқындығымен сипатталатын әлеуметтік құбылыс» деп анықтама береді.

Н.Ф.Кузнецова Сыбайлас жемқорлық қылмыстылықты «мемлекеттік аппараттың және мемлекеттік емес құрылымның қызметкерін сатып алумен сипатталатын қоғамға қауіпті құбылыс» дейді [4,122б.].

Сыбайлас жемқорлық қылмыстылық мәселелерін зерттеуші американдықтар бұл құбылысқа «саяси қызметкерлердің, мемлекеттік аппарат қызметкерлерінің, бизнесмендердің және басқа да адамдардың жеке өзінің, отбасының немесе топтың

мүддесі үшін өз ресми міндеттерін, мемлекеттік функцияларды орындаудан жалтаруы» деп анықтама береді.

Г.Блэктің заң сөздігі Сыбайлас жемқорлық қылмыстылыққа мынадай түсініктеме береді:

- лауазымды адамның ресми міндеттерімен және басқа адамдардың құқықтарымен келіспейтін қандай да бір артықшылық беру ниетімен жасалатын іс-әрекет;

- лауазымды адамның өзі немесе басқа адам үшін қандай да бір артықшылық алу мақсатында өз жағдайын немесе мәртебесін заңсыз пайдалануы.

Американдық зерттеушілер М.Джонстон мен Дж. С.Наем Сыбайлас жемқорлық қылмыстылыққа мынадай анықтама береді: «өзі, өзінің отбасы немесе шағын топ үшін материалдық немесе мәртебелік артықшылық алу мақсатында лауазымды адамның белгіленген тәртіптен ауытқуы».

Профессор А.Н.Ағыбаев «қоғамдағы өз орнын қанағат тұтатын адамдарды кездестіру қиын» деп дұрыс айтады. Ал, қанағат таппаған адамның ерте ме, кеш пе заң бұзушылыққа барары сөзсіз. Ондай болмау үшін мемлекеттік қызметкерге өз міндетін адал атқаратындай жағдай тудыру керек [5, 56б.].

«Бір нәрсе анық – криминологиялық зерттеулердің нәтижелеріне сүйенбей, нақты криминологиялық жағдайдың (Сыбайлас жемқорлық қылмыстылықпен күрестің – авт.) заңдылықтары мен үрдістерін терең зерделемей қылмыстық-құқықтық, іс жүргізу мәселелерін өз деңгейінде шешу мүмкін емес», – дейді профессор Е.О.Алауханов жетілмегендігі, заң шығарудағы мәселелер, азаматтар санасының төмендігі, Сыбайлас жемқорлық пен ұйымдасқан қылмыстылықтың басты себептері деп есептейді [6, 216б.].

Сыбайлас жемқорлық қылмыстылық қылмыс – таптық құбылыс, ол заманға қарай өзгеріп отырады. Профессор Е.И.Қайыржановтың пікірінше, Сыбайлас жемқорлық қылмыстылық жеке меншік пайда болып, қоғам антагенистік таптарға бөлінгеннен туындады, оған дейін мұндай ұғым болған емес.

Филиппиннің бұрынғы президенті Ф.Маркос ел байлығын өзі бас боп талан-таражға салғандығын заңдастыру мақсатында Конституцияға өзгеріс енгізді. Сондықтан да Сыбайлас жемқорлық қылмыстылықты кей кездері заңға қайшы қылық деп айтуға да болмайды.

Кейбір криминалистер мұндай пікірді жақтайды. «Сыбайлас жемқорлық қылмыстылық – әлеуметтік құбылыс, ол лауазымды адамның өз қызмет бабын өзінің бас пайдасы үшін пайдалануынан көрініс табады».

Г.А.Сатаров, М.И.Левин және М.Л.Цирик Сыбайлас жемқорлық қылмыстылыққа «қызмет бабын пайдақорлық мақсатта теріс пайдалану» деген сипаттама береді.

«Сыбайлас жемқорлық қылмыстылық – мемлекеттік қызметті жеке пайда үшін заңсыз пайдалану. «Заңсыз» термині мемлекеттік қызметтегі адамның іс-әрекетін реттейтін заңның (ереженің) бар екендігін білдіреді».

А.И.Кирпичников Сыбайлас жемқорлық қылмыстылыққа мынадай сипаттама береді: «Сыбайлас жемқорлық қылмыстылық – биліктің коррозиясы. Тат металды жейтіні сияқты, Сыбайлас жемқорлық қылмыстылық та мемлекеттік аппаратты бүлдіреді, қоғамның керегесін күйретеді. Қоғамның ахуалын Сыбайлас жемқорлық қылмыстылықтың деңгейіне қарап білуге болады. Металдың коррозиядан әлсірейтіні сияқты, қоғам да сыбайлас жемқорлық қылмыстылықтан қажиды».

Б.В.Волженкин Сыбайлас жемқорлық қылмыстылық ұғымына кеңірек түсінік береді: «Сыбайлас жемқорлық қылмыстылық – әлеуметтік құбылыс, ол мемлекеттік қызметкердің немесе мемлекеттік функция атқаратын өзге адамдардың өз қызмет

жағдайын, лауазымдық беделді және мәртебені өзінің баюы немесе топтың мүддесі үшін пайдалануы нәтижесінде биліктің әлсіреуіне алып келеді».

Осы анықтамаларды талдай келе, жалпы Сыбайлас жемқорлық қылмыстылыққа мынадай белгілер тән деген қорытындыға келеміз:

1) бұл, бәрінен бұрын, заңдық дәл анықтамасы жоқ әлеуметтік құбылыс; ол үйреншікті жағдайға айналғанда азаматтық қоғам, мемлекет ыдырай бастайды;

2) бұл құқық бұзушылықтың өзіне тән субъектілері бар (мемлекеттік қызметкерлер, мемлекеттік функциялар атқаруға өкілетті адамдар және де жеке сектордағы басқарушылық функцияларды атқаруға өкілетті адамдар);

3) бұл субъектілердің жүктелген қызмет мүддесіне және құқық пен моральдің белгіленген нормаларына қарамай өз қызмет бабын, құқықтық мәртебесін және лауазымдық беделін теріс пайдалануы;

4) жоғарыда аталған субъектілердің өзінің баюын немесе басқа адамдардың мүддесін көздеп атқарған қызметі.

Сонымен, Сыбайлас жемқорлық қылмыстылық қоғам мен мемлекетті іштей ыдырататын әлеуметтік құбылыс.

Билік (атқарушы, өкілдік және сот) органдарындағы Сыбайлас жемқорлық қылмыстылық бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі, біздің жұмысымыз соған арналған (онымен күрес мәселесі жеке тарауда сөз болады).

Мемлекеттік емес ұйымдардағы не жеке сектордағы Сыбайлас жемқорлық қылмыстылық қазіргі кезде кең таралған. Коммерциялық немесе қоғамдық ұйымдардың басшылары да өздеріне тиесілі емес ресурстарға иелік жасап, ұйым мүддесіне нұқсан келтіретін әрекеттерге барады. Мысалы:

- коммерциялық банктердің пара алып, жоба үшін берген несиелерін қалтаға салып, қашып кету;
- меншіктің әртүрлі формасындағы кәсіпорындардан пара беріп, материалдық құндылықтарды (ішімдіктерді, мұнай өнімдерін) төменгі бағамен алу [7, 266.].

Соған байланысты 2014 жылғы Қылмыстық кодекске лауазымдық өкілеттіктерді теріс пайдалану (361-бап) және билікті немесе лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдалану (362-бап) үшін қылмыстық жауапкершілік енгізілді.

Кейбір ғалымдар саяси Сыбайлас жемқорлық қылмыстылықты өзінше бөліп алады. Мысалы, профессор Е.И. Каиржанов, оны «үстемдік жасаушы саяси элитаның өз билігін нығайту үшін мемлекеттік ресурстарды заңсыз пайдалануынан көрініс табатын девитанттық саяси іс-әрекет» деп санайды [8, 235б.]. Бұл пікірді профессор Е.О.Алауханов та құптайды.

«Саяси сыбайлас жемқорлық қылмыстылықта аппарат шенеунігі мораль мен заң нормаларын пара алу үшін емес, саяси ұпай алу үшін, туыстық байла-ныстар және т.б. үшін бұзады», – дейді А.И.Гуров.

Г.Н.Горшенковтың пікірінше, саяси сыбайлас жемқорлық қылмыстылық қылмыстық тәртіпте жазаланбайтын іс-әрекеттерде (саяси қолдау көрсету) және қылмыстық-жазаланатын іс-әрекеттерде (парақорлық, сатып алу) көрініс табады.

П.А.Кабанов саяси сыбайлас жемқорлық қылмыстылыққа мынадай анықтама береді: «мемлекеттік қызметкердің, не сол орынға үміткердің, не солардың тапсырмасын орындаушы басқа адамның белгілі бір мемлекетте белгілі бір уақыт аралығында тиісті мемлекеттік қызметті сақтап қалу немесе сол орынға тұру үшін басқа адамдардың, қоғамның мүддесіне қайшы келетін әрекеттерінің жиынтығы».

Сайлаушылар дауысын сатып алуда да сыбайлас жемқорлық қылмыстылықтың белгісі бар. Конституция бойынша сайлаушыда «билікті өкілеттік» деп аталатын ресурс бар. Дауыс беру арқылы сайлаушы бұл өкілеттігін өзі қалаған адамға береді. Ал егер сайлаушы мен сайланушы арасында қандай да бір мәміле болса, яғни дауысты

біреуі сатып, екіншісі сатып алатын болса, ол заңды бұзғандық болып табылады. Тіптен, сайлау науқаны кезінде де сыбайлас жемқорлық пен ұйымдасқан қылмыстылық орын алуы мүмкін. Дауысқа түскен кандидатқа қаржылай көмек керек, оны ол коммерциялық құрылымдардан, кейде криминалдық топтардан алады. Қарыз кейін өтеледі деген оларда да есеп бар.

Саяси сыбайлас жемқорлық қылмыстылықтың кең таралған қылмыстық-жазаланатын формасы – пара беру (367-бап) және пара алу (366-бап).

Одан кейінгі кең таралған формасы – саясат субъектілерін сатып алу. Бұл құбылыстың мынадай түрлерін бөліп алуға болады:

1. Сайланатын қызметке кандидаттың немесе оның тобындағы адамдардың сайлаушыларды (олардың дауысын) сатып алуы;

2. Сайланатын қызметке кандидатты сатып алу – не оның басқа бір кандидаттың пайдасына өз кандидатурасын қайтарып алуы, не сайлау алды науқанды «пәс» жүргізуі.

Халықаралық тәжірибеде мұндай жиі кездеседі.

Ұлыбритания Парламентіне сайлау кезінде депутаттыққа кандидат М.Сарвар өзінің бәсекесіне 5000 фунт стерлинг беріп, оны аса талпынбауға көндірген.

Сайланбалы мемлекеттік қызметке кандидаттың сенім білдірген:

3. Адамын оның бәсекелестерінің сатып алуы.

4. Сайлау комиссиясының мүшелерін сатып алу.

Осы аталған саяси сыбайлас жемқорлық қылмыстылықты талдай отырып, біз оның негізгі белгілерін бөліп алдық:

1) Саяси сыбайлас жемқорлық қылмыстылық көбінесе әртүрлі сайлауларды өткізумен байланысты не белгілі бір мемлекеттік қызметке тағайындаумен немесе бекітумен байланысты.

2) Бұл қылмыстың арнайы субъектісіне саяси тұлға болып қалыптасқан адамдар, сондай-ақ сайланбалы қызметке үміткерлер жатады.

3) Саяси жемқорлық субъектілерінің іс-әрекеті, бәрінен бұрын, өзі үшін де, басқа адамдар үшін де белгілі бір қызметті не мәртебені алуға немесе сақтауға бағытталған.

4) Бұл іс-әрекеттер мемлекеттің, қоғамның және басқа адамдардың мүдделеріне қайшы келеді, олар лауазымдық өкілеттік, материалдық ресурстар пайдаланылып жүзеге асырылады.

5) Мұнда өзінің баюын, қандай да бір топтың, саяси партияның мүддесін көздеген мақсат болады[9, 126.].

Сонымен саяси сыбайлас жемқорлық пен ұйымдасқан қылмыстылыққа саясаткерлердің, үміткерлердің немесе олармен байланысты адамдардың сайлауға даярлық және оны өткізу кезіндегі, белгілі бір лауазымға тағайындау және бекіту кезіндегі іс-әрекеті деп анықтама беруге болады.

Әрекет ететін деңгейі бойынша сыбайлас жемқорлық пен ұйымдасқан қылмыстылықты төменгі, жоғарғы және вертикальды деп бөлуге болады.

Төменгі сыбайлас жемқорлық қылмыстылық билік органдарының орта және төменгі деңгейінде кең таралған және ол шенеуніктер мен азаматтардың араларындағы қатынаспен байланысты (тіркеу, айыппұл, лицензия беру және т.б.).

Жоғарғы сыбайлас жемқорлық қылмыстылық жоғарғы лауазымды адамдардың өте маңызды шешім қабылдауымен байланысты (заңдар қабылдау, мемлекеттік тапсырыстар және т.б.). Мұндай мәмілелер мемлекеттік биліктің бір органында болады. Мысалы, төменгі тұрған лауазымды адам өзінің бастығына оның «көмегі» үшін пара береді.

Сыбайлас жемқорлық қылмыстылықтың бұл формасы министрліктер мен ведомстволардың, әсіресе Қаржы министрлігінің құрылымында жиі кездеседі. Бұл ретте сыбайлас жемқорлық қылмыстылық жекелеген акті түрінен қалыптасып қалған формаға айналып отыр [10, 89б.].

Сыбайлас жемқорлық қылмыстылықтың кейбір түрлері қылмыс деп танылып, қылмыстық тәртіпте қудаланады, ал кейбіреулері ондайға жатпайды, олар құқықтың басқа салаларымен реттелінеді.

Сыбайлас жемқорлық қылмыстылыққа қатысы бар барлық әрекеттер, ең алдымен, «Сыбайлас жемқорлық қылмыстылықпен күрес туралы» Заңда, және мемлекеттік қызметті реттейтін заңдарда қарастырылуы тиіс.

Сыбайлас жемқорлық қылмыстылықтың әрбір нақты жағдайдағы кейбір көріністерін жемқорлық деп санауға болмайды, ол үшін сыбайлас жемқорлық пен ұйымдасқан қылмыстылықтың сыртқы белгілері (индикаторлары) және бірнеше көріністерінің жиынтығы болуға тиіс.

Ондай сыртқы белгілерді түгелдей айту мүмкін емес, бірақ олардың кемінде екі түрін бөліп алуға болады, олар: әлеуметтік-бейтарап индикаторлар және қажетті тән (немесе сигналдық) белгілер.

Сыбайлас жемқорлық қылмыстылықта тек жасырындық қана емес, өзара келісушілік те сипат болады. Екі тарап та пайда көретіндіктен ешқандай шағым болмайды. Параны бопсалап алған жағдайда да сыбайлас жемқорлық қылмыстылықпен күреске сенім болмағандықтан, ол әрекетке шағым жасалынбайды.

Айтылғандарды түсіндіре келе мынадай қорытынды жасауға болады: мемлекеттік аппаратпен ұйымдасқан қылмыс арасындағы байланысты бұзу сыбайластыққа салынған қызметшілермен ұйымдасқан қылмысқа берілген мықты соққы болып табылады. Әрине, бұл өте күрделі мәселе. Мұны орындау үшін ұйымдасқан қылмысқа қарсы кешенді бағдарлама жасау қажет. Осындай шаралардың өз өкілеттіліктерін ұйымдасқан қылмыстың топ мүддесі үшін пайдаланатын қызметшілердің қылмыстық жауакершілігін күшейткен жөн болар еді.

Әдебиеттер тізімі

1. Елбасы Н.Назарбаевтың «Қазақстан-2030» даму стратегиясы
2. Оналбекова Г. Коррупция - вне закона //Фемида. 2009. №10.-75б.
3. Конвенция ООН против коррупции от 31 октября 2003г.
4. Кузнецова Н.Ф.. Квалификация взятничества. М., 1991г. -222б.
5. Ағыбаев А.Н. Ответственность должностных лиц за служебные преступления. Монография. Алматы: Жеті Жарғы, 1997 г.-118б.
6. Алауханов Е.О. Борьба с хищениями собственности путем подлога документов. Алматы: Жеті Жарғы, 1995г.-225б.
7. Мауленов Т.С. Понятный всем язык закона //Казахстанская правда. 2005, 2 июля.
8. Каиржанов Е.И. Актуальные проблемы совершенствования борьбы с организованной преступностью и коррупцией. (Материалы международной конференции) Алматы: НИ и РИО Академии МВД РК, 2001г.-303б.
9. Алауханов Е.О. Уголовное право и социология. Алматы: Жеті Жарғы 2008г.-159б.
10. Долгова А.И. Должностное лицо как специальный субъект преступления. М., 1995г.-286б.

Резюме

В данной статье рассмотрены общетеоретические положения понятия коррупции, так как в современном мире она является одним из опаснейших социальных явлений, напрямую затрагивающих интересы общества и государства. Коррупция - это сложное

социальное явление, которое зародилось в глубокой древности и продолжает существовать в настоящее время практически во всех странах мира. Понимая непосильность борьбы с коррупцией отдельному государству, большинство государств мира объединяются в борьбе против этого зла. Коррупция в последние годы приобрела международный характер.

Summary

This article discusses the General theoretical provisions of the concept of corruption, as in the modern world it is one of the most dangerous social phenomena that directly affect the interests of society and the state. Corruption is a complex social phenomenon that originated in ancient times and continues to exist today in almost all countries of the world. Realizing the impossibility of fighting corruption to an individual state, most States of the world unite in the fight against this evil. Corruption has become international in recent years.

ӘОЖ 334.722

Тохан А.Т.
Магистрант АТУ,
научный руководитель:
э.ғ.д., профессор Дауылбаев К.Б.

ҚАЗАҚСТАН АЙМАҚТАРЫНДАҒЫ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУЫНДА ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕСТІ ЖАҒДАЙЫН ТАЛДАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мақалада Қазақстан аймақтарында иновациялық дамуындағы мәселелерді шешу барысындағы орта және шағын бизнестің атқаратын қызметі мен маңызы қарастырылған. Экономикалық және әлеуметтік жағдайдың өркендеуі үшін орта және шағын бизнестің дамуы қандай мемлекет болсын маңызды орынға ие. Шағын және орта бизнестің тұрақты дамуы қазақстанда аймақтардағы жұмыспен қамту мәселелерімен байланысты. Талдаудың нәтижесінде шағын және орта бизнестің жергілікті, аймақтық, өңірлік, осы салада өндірілген өнім түрлері және қалыптасқан әлеуметтік мәселелері талданды.

Кілт сөздер: шағын және орта бизнес, инновациялық даму ,аймақтық экономика.

Әлемдік экономикадағы жаһандану үрдістерінің өзгерісіне байланысты өтпелі экономика жағдайында инновациялық кәсіпкерліктің дамуы ел экономикасын сауықтыратын, шикізатты-экспортқа бағытталған дамудан инновациялық-технологиялық және қоғамның әл-ауқатын жақсартуға бағытталған дамуды қамтамасыз етеді, ал бұл «Қазақстан - 2050» стратегиясының негізгі бағыттарының бірі болып табылады. Шағын және орта бизнестің даму деңгейі арқылы мемлекет және оның аймақтарының әлемдегі экономикалық өзгерістерге бейімделе алу қабілетін байқауға болады. Қазіргі уақытта Қазақстан экономикасының тұрақтылығын қамтамасыз ету және инновациялық даму көрсету үшін ең керегі бизнесті дамыту

болып отыр. Бұдан басқа осы шағын және орта бизнес секторының үлкен әлеуетін қолдану күннен-күнге өсіп барады.

Дүниежүзілік Банктің зерттеулеріне сәйкес, егер ШОБ ел экономикасындағы ЖІӨ-нің 40%-нан төмен үлесін құраса, бұндай экономиканы сауықтыруға жұмсалынған инвестицияның әсері төмен болады. Ал бұл көрсеткіш мемлекетімізде қазір 26% құрап отыр. Дамыған мемлекеттерде шағын және орта бизнес ЖІӨ-нің 55-65% берсе, ал инновациялық өнімнің үлесі 39-16% болса және өндірістік дамыған мемлекеттердің ЖІӨ-нің 70–75% өсімін инновация береді. Тәуелсіздігімізді 26 жыл бұрын алғаннан бері қазір шағын және орта бизнесті заңнамалық қамтамасыз ету, несие- қаржы және салық саясатын жетілдіру, мемлекеттік инвестициялық және өзге қолдау шаралары жүзеге асырылып келе жатыр. Дегенмен, ЖІӨ-дегі ШОБ үлесі әлі 26% көрсетіп, алдыға қарай өзгерістер аз болып отыр. Кәсіпорындардың инновациялық белсендігі 9% құрайды.

Елбасы Назарбаев Н.Ә. 2016 жылдың 11 қарашасындағы жолдауында «Шағын және орта бизнес пен іскерлік белсенділікті қолдау бойынша жұмысты жалғастыру қажет. 2017 жылы Ұлттық қордан ШОБ-ты қолдауға және несиелеуге бағытталған 50 миллиард теңге толықтай игерілді. Бұл 4,5 мың жұмыс орнын құруға мүмкіндік берді. Бұл қаржыға сұраныс ұсыныстан 23 миллиард теңгеге асып түсті. Бизнесті 10 жылға бар-жоғы 6 пайызбен несиелеудің бұрын-соңды болмаған шарты жасалды. Мұндай шарттар елімізде бұған дейін болған емес. ШОБ-ты экономикалық өсімнің драйвері ретінде дамыту және оның үлесін 2050 жылға қарай ЖІӨ-нің 50 пайызына ұлғайту бойынша жұмысты жалғастырған жөн. Сондықтан шағын және орта бизнес үшін 2017-2017 жылдары жалпы сомасы 155 миллиард теңге несие желілерін АДБ, ЕҚДБ, Дүниежүзілік банк есебінен тиімді пайдалану қажет» деп атап өтті [81].

2000 жылы тіркелген заңды тұлғалар саны барлығы 138530 дана құрап отыр, оның ішіндегі шағын бизнеске 125547 данасы тиесілі, орта бизнеске 10857 данасы, ал 2017 жылмен салыстыратын болсақ, барлық тіркелінген заңды тұлғалар саны 2,6 есе, 360 287 дана құрап, көбейіп отыр. Шағын бизнеске тіркелінген заңды тұлғалар саны 2017 жылмен салыстырғанда 2,9 есе, орта бизнеске тіркелу бойынша керісінше 40 %-ға төмендеуді байқаймыз. Яғни, 2000 жылдан келе жатқан шетелдік және мемлекеттік қолдау бағдарламалары мен заңнамалық тексерудің азаю әсерінен 2010, 2013 (156% өсу), 2016 (167% өсу) көрсетіп отыр. Бұндай көрсеткіш бойынша, яғни тіркелінген заңды тұлғалардың өсу динамикасын орта бизнесте де (2005 жылы – 11543 дана, 2010 жылы – 13479 дана, 2013 жылы – 14427 дана, 2016 жылы – 14936 дана) байқай аламыз. Дегенмен, 2016 жылы шағын бизнеске тіркелінген заңды тұлғалар саны өссе де, орта кәсіпкерлікке қатысты олай айта алмаймыз. Себебі, соңғы жылдары индустриалды-инновациялық орта бизнесті ынталандыру шаралары жүзеге асып жатыр, ал ондай категорияға жататын орта бизнес саны мемлекетімізде аз.

Кесте 1 - Тіркелген заңды тұлғалар саны

Шағын және орта бизнес	2000	2005	2010	2013	2016	2017	2005-2017 жылдар арасындағы өзгеріс
Барлығы	138 530	226 908	287 068	338 981	353 833	360 287	133 379↑
Шағын	125 547	213 311	271 160	322 121	336 422	351 229	137 918↑
Орта	10 857	11 543	13 479	14 427	14 936	6 572	4285↓

Жоғарыда аталынған статистикалық мәліметтерге сәйкес 2017 жылға дейін шағын бизнес субъектілер санының өсуін байқаймыз және орта бизнес субъектілер 2016 жылға дейін өсіп, 2016 жылы төмендеуді көрсетті. Дегенмен кесте 2 статистикалық мәліметіне сәйкес 2000 жылы шағын бизнес субъектілер арасында белсенді жұмыс атқаратындар саны 97932 дана, 2017 жылы бұл көрсеткіш 212925 дананы көрсетіп отыр. Ал, жоғарыдағы мәліметке сәйкес, 2000 жылы тіркелінген шағын бизнес субъектілер саны 125 547 дананы құрап отыр.

Кесте 2 - Активті жұмыс істеп тұрған заңды тұлғалар саны

Шағын және орта бизнес	2000	2005	2010	2013	2016	2017	2005-2017 жылдар арасындағы өзгеріс, %
Барлығы	109 428	173 621	187 161	183 322	197 829	221 655	112 227↑
Шағын	97 932	160 916	172 231	167 361	181 338	212 925	114 993↑
Орта	9 758	10 820	12 664	13 606	14 094	6 311	3447↓

Яғни, тіркелінген шағын бизнес субъектілердің 1-2 жылда аяғына тұрып кете алмауы басты себеп болады. Орта бизнес субъектілер бойынша 2000 жылы 10 857 дана заңды тұлға тіркелінген, активті орта бизнес субъектілер саны 9 758, сонда экономикалық белсенді емес орта бизнес субъектілер тіркелінген заңды тұлғалардың 11,2% құрап отыр. Ал 2017 жылы бұл көрсеткіш 4% мөлшерінде болды. Бұл дегеніміз, мемлекет тарапына шағын және орта бизнесті дамыту үшін қаражат бөлініп, ынталандыру шаралары жүргізілсе, ал шынайы статистикалық мәліметтер олардың бос құрылып, экономикалық іс-әрекет атқарылмауы болып шыққаны. Жоғарыдағы ресми ақпараттарға сүйене келе, сурет 7, 2017 жыл бойынша ШОБ субъектілерінің

38,4% белсенді қызмет атқармайды. Санының өсуі, сапаның артуына алып келмейді. Экономикалық дағдарыс, бюрократиялық барьерлер, кәсіпорынды жою қиындығы сияқты себептер арқасында ШОБ субъектілер сапалылығы артпай отыр. Яғни, нарықтық жағдайда бір жағынан бәсекеге қабілетті тауар өндіру немесе қызмет көрсету, екінші жағынан профессионалды басқару деңгейінің төмендігі де себеп бола алады. Жалпы, экономикалық сарапшылар талдаулары бойынша 2017 жыл шағын және орта бизнес субъектілер үшін ең жақсы жыл болып табылмайды.

Себебі, 2017 жылдың бірінші жарты жылдығында теңгені сауықтыру шаралары Ресей тауарларын алуға итермеледі, ал отандық өндіруші шағын және орта бизнес субъектілері шығынға ұшырап, жартысы жабылып та қалды.

Шағын және орта бизнестің аймақтар бойынша жұмыспен қамту деңгейін, өндірілген өнім мен көрсетілген қызметтер көлем деңгейін сипаттайды. Аймақтардағы әлеуметтік және экономикалық мәселелерді шешу үшін, оның ағымдағы жағдайын анықтау қажеттігі пайда болады. Қазақстан Республикасы бойынша 2009 жылы жұмыспен қамтылған активті халық санынан 956 402 адамды шағын және орта бизнес жұмыспен қамтыды. Ал 2016 жылы экономикалық активті халық 8921,8 мың адам болса, оның 3074,7 мың адамы (34,4%) шағын және орта бизнесте қызмет атқарады. 2009 жылы экономикалық белсенді халық саны 8448 мың адам болған. 2009 жылды 2016 жылмен салыстырғанда 7 жыл ішінде шағын және орта бизнес субъектілері қосымша 2 118 375 адам санын жұмыспен қамтыған. Шағын және орта бизнес аймақтарда Алматы қ. (568,7 мың адам), Астана қ. (302,8

мың адам) және Оңтүстік Қазақстан облыстарында (323,2 мың адам) халықты жұмыс орнымен қамту деңгейі жоғары болып отыр. Дегенмен, кей аймақтарда, ШОБ жұмыспен қамту деңгейі жоғары болғанымен, сәйкес жылы өндірілген өнім көлемі төмен тенденцияны көрсетеді. Қазақстан Республикасы бойынша 2016 жылы 1,4 млн адамды ШОБ жұмыспен қамтып, ал 2016 жылы 3,1 шамасында жұмыспен қамтыса, осы жылдары өнім көлемі 13,6 млн тг. және 16,8 млн. тг. өсті. Жұмыспен қамту деңгейі 2,2 есе өссе, өнім көлемі 0,2 есе өсуді көрсетті. Статистикалық мәліметтер, елдегі ШОБ өндіретін өнім көлемінің ішіндегі инновациялық өнімнің өте аз мөлшеде екендігін және ШОБ өндіретін өнімінің ішінде алып-сатар қызметтерінің көптігін байқай аламыз. Мысалы, Қызылорда облысы бойынша ШОБ 2016 жылы 37,8 мың адамды жұмыспен қамтып, 2016 жылы 80 мың адамды жұмыспен қамтыса, яғни жұмыспен қамты деңгейі 2,1 есе артты, ал осы жылдары өнім беру деңгейі бар жоғы 211,6 мың теңгеден 244,5 мың теңгеге өсті. Яғни, Қызылорда облысында өндірістік және инновациялық өнімнің мүлде аз мөлшерде екенін байқайға болады.

Ал Оңтүстік Қазақстан облысы, Атырау облысы және Алматы қалаларының статистикалық мәліметтерін 9 кесте көріп отырғандай, бұл аймақтарда ШОБ жұмыспен қамту деңгейі мен өндірілетін өнім көлемі тура пропорционалды болып отыр. Яғни бұл аймақтардағы ШОБ даму тиімділігі жақсы, өндірістік процесстердің бар екендігі және бизнес субъектілері инновациялық белсенді болып келеді деген тұжырымға шығады.

Статистикалық мәліметтерден ШОБ дамуын жұмыспен қамту және өнім өндіру көлеміне қатысты қарастыруда, бизнес субъектілері жұмыспен қамтып, әлеуметтік мәселені шешуде зор орын алатын болса да, өнім шығару бойынша экономиканы дамытуда әлсіз.

Аймақтар бойынша жұмыспен қамту және өнім шығару деңгейінің жоғары көрсеткіштері қаржылық құралдарға қол жетімді, бизнесті жүзеге асыруға қолайлы жағдай бар, нарықтық инфрақұрылым дамыған аймақтарда шағын және орта бизнес даму деңгейі жоғары болып келеді.

Яғни, бизнесті дамыту, тиімділігін арттыру үшін оған қолайлы жағдай жасау оң нәтижеге алып келеді.

Шағын және орта бизнестің экономикалық салалар 2009, 2016 және 2017 жылдардағы жұмыспен қамту деңгейі мен өнім өндіру динамикасын сипаттайды. Салалар бойынша шағын және орта бизнестің жұмыспен қамту деңгейі 2009 жылы 956 402 адамды құраса, 2017 жылы 1,5 есе жоғары 1 605 124 адамды құрайды. Соңғы 2014 және 2017 жылдары ШОБ салалар бойынша даму деңгейі, мемлекет тарапынан жүргізілген үлкен бағдарламалардың жүзеге асуын ескерсек, бір қалыпта қалып қойып отыр. Бірақ 2009 жылмен 2017 жылды салыстыра келсек, өнім өндіру көлемі 3 есе шашамен және жұмыспен қамту шамамен 2 есе өсуді көрсетеді. Ауыл шаруашылығындағы, кен өндіру өнеркәсібінде және өңдеу өнеркәсіптердегі бизнес субъектілері 2014 және 2017 жылдары жұмыс орынмен қамтуда оң тенденцияны көрсетке, өнім шығару бойынша теріс тенденцияны көрсетіп отыр.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан жолы — 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ. Қазақстан Республикасының Президенті — Ұлт Көшбасшысы Н.Ә.Назарбаевтың халыққа Жолдауы. — 2014. — 17 қаңт. — 2 б. — [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: www.akorda.kz
2. Сәбден О. Шағын кәсіпкерлікті басқару. — Алматы: Экономика, 2009. — 250 б.
3. Қожахмет М. Қазақстан Республикасының экономикалық және әлеуметтік географиясы. — Қарағанды: ҚарМУ баспасы, 2006. — 480 б.

-
4. Малый и средний бизнес Казахстана. — 2017. — № 1.
5. Әлімбаев Ә., Жайлауов Е. Аймақтық инновациялық дамуының негіздері туралы // Орталық Қазақстан. — 16 қараша. — 2016. — № 81 (22315). — 4 б. Сәбден О., Тұрғынбаева А. Шағын бизнес негіздері. — Астана: Фолиант, 2008. — 63–66-б.

Резюме

В статье рассматриваются роль и значение малого и среднего бизнеса в решении инновационных проблем в регионах Казахстана. Для процветания экономического и социального развития развитие малого и среднего бизнеса занимает важное место в мире. Устойчивое развитие малого и среднего бизнеса связано с проблемой занятости населения в Казахстане. В результате анализа были проанализированы местные, региональные, региональные и типы продуктов, производимых в этой области, а также существующие социальные проблемы малого и среднего бизнеса.

Summary

The article discusses the role and importance of small and medium businesses in solving innovative problems in the regions of Kazakhstan. For the prosperity of economic and social development, the development of small and medium-sized businesses occupies an important place in the world. Sustainable development of small and medium businesses is associated with the problem of employment in Kazakhstan. As a result of the analysis, local, regional, regional and types of products produced in this area were analyzed, as well as the existing social problems of small and medium businesses.

УДК:342.9(574)

Эльжуркаев А.З.
магистрант
Алматинской академии МВД
Республики Казахстан
им. М.Есбулатова

К ВОПРОСУ О ПОНЯТИИ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВЫХ РЕЖИМОВ

В данной статье приводится краткий теоретико-методологический обзор понятия административно-правовых режимов. Режимное регулирование общественных отношений, отличающихся спецификой содержания, требует отдельного нормативного обеспечения и специального механизма реализации. Основными признаками административно-правовых режимов автор указывает определенное специальными нормами права поведение субъектов общественных отношений; детальную регламентацию деятельности государственных органов; введение дополнительных запретов и ограничений, установление особого контроля за их соблюдением и соответствующих мер ответственности за их нарушение.

Ключевые слова: административно-правовой режим, запреты, ограничения, порядок регулирования, правила, правовое регулирование

В современном мире развитие новых технологических процессов, усложнение производственной деятельности, появление объектов и предметов, являющихся как целью посягательства, так и источником повышенной опасности для жизни и здоровья человека, обуславливают необходимость принятия отдельных решений и правил, устанавливающих определенный режим регулирования. Наряду с этим, чрезвычайные ситуации, имеющие различный характер происхождения, сопровождаются дестабилизацией общественного спокойствия и нарушением привычного ритма жизнедеятельности. В соответствии с законодательством Республики Казахстан, чрезвычайная ситуация представляет собой обстановку на определенной территории, сложившуюся в результате аварии, пожара, вредного воздействия опасных производственных факторов, опасного природного явления, катастрофы, стихийного или иного бедствия, которые могут повлечь или повлекли за собой человеческие жертвы, вред здоровью людей или окружающей среде, значительный материальный ущерб и нарушение условий жизнедеятельности людей [1]. В зависимости от источника происхождения чрезвычайные ситуации делятся на чрезвычайные ситуации социального, природного и техногенного характера. Кроме того, в соответствии с Законом Республики Казахстан «О национальной безопасности Республики Казахстан» чрезвычайные ситуации относятся к числу угроз национальной безопасности [2]. Все это требует особого порядка регулирования и принятия дополнительных мер в целях обеспечения общественной безопасности и общественного порядка, а при соответствующих обстоятельствах – установления более строгих мер ответственности за нарушение введенных запретов и ограничений.

Режимное регулирование общественных отношений, отличающихся спецификой содержания, требует отдельного нормативного обеспечения и специального механизма реализации. Это связано с тем, что управление общественными процессами отличается особыми регулятивными свойствами правовых режимов, которые направлены на эффективную организацию деятельности государственных органов в нестандартных ситуациях, требующих усиленного внимания.

Правовые режимы характеризуют административную деятельность государства в лице соответствующих органов в нестандартных условиях, требующих применения чрезвычайных мер, направленных на обеспечение прав и законных интересов личности, общества, государства. Применение таких мер, с одной стороны, сопровождается ограничением определенных прав, с другой стороны, реализуется в рамках законодательства. Так, в соответствии со ст.39 Конституции Республики Казахстан, права и свободы человека и гражданина могут быть ограничены только законами и лишь в той мере, в какой это необходимо в целях защиты конституционного строя, охраны общественного порядка, прав и свобод человека, здоровья и нравственности населения [3].

Кроме того, как отметил С.Д. Хазанов, режимы позволяют объединить и дифференцировать административно-правовые средства в зависимости от характера регулируемых общественных отношений, целей и задач, стоящих перед правоприменителем. Для режимов характерна именно системность используемых правовых средств [4, С.80].

Проблема обеспечения административно-правовых режимов принадлежит к числу приоритетных в современных социально-экономических и политических условиях. Это обусловлено необходимостью формирования и реализации стратегии национальной безопасности Республики Казахстан, призванной обеспечить защиту национальных интересов страны. Именно способность государства обеспечивать защиту прав человека и гражданина, ценностей казахстанского общества и основ конституционного строя характеризует уровень реализации законодательно признанных политических, экономических, социальных и других потребностей Республики Казахстан. В современном мире у каждого государства возникает

необходимость мобилизации усилий для обеспечения своей безопасности, сочетая при этом национальные интересы, отражающие потребности внутренней безопасности, с принципами международного права и взятыми на себя обязательствами в соответствии с международными договорами и соглашениями. При этом важно подчеркнуть, что национальные интересы являются объектом защиты от реальных и потенциальных угроз, обеспечивающей динамическое развитие человека и гражданина, общества и государства. Стратегические цели и целевые индикаторы, задачи и показатели результатов в области обеспечения национальной безопасности отражаются в стратегии национальной безопасности государства.

Безопасность гражданского общества, общественная безопасность может быть охарактеризована как состояние защищенности жизни, здоровья и благополучия граждан, духовно-нравственных ценностей казахстанского общества и системы социального обеспечения от реальных и потенциальных угроз, при котором обеспечивается целостность общества и его стабильность. Безопасность является универсальной системой взаимной защиты прав и интересов личности, общества и государства. Правовые акты, регулирующие отношения в сфере обеспечения национальной безопасности в различных ее аспектах (а в соответствии с законодательством выделяют шесть видов национальной безопасности: общественную, военную, политическую, экономическую, информационную, экологическую), обеспечены необходимым организационным механизмом их эффективной реализации. В связи с этим правовые режимы в силу их регламентированного и обязательного характера являются инструментом обеспечения национальной безопасности.

Изложенное подчеркивает социальную обусловленность и необходимость института административно-правовых режимов.

Институт правовых режимов достаточно широко обсуждается в юридической литературе и применяется в практической деятельности. Обоснованием их необходимости является актуальность решения комплексных вопросов, направленных на урегулирование и обеспечение безопасности личности, общества, государства. В связи с этим, понятие и сущность административно-правовых режимов является как объектом исследования в теории права, так и предметом апробирования в практической деятельности.

Исследуя теорию правовых режимов, А.В. Малько и О.С. Родионов указывают их следующие признаки: они устанавливаются законодательством и обеспечиваются государством; их цель – специфическим образом регламентировать конкретные области общественных отношений, выделяя во временных и пространственных границах те или иные субъекты и объекты права; представляют собой особый порядок правового регулирования, состоящий из совокупности юридических средств и характеризующийся определенным их сочетанием; создают конкретную степень благоприятности либо неблагоприятности для удовлетворения интересов субъектов и их объединений [5, С.15].

Понятие «режим» все более утверждается в качестве одной из важнейших категорий юридической науки, представители которой под режимом рассматривают законность [6, С.35-36], порядок [7, С.12], социальный режим некоторого объекта или вида деятельности, закрепленный правовыми нормами и обеспеченный совокупностью юридических средств [8, С.258-259].

Появление данной категории в правовой науке, по мнению исследователей, было обусловлено назревшей необходимостью более глубокого исследования и познания специфики юридического воздействия на общественные отношения. Для каждой отрасли характерен свой режим регулирования: уголовно-правовой, гражданско-правовой, административно-правовой и т.д. Действия, регулируемые правовым

режимом, осуществляются в строгом соответствии с системой юридических средств воздействия.

Не имеет принципиального отличия бытовое толкование режима. Так, по С.И. Ожегову термину «режим» соответствует три значения: 1) распорядок дел, действий; 2) условия деятельности, работы, существования чего-либо; 3) государственный строй [9, С.696]. Определяя установленный порядок жизни и деятельности для достижения какой-либо цели, понятие «режим» охватывает совокупность методов, систему правил, мероприятий, направленных на достижение определенных целей.

Общепринятая интерпретация любого правового явления с позиции узкого и широкого толкования нашла свое отражение и при исследовании понятия режима. Так, А.Е. Наташев и Н.А. Стручков рассматривают режим в узком смысле как совокупность правил поведения, а в широком – как систему мер, которые используются для достижения поставленных целей [10, С.93].

Полагаем, что широкое толкование подчеркивает правоохранный характер режима как явления юридического, создающего условия для нормальной жизнедеятельности. Наличие режима обуславливает систему мер его обеспечения, осуществляемых субъектами с соответствующими полномочиями применения мер государственно-властного характера.

Составляющей частью правового режима являются способы правового регулирования, средства юридического воздействия, которые выражены в юридических нормах. Теория права к основным способам правового регулирования относит дозволение, запрещение и позитивное обязывание. В рамках административного права преобладает централизованное государственное регулирование, выраженное в обязывании и запрещении.

Подводя итоги понятию правового режима, следует отметить, что это закрепленные законодательством такие элементы правового статуса, как права, обязанности, ответственность, которые реализуются посредством строго регламентированной системы мер, направленной на достижение поставленной цели.

Что касается административно-правового режима, то в нем действует особый юридический порядок, характерный для отраслей права. Административному праву, как известно, свойственен свой отраслевой режим, отражающий особенность объекта административно-правового воздействия и административно-правовых средств его реализации. Административное право регулирует общественные отношения в сфере государственного управления, когда одним из субъектов всегда является государство. Соответственно, административно-правовой режим характеризуется административно-правовыми отношениями, субъекты которых имеют обязанности и права, соответствующие исполнительно-распорядительной деятельности государства. Государство в таких правоотношениях представлено субъектом исполнительной власти.

Административно-правовому режиму характерен императивный метод регулирования общественных отношений, обеспечивающий соблюдение установленных запретов и дозволений. Например, В.В. Ласточкин рассматривает административно-правовой режим как совокупность правовых установлений и необходимых организационных управленческих мероприятий, обеспечивающую такой порядок реализации отдельными гражданами своих соответствующих прав и обязанностей, а также такой порядок деятельности государственных органов и общественных объединений, который наиболее адекватно отвечает интересам обеспечения безопасности и охраны общественного порядка, на данном строго ограниченном участке государственного управления [11, С.55-56].

Аналогичным является определение административно-правового режима, как установленная в законодательном порядке совокупность правил деятельности, действий или поведения граждан и юридических лиц, а также порядок реализации ими

своих прав в определенных условиях обеспечения и поддержания интересов государства, безопасности и охраны общественного порядка специально созданными для этих целей службами государственного управления.

Основными признаками административно-правовых режимов можно отметить определенное специальными нормами права поведение субъектов общественных отношений; детальная регламентация деятельности государственных органов; введение дополнительных запретов и ограничений, установление особого контроля за их соблюдением и соответствующих мер ответственности за их нарушение.

В силу перечисленных признаков, административно-правовые режимы способны ограничить права и законные интересы граждан. Однако, как было отмечено выше, допускается ограничение прав и свобод человека в той мере, в какой это необходимо в целях защиты конституционного строя, охраны общественного порядка, прав и свобод человека, здоровья и нравственности населения.

Таким образом, под административно-правовым режимом понимается установленный административным законодательством и иными нормативными правовыми актами порядок регулирования общественных отношений, обеспеченных особой нормативной правовой базой, специфическим механизмом введения и прекращения режима, дополнительными запретами и ограничениями.

Список литературы:

1. Закон Республики Казахстан «О гражданской защите» от 11 апреля 2014 года № 188-V ЗРК
2. Закон Республики Казахстан «О национальной безопасности Республики Казахстан» от 6 января 2012 года № 527-IV
3. Конституция Республики Казахстан
4. Хазанов С.Д. Институт административно-правовых режимов в системе административного права. – М., 1999
5. Матузов Н.И., Малько А.В. Правовые режимы: вопросы теории и практики //Правоведение. – 1996. - №4. – С.13-18
6. Алексеев С.С. Общая теория права. Т.1. – М., 1981.
7. Самощенко И.С. Охрана режима законности советским государством. – М., 1960.
8. Проблемы теории государства и права /Под ред. С.С. Алексеева. – М., 1987.
9. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка. – М., 1993. – 940 с.
10. Наташев А.Е., Стручков Н.А. основы теории исправительно-трудового права. – М., 1967. – 248 с.
11. Ласточкин В.В. Административно-правовые режимы и охрана Государственной границы. – М., 1999 – 214 с.

Түйіндеме

Бұл мақалада қысқаша шолу ұғымдар теоретико-әдістемелік әкімшілік-құқықтық режимдерін келтіріледі. Режимдік ерекшеленетін жеке нормативтік қамтамасыз ету және күтіп-ұстау, қоғамдық қатынастарды реттеу ерекшелігіне арнайы тетіктерін іске асыруды талап етеді. Авторы белгілі бір қоғамдық қатынастар субъектілерінің құқықтары мінез-құлқы арнайы нормалармен әкімшілік-құқықтық режимдерін негізгі белгілері көрсетеді; мемлекеттік органдардың қызметін нақты регламентациясын; қосымша ерекше олардың сақталуын бақылау және оларды бұзғаны үшін жауапкершілік белгілеу, тыйым салулар мен шектеулерді енгізу тиісті шаралар.

Summary

The short methodological review of a concept of administrative legal regimes is provided in this article. Regime regulation of the public relations differing in specifics of

---

contents demands separate standard ensuring and the special mechanism of realization. The author specifies by the main signs of administrative legal regimes the behavior of subjects of the public relations determined by special rules of law; detailed regulation of activity of public authorities; introduction of the additional bans and restrictions, establishment of special control of their observance and appropriate measures of responsibility for their violation.

УДК 343.2

Шабанова К.В.
магистрант
Университета имени Сулеймана Демиреля
Факультет Права и социальных наук
Кафедра Правоведение
Научный руководитель:
д.ю.н., проф. Шарипов Ш.М.

ИНСТИТУТ СРОКОВ ДАВНОСТИ В УГОЛОВНОМ ПРАВЕ

Данная работа посвящена изучению сроков давности в уголовном праве, как комплексного правового института. Автор раскрывая содержание института давности, предлагает внедрение термина «институт уголовной давности», а также определяет его научно-практическую значимость, обуславливающую его обособленность и самостоятельность. В рамках данного исследования, сроки уголовной давности, рассматриваются как инструмент реализации таких основополагающих начал уголовного права, как принципы справедливости и гуманизма. Кроме того, обобщены и показаны результаты исследований специалистов относительно сущности, значения и юридической природы института уголовной давности. Вместе с тем, автором предложен наиболее успешный подход к определению юридической природы института уголовной давности.

Ключевые слова: сроки давности уголовного правонарушения, сроки давности уголовного наказания, институт уголовной давности, общественная опасность деяния.

Уголовная давность становится объектом пристального изучения специалистами, после опубликования сочинения В. Саблера в 1872 году, посвященного значению давности в уголовном праве. Раскрывая содержание «давности», он писал, что ее влияние «сказывается в двух направлениях: ею погашается с одной стороны уголовное преследование, а с другой – применение к осужденному наказания. Давность первого рода известна под названием давности погашающей преступление (*prescription du crime, Verjährung des Verbrechens*), давность второго рода – под названием давности погашающей наказание (*prescription de la peine, Verjährung der Strafe*)”, [1, с.19-20]. В настоящее время, давности первого вида соответствуют положения статьи 71 Уголовного кодекса Республики Казахстан (далее – УК РК), предусматривающие освобождение от уголовной ответственности в связи с истечением сроков давности; а давности второго вида – положения статьи 77 УК РК, устанавливающие освобождение от отбывания наказания в связи с истечением срока давности обвинительного приговора. В результате многочисленных исследований, специалистами сформировались следующие обозначения данных видов, это «сроки давности уголовного правонарушения» и «сроки давности

уголовного наказания» соответственно. В целом, указанные разновидности формируют единый институт уголовной давности.

Однако, некоторые специалисты общей теории права, придерживаются мнения, что нормы об истечении уголовной давности, в совокупности с другими нормами о давности, содержащимися в разных отраслях права, формируют единый межотраслевой институт давности, с надлежащим учетом преломления содержания давности в зависимости от специфики определенной отрасли права. Настоящая теория обусловлена существованием понятия давности не только в уголовном праве, но также в уголовно-процессуальном, гражданском, гражданско-процессуальном, административном и в других отраслях права. Считается, что общее содержание давности состоит в регулировании общественных отношений «по легализации не соответствующего правовой модели, но неизменно существующего на протяжении установленного законом срока положения субъектов», [2, с.110]. На наш взгляд, особенность юридической природы уголовной давности заключающаяся в том, что истечение установленных законом сроков, является одной из «причин, погашающих право наказания», позволяет говорить о более чем достаточной обособленности уголовной давности. Одновременно с этим, некоторые специалисты науки уголовного права, на основании выявленной особенности, предлагают рассматривать весь институт освобождения от уголовной ответственности, который как раз включает в себя нормы об освобождении от уголовной ответственности в связи с истечением сроков давности, как комплексный уголовно-правовой и уголовно-процессуальный институт.

Большинство авторов, с данными предположениями не согласны, и одинаково определяют самостоятельность института уголовной давности, содержащего нормы об освобождении от уголовной ответственности в связи с истечением сроков давности, и нормы об освобождении от отбывания наказания в связи с истечением срока давности обвинительного приговора. Для случая отметим, что З.И. Сагитдинова, указывая, что институт давности «является отраслевым институтом уголовного права, так как в уголовном законе закреплены его базовые элементы – сами сроки, порядок их исчисления и уголовно-правовое последствие их истечения», [3, с.181], предлагает закрепить в уголовном законе термин «давность преступления», соответственно, и сам институт назвать «институтом давности преступления», делая акцент на явление, которое погашается давностью.

На наш взгляд, специфика и научно-правовое значение уголовной давности, выражающееся в ее процессуальной, правовой и социальной природе, позволяет нам говорить, во-первых, о целесообразности использования термина «институт уголовной давности», поскольку исторически сформировался из двух видов давности, это «давность преступления» и «давность наказания», а во-вторых, о его обособленности и самостоятельности.

С другой стороны, отмечая обособленность института уголовной давности, некоторые авторы определяют его как отраслевой уголовно-правовой институт, поскольку «условия применения его принадлежат к предмету уголовно-материального права», [4, с.368].

В рамках данного исследования, мы пришли к противоположному выводу. Известно, что делая безнаказанным уголовное правонарушение, истечение сроков давности на любой стадии уголовного процесса прекращает производство по делу. Тем не менее, правовая регламентация давности в уголовно-процессуальном законодательстве самостоятельно не закреплена, например, единственным основанием применения пп.4 п.1 ст.35 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан (далее – УПК РК), согласно которому «уголовное дело подлежит прекращению за истечением срока давности привлечения к уголовной ответственности», [5], являются положения ст. 71 УК РК, устанавливающие

основания, порядок и условия применения сроков уголовной давности. В то же время, самостоятельное применение положений ст. 71 УК РК представляется невозможным. Основываясь на тесной связи материально-правовых оснований давности с процессом правоприменения, и учитывая мнение специалистов, считающих что «в процессе правового регулирования и материальные, и процессуальные нормы выступают в качестве единого целого – способа правового воздействия», [6, с.9], что позволяет в полной мере реализовать одно из основных прав человека – право каждого на судебную защиту, нам представляется верным, рассматривать уголовную давность, как комплексный уголовно-правовой и уголовно-процессуальный институт уголовной давности.

Раскрывая значение института уголовной давности, заключающееся, как было отмечено выше, в его процессуальной, правовой и социальной природе, автор считает необходимым их подробное рассмотрение. При определении процессуальной природы института уголовной давности, обращение к назначению самого уголовного процесса, представляется исходным условием. Так, руководствуясь такими задачами уголовного процесса, как «пресечение, беспристрастное, быстрое и полное раскрытие, расследование уголовных правонарушений, изобличение и привлечение к уголовной ответственности лиц, их совершивших, справедливое судебное разбирательство и правильное применение уголовного закона, защита лиц, общества и государства от уголовных правонарушений», [5], и с учетом права каждого на судебную защиту своих прав и свобод, автор считает основным назначением уголовного процесса – обеспечение справедливого правосудия. Вместе с тем, законодатель прямо указывает, что раскрытие и расследование уголовных правонарушений должно производиться **быстро**, поскольку «досудебное расследование должно быть закончено в разумный срок с учетом сложности уголовного дела, объема следственных действий и достаточности исследования обстоятельств дела, но не более срока давности уголовного преследования», [5]. Кроме того, Ю.В. Ендольцева отмечает, что «если после совершения преступления лицо, которое не уклоняется от следствия и суда и тем самым передает себя в руки правосудия, надеясь, что оно свершится в разумные сроки, определенные законом, но государство не использовало такого своего права в эти сроки, им же определенные, то лицо должно быть освобождено от уголовной ответственности или освобождено от наказания, если не исполнен вступивший в законную силу обвинительный приговор, вынесенный судом. Если соответствующие правовые отношения не реализованы в установленное правовое время, и самим государством утрачена связь между преступлением и ответственностью лица за его совершение, между вынесенным обвинительным приговором с назначением наказания и его исполнением, то и утрачивается право государства на принятие мер правового воздействия к лицу, совершившему в прошлом преступление», [7, с.19]. В этом, автор видит правовую природу уголовной давности, однако на наш взгляд, отмечая справедливость высказывания, стоит видеть в этом не правовую, а процессуальную природу института уголовной давности. Таким образом, в рамках уголовного процесса, значение института давности заключается в стимулировании должностных лиц, осуществляющих от имени государства уголовное судопроизводство, во-первых, своевременно осуществлять такую деятельность, а во-вторых, исключить возможность избежания виновным лицом уголовной ответственности и наказания.

Также, в соответствии с ч.2 ст.8 УПК РК, «установленный законом порядок производства по уголовным делам должен обеспечивать защиту от необоснованного обвинения и осуждения, незаконного ограничения прав и свобод человека и гражданина», [5]. Кроме того, исходя из смысла уголовно-процессуального закона, не соответствующие действительности фактические данные, признаются недопустимыми доказательствами. Однако, с истечением длительного времени, как верно отмечают все специалисты, «утрачивают или теряют свою силу доказательства

по делу, забываются или искажаются в памяти сведения, известные свидетелям, потерпевшим и т.д.» [8, с.13]. Соответственно, указанное выше, разрушительное влияние времени на доказательства, существенно затрудняет расследование, и ставит под сомнение вынесение справедливого судебного решения.

В соответствии с вышеизложенным, нам представляется, что процессуальное значение института уголовной давности с одной стороны заключается в побуждении к соблюдению разумных сроков уголовного судопроизводства с тем, чтобы установленные законом сроки уголовной давности не истекли и виновное лицо понесло наказание; а с другой – обеспечение справедливого судебного рассмотрения и разрешения дела.

Однако мы согласны с мнением некоторых авторов, что процессуальные основания не могут узаконить давность, и быть главными ее предпосылками.

С другой стороны, стоит согласиться с мнением большинства авторов, что освобождение виновного от уголовной ответственности и наказания, происходит вследствие формального истечения установленного законодателем срока. К примеру, за исключением некоторых, установленных законом случаев, «суд обязан освободить виновного даже в случае, когда общественная опасность, обстоятельства совершения преступления и (или) особенности личности виновного приводят к выводу об отсутствии достаточных (не юридически закрепленных – формальных, а реальных, этических, нравственных, социально значимых – материальных) оснований освобождения данного лица от уголовной ответственности», [9, с.64]. Обстоятельный анализ литературы показывает, что в науке уголовного права, для определения материально–правовой природы института давности, используются различные подходы. Например, по мнению К.С. Широкова, суть уголовной давности объясняется утратой деянием своей общественной опасности, в результате чего применение уголовного наказания считается несправедливым и негуманным. Выражая несогласие с данным мнением, Ю.В. Ендольцева отмечает, что «до тех пор, пока не изменится уголовный закон, устанавливающий ответственность за то или иное преступление, общественная опасность этого преступления сохраняется», [7, с.20].

Напомним, под преступлением, в уголовном праве, понимается совершенное виновно общественно опасное деяние (действие или бездействие), запрещенное Уголовным кодексом под угрозой наказания. Специалисты одинаково подходят к определению признаков преступления, и единодушно выделяют следующие: 1) деяние; 2) общественная опасность (общественно опасное деяние); 3) уголовная противоправность (запрещенное Уголовным кодексом); 4) виновность (виновно совершенное); 5) наказуемость (под угрозой наказания). Соответственно, «преступлением признается не любое деяние, а только такое, которое имеет общественно опасный характер, то есть причиняет или создает реальную возможность причинения существенного вреда в обществе. Вред находит выражение в разрушениях, повреждениях (физических объектов, общественных институтов и учреждений), в том числе травмировании человека физиологически (вред здоровью, смерть) и психологически (мучения, переживания), существенном нарушении прав и свобод личности, подрыве безопасности общества и государства. Признак общественной опасности выражает сущность (главное свойство) преступления, без которого все другие признаки теряют самостоятельное значение», [10, с.140]. Также, данным автором отмечается, что общественная опасность, представляет собой «глубинное социальное основание (материю, стержень)» преступления, и объясняет «необходимость борьбы с ним», [10, с.141]. Действительно, ч.4 ст.10 Уголовного кодекса прямо указывает, что «не является уголовным правонарушением действие или бездействие, хотя формально и содержащее признаки какого-либо деяния, предусмотренного Особенной частью настоящего Кодекса, но в силу малозначительности не представляющее общественной опасности», [11].

Таким образом, поскольку деяние сохраняет свою общественную опасность до тех пор, пока причиняет или создает реальную возможность причинения существенного вреда, «и истечение времени без изменения обстановки не влияет на эту оценку», [12, с.368], мы согласны с мнением К.С. Широкова, что материально-правовое значение уголовной давности объясняется утратой деянием своей общественной опасности, в результате чего применение уголовного наказания считается несправедливым и негуманным.

Некоторые специалисты считают, что «общественная опасность совершенного виновным преступления состоит не только в конкретном причиненном им материальном (физическом, моральном и т.д.) вреде, но и в социальных отрицательных последствиях в общественном правосознании, которые вызывает сам факт преступления. Оно воспринимается обществом как своего рода «прецедент», пример возможного антисоциального поведения, нарушая сложившиеся представления людей о правопорядке и о способности государства его обеспечить, и в целом – о справедливости. Очевидно, что применяемое к виновному справедливое наказание должно способствовать восстановлению и формированию в общественном сознании убеждения в незыблемости охраняемого уголовным законом правопорядка», [13, с.358]. Несмотря на справедливость данного подхода, нам представляется верным и мнение Н.С. Таганцева, который указывал, что «всепоглощающая сила времени стирает вредные следы, оставленные преступлением, успокаивает взволнованную общественную совесть, делает наказание актом бесцельного возмездия, не соответствующего существу и достоинству карательного государственного правосудия», [14, с.132]. Непрерывность течения времени приносит множество перемен в жизнь человека и общества, и нередко, в результате такого преобразования, отпадает необходимость привлечения к уголовной ответственности и наказанию лица, в прошлом совершившего правонарушение. На наш взгляд, в этом и состоит социальная природа уголовной давности, поскольку возможность освобождения от уголовной ответственности и наказания, имеет важное значение в повышении правовой активности индивида, как одного из видов социальной активности. В сущности, положения о давности служат инструментом реализации таких основополагающих начал уголовного права, как принципы справедливости и гуманизма. Потому как, гуманизм ориентирован на ценность и значимость человека, его прав и свобод, кроме того, в мировой практике соблюдение принципа гуманизма оценивается в первую очередь отношением к преступнику. Вместе с тем, справедливость основывается на том, что наказание и иные меры уголовно-правового характера, применяемые к лицу, должны соответствовать характеру и степени общественной опасности уголовного правонарушения и личности виновного.

Список литературы:

1. Саблер В.К. О значении давности в уголовном праве. – М.: Тип. Т. Рис, 1872. - 423 с.
2. Соболев А.В. Правовой институт давности преступления // Вестник Московского университета МВД России - 2014. № 5. - С. 109-113.
3. Сагитдинова З.И. Проблемность применения института освобождения от уголовной ответственности в связи с истечением сроков давности // Lex Russica. Научные труды МГЮА - 2006. № 1. - С. 179-182.
4. Случевский В.К. Учебник русского уголовного процесса. – М.: Зерцало, 2008. - 888 с.
5. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.04.2019 г.)
6. Даев В.Г. Взаимосвязь уголовного права и процесса. – Л.: Ленинград, 1982. - 112 с.

-
7. Ендольцева Ю.В. Давность в уголовном праве: Автореферат дисс. ... канд. юрид. наук. - М., 2013. – 26 с.
  8. Аликперов Х.Д. Проблема допустимости компромисса в борьбе с преступностью: Автореферат дисс. ... док. юрид. наук. - М., 1992. - 25 с.
  9. Сабанин С.Н., Гришин Д.А. Некоторые проблемы законодательной регламентации специальных видов освобождения от уголовной ответственности // Юридическая наука и правоохранительная практика - 2012. № 2. - С. 59-66
  10. Уголовное право России. Общая часть: учебник для бакалавров /отв. ред. А.И. Плотников. – О.: ООО ИПК «Университет», 2016. - 442 с.
  11. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.04.2019 г.)
  12. Уголовное право Российской Федерации. Общая часть: учебник для вузов / под ред. д.ю.н. В.С. Комиссарова, д.ю.н. Н.Е. Крыловой, д.ю.н. И.М. Тяжковой. – М.: Статут Москва, 2012. - 879 с.
  13. Уголовное право. Общая часть : учеб. пособие / под общ. ред. В.А. Уткина, А.В. Шеслера. – Т.: Издательский Дом Томского государственного университета, 2016. - 600 с.
  14. Таганцев Н.С. Уголовное уложение 22 марта 1903 года. – СПб.: Феникс, 1904. - 141 с.

Түйіндеме

Бұл жұмыс қылмыстық заңнамадағы шектеулерді белгілеуге арналған. Автор қылмыстық құқықтың ортақ құқықтық принциптерін жүзеге асырудың құқықтық құралы ретінде шектеулер туралы заңның түсінігі мен мағынасын анықтайды. Шектеулі заңдар институтын құру қажеттілігі туралы заңгерлік зерттеушілердің келтірілген зерттеу нәтижелері қорытындыланды және көрсетілді. Автор құқық бұзушылықтарға қатысты шектеулердің статусын анықтау бойынша ең табысты тәсіл ұсынды. Ол шектеулі заңдар институттың мәні, құндылығы мен маңыздылығы туралы өз қорытынды көрсетеді.

Summary

This work is devoted to the institution of statute of limitations in criminal law. The author reveals the concept and meaning of the statute of limitations as a legal means of achieving the realization of general legal principles of criminal law. Summarized and concretized the results of the research of legal scholars about the necessity of the existence of the institution of limitation. The author represents the most successful approach to determining the functions of the statute of limitations of criminal offenses. He puts forward his position on the essence, meaning and importance of the existence of statutes of limitations.

Ғылыми журнал

**ВЕСТНИК
ЕВРАЗИЙСКОЙ ЮРИДИЧЕСКОЙ АКАДЕМИИ
ИМЕНИ Д.А. КУНАЕВА
№ 1(68), 2019г.**

Научный журнал

Подписано в печать 10.04.2019г. Формат 60x84 ^{1/8}.
Печать цифровая. Бумага офсетная. Усл. печ. л. 19,75. Тираж 500 экз. Заказ № 00047.

Адрес издательства:
г. Алматы, ул. Ади Шарипова 120
+7 (777) 214-02-50, +7 (707) 214-02-50
almaprintmaster@gmail.com